

MÚZEUMI KURÍR



1
2
33
17-
17-
15-
08

36. DECEMBER

52. SZÁM (VI. KÖTET 2. SZÁM)

MÚZEUMI KURÍR

Bihari szám

Megjelent Berettyóújfalu Városi Tanács támogatásával

52

Cimlapképünk: Kása-előkészítés disznótorban, Hencidán. 1986. Fotó: Bódi

(VI. kötet 2. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbárátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos

Ajánlott rövidítés, hivatkozási forma:

MKur 100. 1999. 26—29

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék,
valamint mutatók járulnak

Szerkesztőbizottság: Bán Imre, Gazda László, Újváry Zoltán

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation
in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous

A table of content and indexes in English and Hungarian are attached
to each volume (i.e. every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Museum, Déri Squer 1.

Debrecen, 1986

HÁRMAS VÁLTOZÁS AZ UTÓBBI SZÁZÓTVEN ÉV FOLYAMÁN A BIHARI SÍKSÁG NÉPENEK TÁPLÁLKOZÁSÁBAN

DANKÓ IMRE

Bihari-síkságon értem nagyjából azt a területet, amely az első világháborút követő békekötés után Magyarországnak maradt az országnyi Bihar megyéből.¹ Azért használok a nagyjából kifejezést, mert néha a rendkívül erős etnikulturális kötődés, sőt azonosság miatt a határon túllévő településekre is kénytelen vagyok utalni (legtöbbször Nagyvárad, Nagyszalonta esetében). Nem is szólva arról, hogy abban az időben, amire dolgozatom elsősorban vonatkozik, az egész XIX. század második felében, a megye egységes volt. A terület táplálkozási kérdéseivel sokan foglalkoztak. Azonban legtöbbször csak egy-egy falu, város étkezési kultúráját, hagyományait tárgyalták. Tehát már ezért is a feldolgozások elaprózódtak, semmi esetre se lettek összegező jellegűek. Legkevésbé változsvizsgálatiak.² Kivételt képez *Varga Gyula* társadalomnéprajzi indítású összefoglalása szülőfaluja, Kismarja életéről, amelyben *Táplálkozás fejezetcím* alatt, főleg az 1930-as évekre vonatkoztatva, nagyszerű, sok tekintetben általánosítható, adatgazdag (például műszavak, fogalmak, ételféleségek és konyhatechnikai tekintetben) rendszerező képet nyújtott a bihari síkság népi táplálkozásáról.³ *Varga Gyula* áttekintése természetesen nem nélkülözi a történeti bevezetést sem, mint ahogy több helyen utal a jelen állapotra is; vagyis könyvében a táplálkozás vonatkozásában nemcsak történeti, hanem változsvizsgálati szempontokat is figyelembe vesz. Saját tanulmányom alapján tekinti *Varga Gyula* fejezetét, s minthogy változsvizsgálati szempontokat próbálok érvényesíteni az utóbbi másfélszáz évben, amelyben, szerintem, három változási periódus különíthető el a Bihari-síkság népeinek táplálkozásában; mind vissza-, mind előremenne a történelemben, megtoldom a *Varga Gyula* által vizsgált 30-as éveket. A kezdő *első időszak* 1850—1880-ig tart s az jellemzi, hogy a régi, sok esetben XVI—XVII. századi állapotokra utaló táplálkozási viszonyok megváltoztak és mintegy harminc év alatt megszokottakká váltak. Ezt a korszakot veszem különben kiinduló pontként, ehhez mértem a későbbi korok változásait. A *második korszak* 1880—1920-ig tarthatott. Amikor is a Bihari-síkságon kialakult és elterjedt egyfajta, ma „hagyományosnak” mondott, társadalmi tényezőit tekintve polgárinak nevezhető táplálkozási rendszer. A *harmadik időszak* 1920—1960-ig tarthatott és magába foglalta egy nagyarányú hadi gazdálkodás, valamint egy, az élet minden területére kiható politikai fordulat táplálkozási is erősen befolyásoló időszakát is. A *negyedik korszak* 1960-tól napjainkig tart. Az ezen idő alatt végbement gazdasági, társadalmi és kulturális változások sokoldalú hatást gyakoroltak a táplálkozásra is. Ezek a változások még nem értek véget, ma is folynak. Felemlítésük nem is annyira az időszak, mint inkább a két-két időszak közti változások alkalmasabb bemutatása, szélesebb körű érzékelése, a táplálkozásban végbement változások jobb megismerése szempontjából lényegesek. Vagyis egy-egy változási periódusra 40—40 évet szánok. Természetesen nem mereven, sőt nagyon is rugalmasan tekintve ezeket az időhatárokat.

Tanulmányomat igen szűkszavúan, röviden kell megírnom, hiszen a tárgykör mind fizikálisan (kb. 100 településről van szó), mind pedig szellemileg nagy. Adataimat főleg saját tapasztalataimból, gyűjtéseimből merítem, azonban nem élek vissza velük, nem merülök el az apró részletekben, hanem általános képet igyekszem festeni, olyat, amiben egyrészt benne van minden említésre érdemes mozzanat, másrészt az össze-

Felelős kiadó: Dr. Gazda László
Készült 1000 példányban — Engedélyszáma: III/KUL/97/HA/1977
88.7176.66-42 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkő István vezérigazgató

fűgések, távlatok, okok és okozatok nagyvonalúan, a tájra jellemzően a táplálkozásban végbement változásokról szólnak. * * *

Jellegzetes alföldi táj ez.

A keletről nyugatra tartó folyók, patakok több kisebb részre tagolják. A terület közepén foglal helyet az egykori Kis- és Nagy-Sárrét mely teknője.⁴ AXIX. század derekáig a korábbi vízszabályozási kezdeményezések ellenére az egész területre a vizes rét-ség volt a jellemző, bár ez korántsem oly mértékben szabta meg az itt élő emberek életmódját, mint ahogy azt a „régii vizes világ”-ra emlékező írók leírják. Ezt bizonyítja többek között a népi táplálkozás is, illetve a lakosság érdeklődése érdekében végzett termelő tevékenység. Minden település közvetlen környékén, a kisebb-nagyobb laposokon, laponyagokon, hátakon, hátságokon, kerteken kiterjedt földművelés, illetve gyümölcs-zöldségtermesztés folyt. Az egész területre jellemző gabonatermesztés főleg búzából, kétszeresből, kevésbé rozsából, árpból, zabból, még a múlt század derekán is, kölesből is állt. A kukorica termesztése éppen ebben az időben kezdett jobban elterjedni. Nagyobb mennyiségben csak a terület peremvidékén lévő falvakban — például *Ókányban* — kialakult nagy gazdaságok, nagybirtokok termeltek. Hasonlóképpen volt a répvál, a cukorrépvál is. Nem véletlen, hogy *Sarkodon* alakult meg az ország egyik legrégebbi cukorgyára.⁵ A környezetében, főleg a nagybirtokokon termelt cukorrépa feldolgozásával foglalkozott. Az állattartás — bár alkalmazkodott a rétgazdálkodáshoz — legfontosabb állata a szarvasmarha volt. Az érdeklődés szempontjából már akkor is jelentősebb volt az istálló tartás, mint a mindinkább háttérbe szoruló szilaj, vagy félszilaj. Mégpedig a mindennapi fejés, a tejnyerés, tejjagdalkodás miatt. A szarvasmarhák mellett legjelentősebb állatfajta volt a sertés. Mégpedig a mangalica fajta, elsősorban a zsír, a zsirt adó szalonna miatt. Ebben az időben — 1850—1880 között — a bihari falvak és mezővárosok táplálkozásában alapvető volt a lisztes ételek készítése; a kenyér, a száraz tészta, a kásák használata. Főzéshez, a különféle ételek elkészítéséhez jelentős mértékben használták a tejet. A tejet nem annyira itták, mint főzéshez (habarás) használták. Igen elterjedt volt a túró, az író és a savó fogyasztása. Viszonylag kevés vajot készítettek és használtak. Bár a vizes rétek, a folyók-patakok, mocsarak sokféle hallal, csikkal szolgálták, már ebben az időben se volt a bihari falvakban meghatározó erejű a halfogyasztás. Még a Sárréteken sem. Húsételnek leginkább még ekkor is a marhahúst tartották. A sertéshúst kevésbé, és amit lehetett és tudtak, feldolgoztak kolbásznak, hurkának vagy felfüstölték és ellették tavaszra, kora nyárra. A sertés legértékesebb része volt a szalonna és a hár. A hár egy részét sütittek csak ki zsírnak. A másik részét majd minden háztartásban ellették sütemény-, kalácskészítéshez, illetve gyógyszernek. A szalonnát se sütittek ki zsírnak teljes egészében, hanem vagy loszták és úgy tették el „főhé szalonnának”, vagy pedig felfüstölték és ellették későbbi fogyasztásra szellős, száraz helyre. Általában a padlásra. Ebben az időben paprikás szalonnát még nemigen csináltak. A paprika közel sem terjedt el ekkor még oly mértékben, mint ahogy manapság is használatos. Disznótorokkor az úgynevezett „lágy szalonnából”, mint amilyen a hasaalja, meg a tokaszalonna is volt, gyorsan „abált szalonnát” készítettek, jó fokhagymásan és a disznótor követő napokban hamarosan el is fogyasztották. A húsételekhez nem krumpli garníringot készítettek, hanem tésza körítéseket adtak: dörzsölt száraz tésztát, azaz tarhonyát, galuskát, laskát, nokedlit. Ha adott egyáltalán, mert a húsételeket inkább magukban, legfeljebb kenyérral ették. Minthogy a paprika ekkor volt területünkön elterjedőben — ahogy már említettük —, nem a pörköltfélék voltak az általános húsételek, hanem a főtt húsok. A főtt marhahús tormával, hagymával, paradicsom-, egres- és fokhagymamártással általánosan kedvelt és elterjedt volt.

A marhahús mellett nagy jelentősége volt a juhhúsnak is. Általában nem mindenütt. Leginkább *Furta*, *Darvas*, *Csökmő*, *Írdás*, *Sarkadkeresztúr*, *Sarkad* táján fogyasztottak juhhúst, ahol jelentős juhászat volt. Más helyeken a juhhús alkalmi étel volt (lakodalom, tor stb.). A sertéshúst mindenütt fogyasztották, azonban ezt sem

állandóan, hanem szezonális jelleggel. Disznótorok táján egy-két hónap alatt „felették” a friss húst, a füstöltet pedig elosztva, nyárig használták. A legutolsó darabokat a nyári nagymunkák idején fogyasztották el (füstölt orja, füstölt lapocka, sonka, csülök). A főtt húsok mellett kevés sült húst ettek. A sültést nem nagyon kedvelték. A húsok legnagyobb részét saját maguk állították elő. Minden faluban volt ugyan „szék”, amiben azonban a székérlő mészáros csak időszakosan mért húst. Legtöbb bihari mészáros csak hetente vágott, mégpedig pénteken délután, hogy szombat reggelre, meg vasárnapra legyen húsa. A gesztiék azt mondták, hogy ez a péntekenként vágott hús vasárnap reggelre, amikor is, úgy az első harangozásig mérték csak, el is fogyott. *Geszten* ehhez nagyban hozzájárult, hogy a kastélyba, minden pénteken este 10—10 kiló marha- vagy sertéshúst kellett felvinni, azt, amit vágott a „székálló”. Tekintve, hogy a legtöbb bihari székben csak marhahúst lehetett kapni, sertéshúshoz nehéz volt hozzájutni.

A bihari falvakban viszonylag nagyon kevés baromfi húst ettek. A baromfiakat elsősorban nem lélesre, hanem továbbtenyésztésre, tojáshyérésre tartották. Ezen felül a baromfihús-fogyasztásnak volt bizonyos szezonális jellege is. A sütni, később kirántani való csirke időszaka március—május volt, a kiöregedett, másod- vagy ritka esetben harmadéves tojó tyúkokat pedig inkább november—decemberben vágták le. A tyúkhúsvés minden bihari faluban közismert és szeretett, ünnepi étel volt. Nemcsak a lakodalmas levest, hanem az ünnepi, például karácsonyi levest is tyúkhúsból csinálták. Kevés zöldséggel, sok csigatésztával. Kacsát, libát még kevesebbet fogyasztottak. Pedig minden faluban sokat tartottak belőlük. *Mezőgyántól Szerepig* a kacsasültet, a libasültet úri, drága ételnek tartották és a legtöbb kacsát, libát tolláért, tojáshért tartották, de eladásra szánták. A bihari falvak mindegyikéből sok-sok kacsát, még inkább libát vittek *Nagyváradra*, *Berettyóújfaluba* eladni. De sok jutott *Debrecenbe*, *Nagyszalontára*, *Békéscsabára*, *Gyulára* is belőlük.

A húsételeknél maradvá, kell szólnunk, ebben az időszakban, a halételekről is. Halhoz, rákhoz, csikhoz a bihari falvak lakossága közvetlenül, saját fogással, és közvetve, halászkokon, pákászkokon keresztül jutott. Általában a főtt halat, a hallevet kedvelték, a sültet kevesen gyakorolták. Általában elmondható, hogy hetente legalább egyszer hal-, vagy valamilyen halfajta, csik-rákételt fogyasztottak. A szegényebbe, meg a cigányok — mondják Magyarhomorogon — többször is, mert csak kimentek a falu alá és valamiféle hallal jöttek vissza. Még inkább így lehetett ez a sárréti falvakban, ahol igazán könnyen hozzájuthattak a halhoz, csikhoz, *Komádi* táján a rákhoz is. Erre az időre már a Sárréten is elfelejtették a teknősbéka ételeket. Mellesleg a teknősbéka is erősen megfogyatkozottak.

A termelt és az étkezéshez közvetlenül felhasznált kerti növények közül legfontosabb volt a káposzta. A vízbén gazdag talaj igen megfelelt a káposzta számára. A káposztások, káposztás kertek a középkor óta ismertek ezen a vidéken. Egyes helyeken a káposztatermesztés majdhogynem monokulturális árutermelési formát öltött, mint például *Körösnyágharsányban*.⁶ Innen is, meg más közeli bihari helységekből szerkeszámra szállították a káposztát Váradra. A káposztát sokféleképpen használták. Majd minden háztartásban savanyították is. De főve is sokat fogyasztottak belőle. Híres, de korszakunkra már divatjamúlt étel volt a bihari falvakban is a káposztás csik. A töltött káposzta ekkor még nem vált oly mértékben általánossá, mint amilyen még ma is. Helyette káposztás húst (együtt főzött káposzta és hús), káposztás tésztákat fogyasztottak. A savanyú káposztából készített leves is igen népszerű volt.

A portákhöz járuló kertekben leginkább töves (külön sütitőket), hágyamát, babot, borsót, lencsét termesztettek. Azonban egyik növényféleséget se fogyasztották zöden, hanem a száraz bab, borsó, lencse járt. Gyümölcsök között a szilva állt első helyen. Közvetlenül is ették, de inkább aszalták (és akkor télen leveként használták), vagy lekvárnak főzték ki, de pálinkafőzésre is sokat szántak belőle. A keves, de sokféle alma általában még a fáról elfogyott, jobbára a gyerekek hordták el. A különös fontossággal bírt a birsalma, amit főleg levelesnek kedveltek és ételzésítésre használtak. A ko-

rabeli bihari konyhákban azonban almaaszalványt is használtak. De az aszalványt nem maguk készítették, saját termésből, hanem a hegyekből hozták szekerekkel főleg román piacozók Nagyszalontára, Sarkadra, Bereghörszörménybe, Okányba, Komádiba, Körösszaklára, Körösszegapátiba, Berettyóújfaluba, Biharkeresztesre. Édesítésre még szinte kivétel nélkül mézet használtak, gyerekecemegeként meg, még úri házaknál is, az édesgyökér jarta.

Majd minden bihari falunak, még a sárréti községeknek is volt szőlőskertje. A bihari síkságon jó bort csak a bihari hegyek nyúlványain települt helységek termeltek. A bihari síkság északi—északkeleti szélén az érmeleki, a nyugati, középső részén a várad-hegylajai (diószegi) és a déli—délekeleti sarkán pedig az arad-hegylajai szőlő- és borkultúra hagyományai érvényesültek. A bihari síkságon az idők folyamán egy általánosnak és kiegyensúlyozottnak mondható borfogyasztás alakult ki. Ez a borfogyasztás kevésbé a helyi szőlőskerteken, javarészt a közeli, területünk peremvidékein kialakult történelmi borvidékek termelésén alapult. A borfogyasztásban a negyedik korszak elején történt radikális fordulat, amennyiben a szőlőskertek teljesen tönkrementek, a történelmi borvidékektől pedig az államhatár elzárta területünket.

Fő fűszerük a só, a bors és a kapor volt.

Ezen vázlat és az erre a vidékre és korra vonatkozó népi táplálkozási kutatások szerint ennek a korszaknak a jellemzője az volt, hogy sok tejet, tejterméket, tojást, lisztes ételt, tészta, kenyéret fogyasztottak. Húsélt a mainál kisebb arányban készítettek és használtak s a fő húsfeleség a marhahús, a sertéshús és vele egyenlő arányban a juh- és a csirkemáshoz, a hal, vagy halféleség. Baromfit kimondottan keveset ettek, amit mégis, az ünnepi eledelnél számított és erőteljesen szezonális jellegű volt. A zöldségfélék közül legfontosabb volt a káposzta, fűszernövényként a hagyma (nagyobb mértékben a vöröshagyma, s csak kismértékben a fokhagyma) és a kapor jöttek számításba. A sót és a borsot boltból vásárolták. A babot, borsót, lencsét pedig száraz állapotban használták télen, koratavasszal.

Varga Gyula a tisztántúli népi táplálkozás legnagyobb kutatójára, *Ecsedi Istvánra* hivatkozva azzal vezette be *Kismarja* táplálkozásáról szóló fejezetét, hogy „a gazdálkodás, a termelés megszabta a táplálkozás rendjét, sőt részben az étkezési szokásokat is”. Megállapítása esetünkre is vonatkozik. Itt is a termelésben bekövetkezett változásoknak megfelelően alakultak át, módosultak a bihari síkság táplálkozási körülményei. Nem egyszerű és egysíkú változásról van szó, hanem egy nagyon összetett, a termelésnek fajtaváltására, a konyhatechnológia változásaira is kiható átalakulási folyamatról beszélhetünk.

Ebbe a nagy körvonalakkal felvázolt táplálkozási állapotba a múlt század derekán megkezdett és az egész időszak alatt folytatott csatornázás, árvédelem, illetve lecsapolás hozott változást. Ez a második szakasz 1880—1919-ig terjedt. A változás oka tulajdonképpen az volt, hogy a lecsapolás nagy földterületeket tett szabaddá, a mezőgazdasági hasznosítás számára hozzáférhetővé. Nemcsak a szántóterületek nöttek meg és ennek kapcsán sokkal több búzát termesztettek, mint korábban, hanem új kultúrák is erőteljesen terjedni kezdtek, mint például a kukorica és a krumpli. Alábbszállt a kényszeres, a rozs, az árpa, a zab termesztése és szinte teljesen abbamaradt a kölesé. Mint hogy a rétség nagy részét eke alá fogták a szilaj és félzilaj állattartás is visszaszorult. Helyette a házánl tartott, istállózó, esetleg naponta kijáró állattartás fokozódott. Ennek megfelelően az állatfélékben is erőteljes változás következett be. Bár továbbra is megmaradt a szarvasmarha elsősege, a házánl tartott sertésenyésztés azonban lényegesen nagyobb arányúvá vált. Visszaszorult a juhászat, de az azért megmaradt, nem járt úgy, mint a halászat. Ez ugyanis majd teljesen megszűnt. Jöszerevélen az a Körössz mentén maradt meg belőle valami. A korszak végefelé, főleg a biharugrai halgazdaság hatására némiképp módosult ez a kép, a halászat, különböző formákban fellendülő irányt vett. Teljesen háttérbe szorult viszont a csikászat, a rákászat. Ez a folyamat a bihari falvak táplálkozásában úgy mutatkozott meg, hogy az előbbi korszak ételfeleség-arányai nagy mértékben módosultak. A káposzta továbbra is megmaradt a legfontosabb kony-

hanövénynek, de erőteljesen felzárkózott mellé a burgonya és egyes falvakban, mint *Konyóra, Kismarján, Nagykerekin, Méhkeréken, Cséffán, Mezőtelegen, Ártándon* a kukorica is. A kertekben is többféle új növény termesztésébe fogtak. Sok bihari falu számára például szolgált a *szentjánosi* zöldségtermesztés és kezdtek paprikát, paradicsomot, sárgarépát, karalábét, uborkát is termelni.⁸ A zöldségtermesztésnek (különösen hagyma) új központja is támadt, a terület szélén lévő *Derecske*.⁹ De ekkor bontakozott ki Hajdúbágyos dinnyetermesztése is.¹⁰ Az előbbi idők zöldségtermesztésébe, illetve fogyasztásába változást hozott az is, hogy a korábban szinte kizárólagosan csak száraz állapotban szedett és felhasználható bab és borsó zölden is leszedésre és felhasználásra került. Ezzel a változási folyamattal párhuzamosan kell megemlékeznünk arról is, hogy a bihari falvakban ekkoriban szorult teljesen háttérbe a lencse termesztése és felhasználása. Leginkább megmaradt *Kötegyén, Sarkad* és *Told* környékén, de ezeken a helyeken is erősen visszaszorulóban. Érdekes, hogy a napraforgó termesztésében nem következett be jelentős változás. Továbbra is csak azokban a falvakban termeltek, ahol ortodox román lakosság is volt és a bőjti ételkészítéséhez zsír helyett olajat használtak (*Méhkerék, Körösszegapát, Körösszakl, Vekerd, Mezőpeterd, Pocsaj, Sarkadkeresztúr*). Zsírozónák továbbra is megmaradt a szalonna, illetve a háj. A szalonnát egyes helyeken még ebben a korszakban is fizetési eszközként is használták (*Berettyóújfalu, Gáborján, Nagyléta, Hosszú- és Monostorpályi, Biharkeresztes*). Területünkön még ebben a korszakban is jelentős szalonna piac volt *Berettyóújfaluban, Nagyszalontán, Nagylétán*.

Változás következett be a tej és tejtermékek fogyasztásában is. A tej és túró fogyasztása fokozódott, általánosabbá vált. A vajé viszont még jobban háttérbe szorult, illetve csak eladásra készítették és *Berettyóújfalu, Komádi, Gyula, Sarkad, Nagyszalonta*, illetve *Várad*, kisebb részben *Debrecen* piacán értékesítették. Hasonlóan alakult a tejföl fogyasztása is. Amit csináltak nem maguk, hanem mások — ezt is piacokon árusították — használták fel. Mind a vaját, mind pedig a tejfölt úri élelmiszereknek tartották. Hasonló visszaesés volt tapasztalható ebben a korszakban a tojásfogyasztásban, -felhasználásban is. Míg korábban a tojásrántotta általános étel volt, addig újabban a tojást jóformán csak tészta, sütemények készítéséhez használták, különben eladták őket. A szárasztászat készítéséhez különösen sok tojást használtak fel, hogy tartósságát, kedvező színét (jó sárga legyen) fokozzák. Ami a még ekkor is legfontosabb élelmiszer, a kenyér készítését illeti, itt is változásról számolhatunk be.

Zsadányban, de nyilván másutt is, megfigyelhető volt, hogy a házánl való süttéssel egyre többen kezdtek felhagyni. A kenyérszűrt úgyan otthon készítették el, otthon szakajtották is ki a kenyeret (azaz tették szakajtóbba), azonban nem otthon, a házi kemencében süttötték ki. Ahhoz, hogy ez a folyamat megindulhasson, arra volt szükség, hogy egyelőre csak a legjelentősebb bihari településeken, pékek kezdjenek munkához. Pékek feltűnésével így kezdődött el a bérstűs elsőnek *Sarkadon, Nagyszalontán, Berettyóújfaluban, Komádiban, Zsadányban*, hogy aztán a korszak végére a legtöbb bihari faluban így alakultak a változat. A pékek feltűnésének volt egy másik, a bihari falvak népi táplálkozásában változást hozó velejárója is. A pékek mindenütt nagyarányú kili-, zsemle-, perec- tehát péksüteménykészítésbe fogtak. Elsőnek a piacokon árusították. A bihari falvak piacolói szívesen vásárolták őket és hordták haza kalács-sütemény helyett. Nemcsak a gyerekek örültek nekik, hanem a felnőttek is, a péksütemény ezekben az időkben a vásárfia, a kedveskedő ajándék szerepökében is tetszelgett.

Ez a korszak volt az, amelyikben általánosan elterjedt a bihari falvakban a paprika. Mint fűszernövény, az örölt paprika is, háttérbe szorítva a borsot és a kapor. A paprikával párhuzamosan terjedt el a rizs (rizskása) használata is, illetve a töltött paprika és a töltött káposzta készítése. Minthogy ezeknek az ételnek a készítéséhez sertéshús kellett, de egyébként is, ebben az időszakban alábbhagyott a marha- és a juh- hús fogyasztása és megnőtt a sertéshúsé. Ebben a korszakban alakult ki a bihari falvak legszegényebb háztartásainak is az a törekvése, hogy évente legalább egy sertést vághassanak. A sertéshús előtérbe kerülése magával hozta új sertésfajták elterjedését is.

A sertésfajták megválasztásánál arra törekedtek, hogy minél több zsirhoz, illetve szalonnához jussanak. Ekkor kezdett egyre általánosabbá válni a sertésfizetés. A tömeges sertés hizlalásnak is kialakultak a bihari központjai: *Berettyőújfalva, Derecske, Nagyléta, Sarkad, Nagyszalonta*.¹¹ Míg az előző korszak táplálkozásában nehéz lett volna gazdasági-társadalmi alapú különbséget tenni, addig ebben a korszakban mindinkább megkülönböztethetővé vált a szegénység táplálkozása a gazdagok, a jómódúak táplálkozásától. Míg korábban az akkor ismert különbségek inkább csak mennyiségi tényezőkben mutatkoztak meg, addig most, a mennyiségi tényezőknél kívül konyhatechnikai eljárásokban, fűszerezettségben, tej, tojás, zsir, tejfel használatában is különbség mutatkozott.

Ennek a korszaknak jelentette végét az első világháborút megelőző hadigazdálkodás bevétele, a háború alatt fellépő általános szegénység, anyagihiány, bizonyos ingócédek újbóli elővétele, használata. Az általános elszegényedésnek ez a közel egy évtizedig tartó folyamata a maga sajátos anyag- és eszközhiányával, drágaságával, takarékoságával több jót, táplálkozási szempontból helyes dolgot is eredményezett. Ezeknek az „eredményeknek” a későbbi időkre való átmentése, új anyagok, technológiák alkalmazása jelenti a bihari falvak táplálkozásába bekövetkezett második nagy változást, amit, ha összefoglaló módon szeretnénk jellemezni, azt mondanhatnánk róla, hogy minden vonatkozásban egyszerűsége, takarékoságára való törekvés volt. Ez a korszak 1920–1949-ig tartott.¹²

Ebben az időszakban az állatállomány általános megcsappanásával lényeges csökkenés következett be a hús vagy a húsos ételek fogyasztásában. A marhahús, a juhnhús fogyasztása erősen hátrébb szorult s bár a sertéshús fogyasztása nagyjából megmaradt a korábbi szinten, itt is csökkenésről beszélhetünk, mert a sertéshús tekintélyes hányadát nemcsak a hentesek (akik ekkoriban jelentek meg nagyobb számban a színen), hanem a háztartások is eltevésre különféle húsételeknek dolgozták föl. Előtérbe került a kolbász készítés, elterjedt a sertésajt (disznósajt) készítés, mindenütt többféle hurkát készítettek (véres, májas, tüdős, húsos), a sertésfejts is vagy megfőzték vagy felfűstölték. Elterjedt a sonkaletvés (fűstölés). Minden erővel arra törekedtek, hogy a sertés minden lehetséges porcikáját felhasználják. Ne kerüljön eldobásra semmi. Ez a törekvés abból is következett, hogy a vágható sertések száma, mennyisége is csökkent. Ezen belül továbbcsökkent a hizott sertések száma. A szegénységnek egyszerűen nem volt kitarása ahhoz, hogy egyetlen (*Gyantén*: egyetlenke) sertése hizlalásához szükséges kukoricát megszerezze. A marhatartásban is hasonló volt a helyzet. A marhák zömét (tejhaszonvételek, tenyésztés érdekében) a hasznáért tartották, nem pedig azért, hogy levágják és a húsát elfogyassák. Ezekben az években nem is nagyon jutott a bihari falvak népe marhahúshoz, mert a mérsárosok alig vágtak marhát. A mérsárosok rovására előtérbe kerültek területünkön is a *hentesek*. Inkább a kényszervágyásokból szereztek húst, olyanokból is, amikor a lábatört vagy egyéb súlyos okok (felfűvódás) következtében kényszervágyásra jutott marha gazdája mérte szét a húst, az ekkor már mindenütt működő (de időszakosan nyitott) hátsági hússzékben. Ismét előtérbe kerültek a térszámú ételek és eléggé tért hódítottak a különböző főzelek-félek. Közülük a zör is, amit korábban a bihari falvak lakói semmibe se néztek. A „szegényes”, azaz zórtalan húsételeknél, de különösen a különféle főzelekeknél, a krumpli különböző felhasználási formáinál a „szegénység” ellensúlyozására sok zsirt használtak. A főtt térszámúkat is csak akkor becsülték valamire, ha „tochosott” a zsirban. Minthogy ilyen fontos szerep jutott a zsirnak, elterjedt a különféle, már egyszer használt zsírok újbóli felhasználása (kolbászzsir stb.) is. A szegénységnek pedig továbbfokozódott a szalonnafogyasztás. A szalonna értéke különösen megnőtt a második világháborút megelőző újabb hadigazdálkodás idején, majd a háború alatt, sőt a háború után is néhány évig; mindaddig, amíg a termelés, valamint a bel- és külkereskedelem nem tudta biztosítani a normális élelmiszerellátást, nem tudta felszámolni a jégvereszerzt.

A harmadik változási szakasz a bihari falvak táplálkozásában napjainkban megy végbe. Nagyjából az 1960-as évekkel kezdődött és még ma is tart. Azokat a változa-

sokat, amelyek ez óta tapasztalhatók a bihari falvak táplálkozásában, a második világháború általános élelmiszerhiányt előidéző hatása, az élelmiszertermelő gazdálkodás tönkrététele magyarára elsősorban. Az élelmiszertermelés megindulása, első eredményeinek hatása merőben más gazdasági, társadalmi és kulturális, valamint tulajdonjogi viszonyok között, a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése után volt érzékelhető csak, a 60-as évek elején.¹³ Ez volt az az időszak, amelyben az önellátó élelmiszertermelés szempontjából oly fontos háztájai gazdaságok is megszerveződtek és folyamatosan termelőtevékenységbe fogtak. A bihari falvakban is kettős gazdálkodás alakult ki, ami az élelmiszer-ellátás szempontjából úgy tagolódott, hogy a nagy mennyiségben szükségelt gabonatermesztés megmaradt a mezőgazdasági nagyüzemek kezében, míg a kisebb mennyiségben szükséges zöldségfélék stb. termesztése inkább a háztájai gazdaságok feladata lett. A mezőgazdasági nagyüzemi állatállománya biztosította a városok tej- és tejtermékekkel való ellátását, de közelről sem a falvakét, míg a közelmúltban nem sikerült az egyes háztartásoknak saját, tejeled tehenet biztosítani, illetve a tej-, tejtermékkel való ellátást a falusi boltokon keresztül megoldani. Mindvégig megvolt és ha nagyon szerény keretek között is, de megmaradt a házi baromfi- és disznótartás is.

Erre a korszakra jellemző különben leginkább a boltból való élelmiszeranyag-ellátás, valamint a konyhatechnológia alapvető megváltozása. A boltból való ellátást nagymértékben elősegítette az előző korszakban végrehajtott termelési- és elosztási koncentráció. Ennek kapcsán a bihari síkság falvaiban is megszűntek a magán mészáros- és hentesüzletek, a kisebb-nagyobb szatócsüzletek, de a viszonylag nagyobb boltokkal rendelkező korábbi keleti szövetkezeti üzletek is. Hasonlóképpen felszámolták a pékségeket is és a kenyérsütést egy-két központba koncentrálták. Az Általános Fogyasztási Szövetkezetek boltjain keresztül kerültek volna eladásra a különböző begyűjtött, felvásárolt, központi műhelyekben készült élelmiszerek. Azonban ezek a boltok, ez az ellátási rendszer nem jól funkcionált és ennek eredményeként a bihari síkság majd minden falujában évekig nem lehetett húst, húskészítményeket kapni, a szigorú vágási tilalmak pedig azt tették lehetetlenné, hogy önellátóak lehessenek. Hasonló volt a helyzet a kenyérrrel és a pékárukkal is. A boltok rendszerlenül kaptak kenyeret, péksüteményt pedig egyáltalán nem. Legkevesbé volt érzékelhető a hiány, az ellátatlanság a tej és a tejtermékek területén, bár itt is az ellátatlanság volt a jellemző. Mindez nemcsak a háborús veszteségekből, hanem a nem kellő időben és nem megfelelő eszközökkel végrehajtott központosító gazdálkodási rend esődjéből is következett. Az 1950-es évek élelmiszer-ellátatlansága kényszerítette ki a gazdálkodásban, a termelés, az elosztás területén azokat az engedményeket, amelyek hatása az 1960-as években bontakozott aztán ki. A 60-as évek bihari táplálkozási változásaiban sok, a korábbi időszakból maradt hatás mutatható ki. Ezek a következőkben foglalhatók össze: általában megnőtt és állandósult a boltból, piacról való élelmiszer-ellátás. Jelentős mértékben csökkent a mindennapos házi főzés, ételkészítés, a legkülönfélébb üzemi, vállalati, intézményi, általában munkahelyi étkezés nagyarányú elterjedése következtében. Ugyancsak ennek a folyamatnak tudható be az is, hogy jelentős mértékben nőtt a főzőolaj-, a cukorfelhasználás, bár a zsirral való főzés korábbi szintjén maradt. Mindjobban hátrébb szorult és folyamatosan hátrébb szorulóban van a korábban oly sokfelé képpen felhasznált szalonna fogyasztása, a mézfogyasztás pedig szinte teljesen megszűnt. A húsfogyasztás területén pedig a juhnhús erőteljes hátréba szorulása figyelhető meg (a juhászt elorvasdásával párhuzamosan). Az üzemi konyhák gyakorlatából kiindulva általában, a magán háztartásokban is fokozódott a zöldségfélék (főzelek-félek, a káposzta rovására a krumpli) és egyértelműen a sertéshús, valamint legújabbban a baromfi hús fogyasztása. A házi kenyérsütés teljesen megszűnt, s ezzel együtt járt a házak tüzelőberendezésének átalakulása is.

Napjainkra már minden bihari faluban „kitették” a házakból a kemencét és a kizsámú kinti, udvari kemencét is felszámolták. Az újonnan épülő házakba pedig már nem is terveznek kemencét. A konyhaberendezések is megváltoztak, nyílt tűzhely ma

már sehol sincsen, a falbarakós vályog-sár takaréki sparheltek is elbontásra kerültek. Sőt már az 1890—1914 tájban divatos és a bihari síkság falvaiban is elterjedt bádögöl készült, úgynevezett csikósparheltek ideje is lejárt. Ma azokban a házakban, ahol önálló háztartást vezetnek (és valamilyen kismértékben mindenütt vezetnek!) leginkább vegyes tüzelésű, zománcozott, asztali sparhelteket találunk, a legújabbban nagyon nagymértékben elterjedt gáztűzhelyek (palackos propán-bután gáz, cseretelepek) mellett. Különösen ez utóbbiak magyarázzák, hogy döntő változás következett be a tüzelőfűtőanyagok terén is. A kemencékben jól alkalmazható tüzelőnád szinte teljesen eltűnt. Számottevő erők nem lévén a területen, a tüzelésre alkalmas fát kereskedelmi úton szereztek be. A szénttüzelés a középületek, főleg az iskolák fűtése révén terjedt el, kihasználva a vasút teremtette szállítási lehetőségeket.¹⁴ A konyhatéchnikai legfontosabb eszközök az edény, különösen a főzőedény. Ezen a téren is ekkorra értek be a már korábban elkezdődött változások. A második világháborút követően szinte teljességgel kiszorultak a bihari síkság falvaiból a cserépedények. Ma már a még hagyományosan csak cserépfazékban készíthető töltöttkáposztát is zománc bádögödényben, fedővel zárható gyári készítményben csinálják és tartják. Kisebb mértékű csökkenés figyelhető meg az üvegedények, valamint az 1890—1920 közötti időszakban felfutott vas-, öntöttvas edények használatában is. Az alumínium és műanyag edények használata most van elterjedőben. Míg az alumínium edényeket főzésre is használhatják, addig a műanyag edények csak tárolásra alkalmasak.

A 60-as években megújult bolthálózat, kül- és belkereskedelem a bihari síkság falvaiban is hozzáférhetővé tett több korábban nem nagyon használt élelmiszert, főleg fűszerfélét is. Napjaink fűszerhasználatából teljesen kikopott a valamikori általános sáfrány, erősen csökkent a kevésbé ismert és használt kátrány, szegfűszeg, fahéj, szecsendió használata. Ezekkel ellentétben viszont erősen megnőtt a cukor, a csokoládé, a kakaó, a vanília, a kávé, a tea (még a különféle „szükségteáké” is!) fogyasztása. A zsír, de különösen a szalonna fogyasztásának csökkenésével párhuzamosan általában emelkedett az étolaj, a margarin és kisebb mértékben a vaj felhasználása. A babérlevél, a bors, a fok- és vereshagyma fogyasztása, illetve felhasználása a korábbi szinten maradt. Általában hátrébe szorult a kovász használata. Ma már még a keltésztáknál is bolti élesztőt használnak. A süteményfélék készítése pedig különösen nagy fejlődésen ment át. Általánossá vált a kalács rovására a különböző aprósütemények — zsiros- és zsír nélküliek, hátrított és simák — készítése. Ezek az aprósütemények sok cukrot igényelnek, és hátrahagyta a még a 20-as években is általánosan használt szalakélt (salalkáli), szinte kizárólagosan sütőporral készülnek. Bevonult a 60-as évekre a bihari síkság falvainak táplálkozásába a tojás és a vaj fokozottabb használatán alapuló krém- és habkészítés, illetőleg az ezek felhasználásával készült torták (lakodalmi torta, más alkalmi torták) változatos világa is.¹⁵

A 60-as évektől napjainkig tartó táplálkozási változásokban minden korábbinál nagyobb szerepe van a különféle és napjainkra nagyon felélénkült táplálkozási propagandának is. Nemcsak a tömegtájékoztatói eszközök — sajtó, rádió, televízió —, hanem a nap mint nap rendkívüli változottságban megjelenő szakácskönyvek is teljes mértékben kiforgatják hagyományainkból a bihari síkság falvainak táplálkozásait is. Ezek a háztartási tanácsok, étel- és süteményreceptek kizárólagosan a jól működő élelmiszer-kereskedelempénitenek és a saját készítésű, természetes anyagokra; az adott területen, jelen esetben a bihari síkság falvaiban érvényes gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományokra, illetve helyzetre mit sem adnak. Hatásuk mégis rendkívüli, mert ajánlataikat a divat sodrásába tudják helyezni. Márpedig a divatnak még a bihari falvak asszonyai se tudnak ellenállni. Különösen nem akkor, ha esetleges hagyományőrző, a szerves fejlődést szolgáló törekvéseiket semmiféleképpen sem segíti az élelmiszer-termelés, az élelmiszer-kereskedelem, a szervezett élelmiszer-ellátás.

Talán mindez magyarázza azt a jelenséget is, hogy egyre többen foglalkoznak egy-egy terület, kis-, vagy nagytáj élelmiszerkészítő, táplálkozási szokásaival, hogy egyre több „hagyományos étel” ajánló szakácskönyv jelenik meg.¹⁶ Sőt egyre több

„történelmi”, régimúlt időkbeli származó szakácskönyvünk, háztartási útmutatónk lát újabb napvilágot.¹⁷ Mindez arra figyelmeztet, hogy a táplálkozás területén is ajánlatos volna általánosan is helyi hagyományainkat jobban megőrizni és napjaink táplálkozásában korszerű formákban felhasználni.

JEGYZETEK

1. K. Nagy Sándor: Bihar-ország, I–III. Nagyvárad, 1884. (II. kiadás). — Vö.: Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtti. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Bp. 1940.; Mezősi Károly: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején (1692). Településtörténeti Tanulmányok I. Bp. 1943. Vö.: Vajkai Aurél: A magyar népi táplálkozás kutatása. Bp. 1947.; Kisbán Eszter: A népi táplálkozás alakulásának problémái. Műveltség és Hagomány V. Bp. 1963. 189–203.
2. Szűcs Sándor: Néprajzi vonatkozások Bihar vármegyében. In: Nádányi Zoltán (szerk.): Bihar-vármegye. Bp. 1938. 164–245.; Oláh József: Agrárfejődés és agráriszervezés. Természeti viszonyok, földterület. Állattenyésztés. Földművelés. In: Komoróczy György (szerk.): Tanulmányok Sarkad múltjából. (Sarkad, 1971.) 119–156.; Bódi Erzsébet: A termelt javak feldolgozása és fogyasztása Bárándon. Ételek, főzési és sütési eljárások. Ünnepi étkezés. In: Balassa Iván (szerk.): Báránd története és néprajza. Báránd, 1985. 333–346.; Barna Gábor: Fejezetek Berettyóújfaluyi anyagi kultúrájából, háziipar, viselet, táplálkozás. In: Varga Gyula (szerk.): Berettyóújfaluyi története. Berettyóújfaluy, 1981 433–482.
3. Varga Gyula: Egy falu az országban (Kismajra életrajza a felszabadulásig). A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 33. Debrecen, 1978. IV. fejezet. A népi kultúra változásai. Táplálkozás. 179–188.
4. Osváth Pál: Bihar vármegye Sárreți Járása leírása. Nagyvárad, 1875.; Szűcs Sándor: A régi Sárreți városa. Bp. 1942. — Vö.: Balázsházy János: A háztartás és mezői gazdaság tudománya. Debrecen, 1838.
5. Márki Sándor: Sarkad története. Bp. 1877. 159.
6. Erdi Aranka: Adatok Körösnagyharsány parasztságának történetéhez. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 23. Gyula, 1961.
7. Varga Gyula: Egy falu az országban, id. m. 179. — Vö.: Ecsedi István: A debreceni és a tiszántúli magyar ember táplálkozása. Debrecen, 1935.
8. Borovszky Samu (szerk.): Biharvármegye és Nagyvárad szabad királyi város. Bp. 1901.
9. Varga Gyula: A dereceki hagyomány- és földsejteremtés. A Déri Múzeum Évkönyve 1973. Debrecen, 1975. 259–280.; Elek László: A gyümölcsstermelés alakulása Magyarországon 1895–1959. Agrártörténeti Szemle VIII. 1966. 3. sz. 272–302.
10. Dankó Imre (szerk.): Bági krónika. Hajdúbagos, 1975. 32–33. Benne: Bencsik János: Adatok az észak-bihari szőlőkultúra ismeretéhez. (A hajdúbagosi szőlőskert.) 117–129. — Vö.: Kurucz Albert: Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 5. Debrecen, 1964.
11. Móczár József (szerk.): Nagyszalonta 1606—1906. Nagyszalonta, 1906. Mezőgazdaság. 143—157.; Szalonta nepe. 196—221.
12. Orbán Sándor: A gazdaságszervezés helyzete és felszámolásának kezdetei a felszabadulás után. Agrártörténeti Szemle X. 1968. 382—438.; Oros Károly: A mezőgazdaság útja. Benne: A mezőgazdaság átszervezésének társadalmi hatása. Az életfarm változása. In: Varga Gyula (szerk.): Berettyóújfaluy története, i. m. 545—566. — Vö.: Dankó Imre: Változások a magyar parasztság életmódjában, kultúrájában, különös tekintettel a dél-bihari síkságra. A Déri Múzeum Évkönyve 1975. Debrecen, 1976. 393—477.
13. Dankó Imre: Életmódkutatás — helytörténet — néprajz a honismereti tevékenységben. MKur 48. 1985. 32—37. További irodalommal; Uő.: Élelmiszeri változások a dél-bihari síkság parasztságának felszabadulás utáni életében. A Bihari Múzeum Évkönyve I. Berettyóújfaluy, 1976. 125—202.
14. Dankó Imre: A bihari közlekedés és áruszállás néprajza. In: Balassa Iván (szerk.): Báránd története és néprajza, i. m. 385—410. További irodalommal.
15. Bódi Erzsébet: Ünnepi étkezés. In: Balassa Iván (szerk.): Báránd története és néprajza, i. m. 345—346.
16. Végh Antal: Száz szatmári paraszttel. Bp. 1978.; Kövi Pál: Erdélyi lakoma. Bukarest, 1980. Azóta már új, magyarországi kiadása is van; Ábrahám Géziné: Vasi, zalai paraszttételek. Bp. 1987.
17. Vö.: Radványosi Béla: Régi magyar szakácskönyvek Bp. 1893. — Bornemisza Anna szakácskönyve 1680-ból. Bukarest, 1983.; Czifray István: Magyar nemzeti szakácskönyv. Pest, 1830.; Laci-könyha. Pest, 1855.; Szakács mesterségeknek könyvtétele. A csikotnyai Zrinyi udvar XVII. századi kéziratok szakácskönyve és a Tófalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári 1695-ös szakácskönyv. Bp. 1981.; Ketter László: Gasztronómiaink krónikája. A magyar konyha múltja és jövője. Bp. 1985.

EGY RÉGI CÉHSZOKÁS — A BORRAL KERESZTELÉS

LUKÁCS LÁSZLÓ

Az Önkéntes Néprajzi Gyűjtők XII. Országos Találkozóján 1985-ben Székesfehérváron az egyik munkatársak a népi írásbeliség vizsgálatának szentelték. A paraszti családi irattárak, gazdasági feljegyzések, naplók néprajzi forrásértékéről tartott előadások hívták fel a gyűjtők figyelmét a népi írásbeliség emlékeire. Fejér megyében már korábban is gyűjtöttük a népi írásbeliség dokumentumait. Így került az utóbbi években a székesfehérvári István Király Múzeum Néprajzi Adattárába többek között Naszádos Ferenc csákvári fazekasmester 19. század közepén keletkezett feljegyzése házának építéséről, az ugyancsak csákvári Varga József méhészeti megfigyeléseit rögzítő füzet az 1910-es évekből, valamint Reisz József lajoskomáromi földműves gazdasági naplója a két világháború közötti évtizedekből. Mindezek értékes adatokat őriztek meg számunkra a népi építkezés, méhészkedés, földművelés és állattartás megismeréséhez.

Jóval ritkábban kerül elének olyan feljegyzés, amely a régi iparosok életére, munkájára vagy céhszokásaira vonatkozik. Ezért a népi írásbeliség emlékei közül olyan kéziratok feljegyzést mutatnak be, amely egy 19. századi céhszokás gyakorlását bizonyítja. Céhszokások előfordulásáról Fejér megyében és Székesfehérváron már eddig is tudunk. Tudtuk például, hogy 1844 óta a fehérvári csizmadiáknak a városban céhházuk is volt, ahol gyűléseiket tartották. Új céhmester választásakor zenekísérettel, a népnek péksüteményt szórva vitték a céhládát az új céhmester házába. Farsang idején a város céhei zenés felvonulást tarotnak, ahol egy-egy mesterség képviselői külön-külön jelentek meg. A felvonulást esti lakoma és tánc követte. De olyan részletes és pontos leírás egy céhszokásról sem ismertünk Fejér megyéből, mint Listár Ferenc polgári takács feljegyzése a takácsinasok felszabadításáról.

A takácsoknak mintakönyvük volt, amibe a bonyolultabb minták rajzait gyűjtötték. Az István Király Múzeum Néprajzi Adattárában egy könyvet őrzünk, amely a takácsmesterséggel kapcsolatban több szempontból is figyelemre méltó. A könyv Listár Ferenc polgári takácsmestere volt a 19. század közepén. Nyomatott része egy 48 oldalas takácsankönyv: Utmutatás a takács mesterségre. A takács mesterségen levő ifjúság számára írta nemes Bereczky János, takács mester, s' a' tek. Jász 's két Kun Kerületben a takács mesterségnek rendes tanítója Kis Kun Szabadszállásán. Pesten, 1829. A könyv kérdés-felelet formájában a takácsmesterség tudnivalóit tartalmazza. Második részében „mellyben a' takács mesterségnek jelesebb, és titkosabb műveinek készítése foglaltatnak” megtalálható azoknak a motívumoknak a pontos és részletes leírása, amelyeket a régi Fejér megyei takácsmesterek is emlegettek: „A' magyar Sávolyosról, vagy kotzkás formáról. A' forgatásos veres formáról.” A könyv nyomatott részéhez egy utólag befűzött, kézzel írott rész kapcsolódik, amelyben vőfélyversek, dalok mellett témánk szempontjából a „Takács mesterség meg tanuló ifjak vagy inasok felmondó versei Szabaduláskor, a régi szokásban” című, sajnos befejezetlen, egyoldalas feljegyzés a legfontosabb. Ez a feljegyzés a Fejér megyei takácscéhekben gyakorolt, az inasok felszabadításához kapcsolódó szokás előfordulását bizonyítja. Azt, hogy a takácsinasok felszabadításához népszokásszerű cselekmény, borral keresztelek kapcsolódott az ácsészéri takácslegény, Tancsics Mihály *Életpályám* című könyvéből tudtuk: „A felszabadulás is a Csesznekhez tartozó szombathelyi fiókcéhben történt, ami ebből állt: valami különös tárgyra fordították figyelmemet a szoba fölépén s véletlenül egy pohár borral nyakonöntötték, a szabaduló levelet kezembe adták, aztán Paczek Antal uram érszenyére ebéd következett. Evvel én céhbéli becsületes takácslegénnyé lettem...”

Listár Ferenc kéziratos feljegyzése alapján a polgári takácsinasok felszabadulásához kapcsolódó szokáscelekményt ismerhetjük meg:

- K(érdés): Nem volt e kendnek atya mester ajtaján való kilépés ártalmára.
F(elelet): Igen nem volt. Ott kin sem Otbon sem.
K: Hol tanuta kend a kend Betsületes mesterséget känd aly megid.
F: T. N. Sz. F. V. megyében a Sármeleki járásbeli Betsületes Öreg cében Polgári mezővárosban N. N. házánál.
K: Voltak-e kendnek Szabadulások t. Kerest atya.
F: Igen is Voltak.
K: Kik voltak nevezett szerint.
F: Akorbéli Dékány legény jó Barátom, Kovácsics Imre, és II-dik Csizmadia János, III-dik Bakos Ferencz.
K: Mit adot kend első ajándékot kereszt atyainak?
F: Attam keresztelő bort egy pint bort a melyet a magam kétt karján atya mester uram házánál bevitem és ott velök tisztességesen elis költöttem. Attam legény igazságot 8. kr. Koszoru váltáságot 8. kr. Iró garast egy garast, Székébert egy kr. És a mi hozzát tartozandó, mind a B.N.N. Öreg Cében mind a B. Kis társaságban tehetségem szerint beszolgáltattam.
K: Mire való a koszoru váltáság.
F: A koszoru Váltáság arra való hogy engem az én kereszt atyáim felkoszoruztak, és oly szabadnak mondottak mind önöm magokat.
K: Mire való a legény igazság.
F: A legény Igazságára való hogy én bujdosásomban vagy vándorlásomban...”

Itt félbeszakadt a feljegyzés, de ennyiből is látjuk a polgári takácsinas felszabadulásához kapcsolódó szokáscelekményt. A könyvhöz kézzel rajzolt takács mintakönyv kapcsolódik. Második rajza fölét ezt írta a mesterségére büszke takács: „Ész kell ide Nem erő 1844-dikbenn.”

BÁN IMRE PROFESSZOR KÖSZÖNTÉSE

DANKÓ IMRE

A Múzeumi Kurír egyik legutóbbi számában (50. sz. 92. l.) hírként számolt be arról, hogy Bán Imrét, az irodalomtudományok doktorát, a KLTE ny. egyetemi tanárát, a régi magyar irodalom elismert kutatóját tisztelői, barátai, tanítványai, illetve a magyar irodalomtudományok és a közművelődés szervezetei, intézményei 80. születésnapja alkalmából többnapos tudományos ülésszakkal köszöntötték; Debrecenben, 1985. december 2–3-án. A hír beszámolt arról is, hogy a professzort, Múzeumbaráti Körünk elnökét, a Déri Múzeum, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumi Szervezet, valamint a Múzeumbaráti Kör nevében Gazda László és Dankó Imre köszöntötte.

Bán Imre professzor köszöntésére azért kell visszatérnünk, mert sok elfoglaltsága, munkája ellenére Bán professzor Múzeumbaráti Körünk elnöke is, már 1957 óta. Tevékenysége számtalan szállal kötődött a múzeumügyhöz, közelebbről a debreceni, a Hajdú-Bihar megyei múzeumügyhöz is. Egyike volt azoknak, akik azért küzdöttek, hogy központi irodalmi, irodalomtörténeti múzeumunk is legyen s hogy legalább legnagyobb vidéki múzeumainknak is legyen irodalmi-irodalomtörténeti gyűjteménye.



Bán Imre és felesége a 80. születésnapjára rendezett tudományos ülészakon. A Déri Múzeum díszterme, 1985. dec. 2. Fotó: Feketénté

Így, közvetett úton része van abban is, hogy a Déri Múzeumban az elsők között alakult meg a külön irodalmi-irodalomtörténeti gyűjtemény. Közvetlen uton pedig úgy, hogy ennek a gyűjteménynek a kialakítója, első gondozója az egyik legjobb barátja, majd professzortársa Julow Viktor volt. Bán Imre 1952-ben került Debrecenbe s ettől az időtől kezdve mindmáig, tehát több mint három évtizeden keresztül mindig szoros együttműködésben élt és dolgozott a Déri Múzeummal. Nemesak tudományos téren állt tanácsaival, mindig való segíteni akarásával múzeumunk mellett, hanem közművelődési tevékenységével is. Bán Imre elmélyült és egyre szélesebb körben elismert tudományos munkássága mellett, állandó jelleggel, kimagasló közművelődési tevékenységet is fejtett ki. Közművelődési munkássága ugyanolyan méltánylást váltott ki, mint tudományos tevékenysége s ezért egyáltalán nem véletlen az, hogy a 80. születésnapjára rendezett tudományos ülészak címe ez volt: A régi magyar irodalom és az ismeretterjesztés. Múzeumi vonatkozású közművelődési tevékenységének legfigyelemreméltóbb megnyilvánulása az, hogy egy év múltával két évtizede viseli Múzeumbaráti Körünk elnöki tisztjét.

A Déri Múzeumhoz, a múzeológiához fűződő kapcsolatai közül nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a személyes baráti kapcsolatokat sem, amelyek Julow Viktoron kívül Balogh Istvánhoz, Módy Györgyhöz és szerzőhöz fűzték és fűzik ma is,

hogy az újabbról ne is szóljunk, akiről ő maga számolt be szépen, az Alföldben is közölt tanulmányzámabemutató köszöntében, amit a 80. születésnapja tiszteletére rendezett tudományos ülésen mondott el, Számadásom Debrecennel címmel.

Mit is mondhatnánk még ezeken kívül! Hiszen, főleg a 80 éves Bán Imrét köszöntő tudományos ülészak előadásai, de más, ebből az alkalomból rendezett megemlékezések, köszöntések mindent elmondtak Róla, Vele kapcsolatosan! Mi csak azzal egészíthetjük ki az ezeken a megemlékezéseken-köszöntéseken elhangzottakat, hogy elmondjuk milyen szerencsések vagyunk, milyen nagy kitüntetésben részesültünk azáltal, hogy Bán Imre Múzeumbaráti Körünk elnöke lett annak idején s hogy még ma is az. Tisztelettel és szeretettel és őszöntő tudományos és közművelődési munkában eltöltendő évet, éveket kívánunk Nekik!

AZ ISTVÁN GŐZMALOM JELENTŐSÉGE DEBRECEN ÉLETÉBEN

SZÜCS ERNŐ

Városunk jelenlegi gyors fejlődése, a nagyarányú lakásépítkezések következtében egy még beépítetlen sziget keletkezett a Hámán Kató út, Véghe Dezső és Thomas Mann utcák, valamint a Tanácsköztársaság útja által határolt területen. Ez valamikor — némileg a mainál még nagyobb területen, mert a Véghe Dezső utca keleti oldala is ide tartozott még — a Debreceni István Gőzmalom (legutolsó cégneve szerint: „Első Békéscsabai, Miskolci és Debreceni István Gőzmalom Rt.”) üzeme volt. A 12 kh-as parcellán két malomépület (az egyik ötemeletes!), magasra nyúló silóraktár, műhelyek, lakások, irodák, liszt- és terményraktárak, mázsaház és még számtalan épület emelkedett. A napi 22–24 vagon termék előállítására, fejlett gépességi fokozatok berendezett malom emléke általában úgy maradt fenn, mint egy hatalmas üzem, amelynek pusztulása jól szimbolizálja a háború értelmetlen rombolását. (A németek kivonulásuk előtt robbantották fel a gépházat és a nagyobbik malom épületét, a harcok során pedig további részek égett le.) Ez az üzem fennállta idején városunk sok vonatkozású, hazánk malomipari történetét tekintve is egyaránt fontos szerepet töltött be. A továbbiakban néhány olyan tényt szeretnék felsorolni, amelyekkel talán sikerülne alátámasztani azon óhajunkat, hogy az egykori üzem megmaradt kevés épületéből vagy tárgyi emlékeiből (öntöttvas villanyoszlopok, malomtó stb.) érdemes lenne minél többet megőrizni a mostanában napirendre került beépítés során.

Először is az István Malom, mint gőzerőre berendezett gyárjellegű létesítmény nemcsak alapításának időpontját (1844) tekintve első a városban, és maradt nagyságrendben még a századfordulót követően is az öt legjelentősebb üzem egyike, hanem létrejötté azt is jelentette, hogy minőségileg alapvetően újat és mást hozott, mint az előző korszak száraz-, szél-, vizimalmai. Az egykori irtékelés a technikai újdonsága mellett még kiemelte: „...magasra nyúló kéményével kiemelkedve: egy új termelési mód, s ezzel együtt az új társadalmi viszonyok jelképe is lett.” Működésével Debrecenben mezőgazdasági termékek gyáripari feldolgozása kezdődött el, s ez az ágazat később az 1944 előtti város ipari arculatának legfőbb vonása lett. Alapításának módja (részvénytársaság) a későbbiekben több helybeli gyár létrehozásához szolgált mintául, s ezzel közvetve segítette Debrecen iparosodását, de számtalan alkalommal közvetlenül is hozzájárult — amikor tőkeereje ezt már megengedte — a helyi iparosítás és városiasodás elősegítéséhez. Az előzőre példának említhük a helybeli Kukorgyár, valamint a Közraktár létesítését, mert ezekhez a malom jelentős tőkével járult.

Gazdaságtörténeti tény, hogy néhány sikertelen, időleges kísérletezést figyelmen

kívül hagyva, a pesti József Malom (alapítva: 1839-ben) után a debreceni üzem megalapítását mondták ki hazánk gőzmalmai közül másodiknak (1844), vidéki elsőként! Ezt követően, nem teljesen húsz év múlva — amikor magyar üzemek először vettek részt világiállításán — 1862-ben Londonban, az István malom két aranyérmét nyert, s ezt a sikert követően nyílt lehetőség a magyar liszt világgiacon történő exportálására. Tehát az 1944. de kivált az 1918 előtti kivitelünk egyik legfontosabb iparikkcsaládjára (liszt, dara, kása stb.) világsikerének megalapozásában, későbbi megtartásában heradhatalan érdemei vannak az üzemnek.

A malom műhelyében — amelyet eredetileg a helytelen kezelésekből keletkező géptörések gyors kijávitására hoztak létre, s amely Debrecen első vasöntő műhelye is volt — készítették az „Emlékkert”, a „Csonkai Színház”, polgárházak vaskerítéseit, kerékvetőköt, amelyeket az évek múlva helybeli vasöntődéek csak utánoztak, és a századforduló után gyártottak. (L. Simonyi úti villák kerítéseit.) Nem túlzás tehát azt állítani, hogy városunk több utcájának arculatában még ma is fellelhető a malom munkássága. Ugyanakkor, ami talán a városképhez való hozzájárulásnál is lényegesebb, éppen ebben a műhelyben indult meg egy bizonyos fokú mezőgazdasági gépjáratás is. Gözgépek, borona, eke, szénagyűjtő, rosta, szecsakavágó, morszoló készült itt. Ez nem csupán új ágazat meghonosodását jelentette a település iparában, hanem a helybeli mezőgazdasági termelés technikai színvonalának emelését is. Javításokat is végeztek, pl. Városi Nyomda sajtóját. Ez a műhely így nagy szolgálatot tett a város mezőgazdaságának korszerűbb eszközökkel való ellátásával, más esetben a meghibásodott felszerelések helyben történő javításával. De talán ne hagyjuk említés nélkül, hogy 1848 decemberétől a hónap sereg részére ágyúgolyókat is öntöttek itt. Történelmi érdeme az is az üzemnek, hogy a szabadságharc alatt a Debrecenbe menekült sok ezer ember ellátásához, majd az orosz seregek által sarként a városra kivetett élelmiszer-szolgáltatásban minden esetben nagy arányt vállalt magára a malom.

Az is igaz: Debrecenben a városiasodás szempontjából több lényeges dolog a malom területén vagy a malom révén jött létre. Így pl. az István malom udvarán hozták létre (Kacsokovics Iván részvényes tervei alapján) a város első parkját, amit különben kacskaringós, bokorral szegélyezett útjai miatt a lakosság „Tivegyőnek” becézett. Ez a létesítmény szolgált mintául az „Emlékkertnek”, a tulajdonképpeni városi parkok készítéséhez. Egyébként ez utóbbiak létesítéséhez az üzem anyagiakkal is hozzájárult.

A malom udvarán működött Debrecen első szökőkútja, amelyet szoborral díszítettek, holott a puritán városban, az ideig köztörten csak a Szent Anna-templom falán voltak szobrok. Ugyanazt a Marschalkó Jánost bízták meg a „kacsát fogó fiú” alakjának szökőkútja tervezésével, aki megrendelést kapott a Csonkai Színház homlokzati szobrainak és a debreceni csata emlékművének elkészítésére.

Feltétlenül említést kell tenni arról, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia városai közül elsőnek Debrecenben jött létre gép vontatású tömegközlekedés (másutt lovasút!). Ebben az elsőségben ugyancsak része volt a malomnak. A telephely messze fektett a vasútállomástól és az üzem növekvő kapacitásának ellátásához egyre több gabonára volt szükség. A búza (rozs) malomba, a készáru állomáshoz szállítását taligások végezték. Örök sürölődsára adott okot a fuvardíj mérvé. Így a malom igazgatójára örömmel vette; Lehmann József nevű porosz vállalkozó hajlandónak mutatkozott gépvontatású kisvasutat üzembe állítani a Nagyvállomás—Nagyerdő között személyszállításra, s ennek vonalából teherszállításra egy leágazást létesíteni a malomhoz, ha az üzem bizonyos mennyiség fuvarozását ígéri (1884). Csak így mutatkozott rentábilisnak a villamos ösének megteremtése Debrecenben. A malom erre, már csak a taligásokkal való bajok miatt is, ráállt. Így jött létre az István malom közreműködésével a híres debreceni kisvasút. Nem hiába nevezték el tehát a debreceni helyi vasút egyik mozdonyát István malomnak.

Városunkban villanygyár csupán 1908-ban létesült, de a malomban 1886-tól már saját termelésű villanyvilágítottak (tűzbiztonságra törekvők). S bár az István malom nem adott a város számára villamos energiát, mégis az üzem ez esetben is mintául

szolgált a városban, s a korabeli mécses-, gyertya-, petróleum-, gázvilágítási formák helyett egy sokkal korszerűbb világítási módozatot tett ismertté Debrecenben.

A kor alakú malomát középen lévő szigetben volt eltemetve annak a négy munkásnak a földi maradványa, akik az 1894. július 27-i tűz alkalmával bennétek az üzemben. Közös sírkövük megmaradt, feliratos részét a Déri Múzeum kőterében helyezték el 1968-tól. A sírkő felirata a következő: „Az 1894. évi július 27-ki tűzvész alkalmával leégett nagyobbik malom belsejében hivatások teljesítése közben életüket vesztett Szepesy István 39 éves, Szabó Sándor 37 éves, Molnár István 28 éves, Hutka János 68 éves munkások emlékére az István gőzmalom társulat.”

Mint a város egyik legjelentősebb üzemében természetszerűleg sok munkás dolgozott. Igaz, néha csak 18. de máskor 500 fő is. Tudomásunk szerint a helybeli gyárak közül itt kezdődött meg elsőként a munkásság szervezkedése. Érdemes talán arra is rámutatni, hogy a kutatások jelenlegi állása alapján ebben az üzemben követhető legjobban az önszervező — kultúregylet — szakszervezet — illegális kommunista lejt (1889—1944) szervezkedési formák ivének útja. Volt időszak, amikor a malomban lévő megmozdulások nemcsak a város, de az országos eseményeknek kezdeményezői voltak. Sztrájkokat szerveztek az István malomban: 1903-ban, 1904-ben, 1906-ban, 1912-ben, 1919-ben, 1936-ban, 1937-ben. Az üzem dolgozói saját székház tartottak fenn a Két malom utcában. Könyvtáruk nagy és értékes volt. Mindezt a munkásság filléreiből, közadakozásából hozták létre, bár tagadhatatlan, hogy fenntartásához maga az üzem, de néhány vezető is hozzájárult. A könyvtár kezelője egy időben Tóthfalusi Sándor, a debreceni munkásmozgalom későbbi mártírja volt. Az üzemi dolgozókból alakult szinjátszó csoport a városban igen közkedvelt lett, az István malom munkások dalköre pedig országos versenyeken is díjat nyert.

A dolgozók közül többen, különösen Tóthfalusi Sándor Debrecen munkásmozgalomának kiemelkedő személyiségei lettek. Részt vettek a Tanácsköztársaság küzdelmeiben, az antifasiszta harcokban. Közülük nem egyen kerültek bíróság elé, internáló táborokba, börtönbe.

Reméljük, hogy az általunk leírtak érzékeltetik, hogy az István malom léte városunk történetében nem csupán egy üzemmel többlet vagy kevesebbet jelentett. Ez az üzem készítményeivel elsőnek lépett ki a világgiacon Debrecen gyáripari termékei közül. Működésével közrejátszott, hogy a környéken a gabonatermelés színvonala (technikai fejlesztés és jobb, minőségi fajták elterjesztése) gyorsan emelkedett. Véljük, az is sikerült érzékeltetnünk, hogy az István malom a városiasodás elősegítője, a munkásmozgalom kiemelkedő bázisa volt. Pusztulása súlyos veszteséget idézett elő.

A HATVANÉVES MÓDY GYÖRGY KÖSZÖNTÉSE

DANKÓ IMRE

A Déri Múzeum országosan ismert munkatársáról, a fiatalos, örökmozgó Módy Györgyről nehéz elhinni, hogy hatvanéves. Módy György 1926. augusztus 14-én született Debrecenben egy civishagyományokkal gazdag családban. A hagyományoknak megfelelően gondos nevelésben részesült, a Kollégium gimnáziumának jeles, életútját megismerő kész tanáraitól számontartott tanulója volt. Az egyik közelmúltbeli interjújában elmondta, hogy történelmi érdeklődése itt, a Kollégium falai közt alakult ki és irányult is egyben a reformkori, az 1848—49-es Debrecen felé. A debreceni egyetem — ahová magyar—történelem—angol szakra iratkozott be — történelmi érdeklődése tovább erősödött és ki is tárgult a magyar középkor, vidékünk középkori településtörténete felé. Egyike volt azoknak, akik Szabó István szemlélet-, módszer-, ezek által iskolalapító köréhez tartozva, a lehető legnagyobb reményekkel kecségettek a megújuló magyar történettudomány felől. Szépen ivelő és már korán méltány-

lást nyert pályáját szinte derékba törte 1950-ben az az egyetemi koncepciózus per, amelyben hazug vádak alapján, több kiváló társával együtt, nemcsak egyetemi állásától fosztották meg, hanem öt évi börtönre is ítélték. A börtön nem törte meg; igyekezett a börtönben is tanulni, testileg és lelkileg egészséges maradni. Hamarabb is szabadult aztán, de az egyetemre nem mehetett vissza. Nem keseredett el. Elment dolgozni az erdészethez. Az ott eltöltött évei jó alkalmat adtak neki fontos erdészeti, és mindezekkel kapcsolatosan településtörténeti (régészeti) ismeretek szerzésére. Csak több év elteltével, rehabilitációja után nyílt lehetősége arra, hogy eredeti érdeklődésének és képzettségének megfelelő munkát vállaljon. Előbb a Magyar Nemzeti Múzeum fogadta szárnyai alá úgy, hogy a Déri Múzeumhoz osztotta be dolgozni. Nem sokkal később



Mody György, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa, a Történeti Gyűjtemény vezetője. Fotó: Feketéné

aztán a Déri Múzeum rendes munkatársa lett. Mint muzeológus mutatta meg leginkább sokoldalú tájékozottságát, képzettségét; hasznosította szerzeágazó ismereteit. Nemcsak történész-muzeológus volt, hanem muzeológus-mindenes; ha kellett, művészettörténész, ha úgy kívánták, régész, településtörténész, várostörténész vagy éppen etnográfus, bibliográfus, a régi Debrecen egyik legjobb, legalaposabb, Zoltai Lajoson, Szabó Istvánon, Balogh Istvánon pallérozódott ismerője. A Déri Múzeumnál bontakozott ki nagyszerű szerkesztői képessége is. Rendre „besegített” a Déri Múzeum évkönyveinek szerkesztésébe, kiadásába és ezeken az évkönyveken kívül hány meg hány kiadványon láthatjuk még a nevét: „Mody György közreműködésével”, „Mody György lektorálásával”, „Mody György szerkesztésében”! Múzeumarati Körünkkel is szoros kapcsolatban állt. Hosszú éveken át titkára volt s mint ilyen kezdeményezője a kör kiadványozó tevékenységének, igen sok esetben a Levéltárral közösen, Komoróczy Györggyel együtt. Ő az a muzeológus, aki még látta Zoltai Lajost, Ecsedi Istvánt, aki barátja volt Balogh Istvánnak, Lükő Gábornak, Holló Lászlónak, Senyei

Oláh Istvánnak, Félegyházi Lászlónak, aki azelőtt is, hogy muzeológus lett volna, rendszeres és igen sokrétű kapcsolatot épített ki a Déri Múzeummal. És nemcsak a múzeummal, mint intézménnyel, hanem mint gyűjteménnyel! Elmondhatjuk, hogy ma Mody György képviseli leginkább a Déri Múzeumban az oly szükséges folytonosságot.

Tudományos és közművelődési munkásságáról nem kívánunk ezúttal külön szólni. Azokat mindenki ismeri és becsüli. Minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy Mody György egyrészt megkapja a legnagyobb magyar muzeológusismerést, a Móra Ferenc Emlékéremet, másrészt, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetem — mintegy saját rehabilitációként is — a közelmúltban címzetes egyetemi docenssé nevezte ki.

Mody György fiatalos lendülettel dolgozik. Kívánjuk, hogy még sok-sok évet tölthessen el erőben, egészségben, eredményes munkában!

AZ ÁLLATTARTÁS HIEDELMEI ÉS GYÓGYÍTÁSI ELJÁRÁSOK A TURÓC VÖLGYÉBEN

UJVÁRY ZOLTÁN

A Turóc-völgy falvaiban élő emberek két fazekas falu kivételével földművelők és állattenyésztők voltak. De a fazekas faluk — Lévárt, Deresk — életében is meghatározó szerepe volt az állattartásnak és a földművelésnek is. A ló — mindenütt a parasztság körében — a legfontosabb igavonó állat volt, s nagy becsben tartották. A kisebb földtulajdonnal rendelkező gazdáknak nem volt lehetőségük lótartásra, az ő igavonó állatuk a szarvasmarha volt. Éppen ezért a tehénnek is rendkívül fontos szerepe volt részint a munkavégzésben, részint — s ez általában lényegesebb — a tejtermékek, a táplálkozást döntően meghatározó anyag biztosításában. A táplálkozási ellátás mellett némi jövedelemkiegészítést jelentett a sertés és a juh azoknak, akik nagyobb állománnyal rendelkeztek. A juhászatnak nagy múltja volt Gömörben. A 17. századból juhászcéh emlékezete maradt fenn. Az így tömörült juhászok kiváltsággént a bárányok és a vetés után dászmat nem fizettek. A baromfitartás szinte kizárólag az étkezési szükséglethez igazodott. Bizonyos főlősleg (csirke, tojás) eladása, piaca vivése alkalminak tekinthető. Hiedelmek és jellegzetesnek számítható szokások lényegében csak az említett öt állatra vonatkozóan ismeretesek. A racionális és az irracionális cselekvések gyakran összekapcsolódnak. Az állatgyógyítási eljárásokban úgyszintén előfordulnak az orvosi gyakorlatból megfigyelt szerek, amelyek a hagyományos gyógyító praktikákkal, mágiikus cselekvésekkel keverednek. Az alábbiakban az öt állatra vonatkozó hagyományokat ismertetjük. (Vö.: Palyusik M.: Népi állatgyógyítás a Csermosnya völgyében. Ethn. 1942.)

Ló

1. Ha a lónak *könykijá* volt, akkor a fülebe vizet öntöttek, hogy rázza a fejét. Az orrába friss lóganét nyomkodtak, hogy prüszköljön. Ha egyik sem segített, akkor cret vágta rajta a torka és a nyaka közt.

2. A ló havi vaktságát finomra tört cukorral (üvegpor) gyógyították. A ló szemébe fújták.

3. A keheséget a kecskerágó bogójának a főzjével gyógyították. A lovat ezzel a lével megittatták. Ugyanerre a célra búzacserát is használtak. A csirát szegfűszeggel, gyömbérral, borssal összekeverték, pálinkába áztatták, azután megittatták a lóval. Ez

ügy történt, hogy a ló nyelvét kihúzták, a fejét megemelték, az italt egy üvegből a szájába öntötték. Háromféle keheség volt: kék, vizes és köhögős keheség.

4. Ha dörzsöléses vagy nyílt sebe volt, sós vízzel mosogatták.

5. Ha rántása, ütése, daganata volt, akkor agyagos ecetes vagy húgyos ruhával borogatták.

6. A ló lábán a daganatot, *kelist farkasalmalapu* főztyével borogatták.

7. Ha a kovács nem jól vasalta meg a lovat, a szőrt rosszul verte, úgy mondták, megnyíltazta. A sánta ló nagy bánata volt a gazdának.

8. Az oláh cigányok vették meg a sánta és a kehes lovakat. Azok meggyógyították. Senki se tudja, hogyan. Erről szól a nóta: „Tele a szekér rákjával, Kernyes kerül kehes lóval, Eladom a keheseket, Veszek rajta derekeket.”

9. A karácsonyi vacsora után (olykor előtte, a katolikusoknál egyes változatok szerint az éjféltől való hazamenet után) a gazda egy piros almával ment az istállóba. Azzal a lovat (tehenet, ökröket is) faratól a fejéig végigsimogatta. Fontos volt a cselekvés iránya. A faroktól a hátgerincen a fej felé. Az állat a következő évben friss és egészséges lesz.

10. Megrontás ellen a kiscsikó nyakába a csengőszíjhoz piros szalagot kell kötni.

11. A csödör csikót kiherélték. A két háború közötti években (1938-ig) a vidéken Bábel András volt az elismert herélő és lögyógyító. Járták a falvakat idegen herélők is. Úgy emlékeznek, hogy azok morvaországiai voltak. Bábel András — elmondás szerint — a következőképpen herélt: „Kivezeték a csödör csikót a trágyadombra, amint fűfélével beszórták. A herélő egy jó erős kötéllel, amibe karikák voltak fonva, hurkot tett a csikó csülkére. Amikor mind a két első lábán megvolt a hurok, az egyiket felemelték, behajlították és akkor úgy kötötte rá a hátsó csülkére a karikába kétszer behúzott kötelet. Ezután mákonyt öntöttek a csikó szájába. Amikor az már szédült, a herélő a kötelet összehúzta. A csikó eldőlt. Összegúszolva feküdt. A herélő rátérdelt és felgyúrt kezével kitépte a zacskót. Aztán a tojásokat bicskával kivágta. A tojásokról a hártját a körmével óvatosan húzta, amíg el nem szakadt, akkor a tojás kijött magától. Amikor mindkettő kint volt, akkor a sebre ráköpködött. A kötelet megengedték és a csikó felugrott. Előfordult, hogy az egyik here nem volt leereszkedve a zacskóba. Azt a csikót nem lehetett rendesen kiherélni. Ezt az állatot *komornak* nevezték. Veszedelmes volt a vele való bánásmód. Ha rájött az ösztön, megvadult.” (H. L.)

12. Itt is megemlítem a hosszú útra indulásnak azt a változatát, amely szerint a kapun való kimenetel előtt a gazda az újjal keresztet rajzolt a két ló homlokára.

14. A boszorkány gyakran lóvá változva űzi a mesterségét (vö.: boszorkány).

15. A ló koponyájával a gonosz szellemeket távol lehet tartani. A kert végébe vagy a kerítésre kell tenni.

16. Ha a lány fehér lovat lát álmában, úgy véli, gazdag vőlegényt kap.

Szarvasmarha

1. Elléskor az első tejet *karóba* kellett önteni, hogy az állat mentve legyen a rontástól.

2. A kisborjú egészségének biztosítása: Ellés után a harmadik fejséből *pectejet* csináltak. Arra meghívták a gyerekeket. Amikor megitták, felálltak a fejőszékre és arról leugrálva kiáltották: „Ugrós legyen a kisborjú! Ugrós legyen a kisborjú!”

3. Késsel vagy villával nem szabad tejbé érni, mert a tehen csecse kicserepesedik.

4. A fecskéfészket az ől eresze alól vagy az őlban nem szabad leverni, mert elapad a tehen teje.

5. Szent György nap hajnalán szedett harmattal kell megitatni a tehenet, hogy sok teje legyen.

6. Napszállat után nem szabad tejet kiadni a házból. Ha az elkerülhetetlen, csipetnyi sót kell beletenni.

7. Ha a tehen teje véres, a boszorkány rontotta meg.

8. Rontás elleni védekezés: a) Az ől ajtóba kereszt alakban két felfelé álló seprőt kell tenni. b) Fokhagymával keresztet kell az ől ajtóra rajzolni.

9. A virágvasárnapi szentelt barkából egy-két szemet a tehennek is adtak, hogy egészséges legyen.

10. Két ünnep között nem volt szabad fenni vagy mosni *sukkal*. A ruhát csak öblögetni volt szabad. Ellenkező esetben elapad a tehen teje.

11. Ha azt akarták, hogy bikaborjú legyen, úgy intézték, hogy újév első napján elsőként férfivendég menjen a hához.

12. A *semereget* kékűves zsíros masszával kengették. (*Semereg* a kipállott körömalja. Ez a lábfájós betegség rendszerint sáros talajon, nedves időben fordul elő.) A porrá tört kékűvet zsírban elkeverték, s a sebes részre kenték.

13. Ha a tehen lába megdagadt, agyagos masszával kenték be. Az agyagot ecettel vagy vízzel felgyúrták össze, hígították meg.

14. A kisebesedett tőgyet tejfőléssel vagy virágolajoz ronggyal kengették.

15. Ha a tőgyön seb volt, szublimátos ronggyal mosogatták és égetett kendermagos olajjal kengették a legyek ellen.

16. Ha a tehen felvüvödött, a szájába pecket tettek, tejet öntöttek bele, megfuttatták, a farkát csavargatták.

17. Ha az előző mód nem segített, akkor *tokározták*. A *tokár* olyan, mint egy tör. A tehen bendőjét szúrták át vele.

18. Ha a tehennek véres volt a vizelete vagy véres tejet adott, akkor *vérfüvet* főztek egy fazékban, leszűrték, azután egy üvegből a szájába öntötték.

19. Ha az állat tetves volt, dohányt főztek és a dohánylével az állatot teljesen lemosták. Ha megoldhatták, a szőret előzőleg lenyírták és elégették.

20. A *kelést* (vagy *kilist*) és más fekélyt borotvával felvágják és liliumecettel kengették.

21. A tehen hátán a *nyüvet zigározó bugárnak* nevezték. Kinyomkodták és erős pálinkába mártott ronggyal kengették.

22. Ha a tehen kerdőzöje megállt, lenmagot tejből megfőztek, azzal vöröshagyma reszeléket, gabonalisztet és óhaját összegyúrták és gombócokban az állat szájába tették. Előfordult, hogy sört is öntöttek a tehen szájába.

23. A sercegő üszköt vizes borogattással gyógyították.

24. A darázszipést ecetes ruhával borogatták.

25. Hasmenéskor tölgyfakérgét főztek és a főzetet üvegből öntötték a jóságba.

26. A gyulladáshoz tőgyet ecettel gyúrt agyagos masszával (*focsokkal*) kengették, vagy szénapernyével párgolták.

27. Ha a tehen szarva letört, a törést agyagos masszával kenték be jó vastagon és vászonnal erősen lekötötték.

28. Tehénnel álmodni szerencsét, bikával álmodni veszedelmet jelent.

29. Ha tehenet vásárolnak, mielőtt az őlba vezetik, egy vödör vízzel leöntik, hogy egészséges és szapora legyen.

30. Ha a tehen nem adja le a tejet, a boszorkány megrontotta. Akkor a fejőrocskát az állat fejére kell borítani.

31. Ha elléskor kenyérsütés van a háznál, az első tejből a tüzes kemencébe kell lötyinteni. Akkor a boszorkány nem tudja a tehenet megrontani.

Juh

A juhászattal kapcsolatos hiedelmek, szokások és gyógyító eljárások sok vonatkozásban megegyeznek a tehéntartás hagyományával. A legtöbb szinte pontosan

azonos. A funkcióátvitel alapján ez teljesen logikus. A hasonló helyzetekre hasonló rítusokat alkalmaznak. Az eltérések elsősorban formában és nem funkcióban figyelhetők meg. (Párhuzamokhoz vö.: Paládi-Kovács Attila: A keleti palócok pásztorkodása, 1965.)

1. Az első kihajtáskor csipkefagallyakon hajtották át a juhokat, hogy védve legyenek a gonosz lényektől.
2. Az akol ajtajához keresztben egy láncot tettek első kihajtáskor.
3. A virágvasárnap szentelt barkából a vályúba tettek néhány szemet, hogy védje az akolt a villámapástól.
4. A Szent György nap hajnalán szedett harmatot a hamvasról az akolban a kósóra csavarták, hogy arról nyalja le a juh. Így sok gyapja lesz.
5. A teje bicskával vagy más szúrós tárggyal belenyúlni nem szabad, mert véres lesz a tej.
6. A rontó személyek ellen az akol bejáratához fokhagymát ástak.
7. Juhval álmodni szerencsét jelent.
8. Hasmenéses birkának mogyorófaszenet törtek össze és belekeverték az eledelébe.
9. A sebes, varas bőrt szarvaskövaljal, *kreolinos* ronggyal vagy tollal kengették.
10. A juh az első év után megkerülősdíhet. Ha *keringőbe esik*, a pásztor a bicskájával felvágja a „fejt”. A rossz hólyagot kiszedi belőle.
11. A rühöt *kénesóval* gyógyították. A gyapját levágták. Az állatokat hideg vízben fürdették.
12. Ha a juh körme köze begyullad, az a *bűdös sántaság*. A juhot a hátára fektetik. A fás körmöt megfaragják és timsós zsirral bekenik.
13. Csonttörés: négy somfalécát a törött csonthoz erősítettek. Ha nyílt seb volt, *farkasalmalapu* főzettel öblögették.
14. Ha egy újszülött bárányt idegen anyához tesznek, az rendszerint nem vállalja. Akkor szűk ketrebe zárják úgy, hogy az anyajuh ne tudjon forogni. Ha így sem szokja meg, nem eteti, akkor a saját bárányának a lenyűzött bőrét kötik rá az idegen bárányra, így már az anyajuh vállalja a szoptatást.
15. A *vezérőri* — csengős vagy kolompos juh — a legerősebb és a legfontosabb. Megy utána a nyáj. A juhász mély árkon vagy patakon az ölében átviszi a vezérőrit, ott megrázza a csengőjét vagy a kolompját, egyet fűtlyent és a nyáj „esseveszetten” törli magát a vezérőri után.
16. Régi mondás: „Pulikutya nélkül, vezérőri nélkül nem juhász a juhász, csak sintér.” „A pull, a vezérőri meg a fűtlyező a juhnyáj dirigálója.”

Sertés

Feltűnő, hogy a sertéssel kapcsolatban — bár minden háznál tartanak — aránylag kevés a rítus szférájába tartozó cselekvés. Valószínű oka, hogy az állat rövid életű, különösebb védő eljárás aligha szükséges, hiszen a malac, disznó levágásával jelentősebb kár nem történik, sőt, a szükségletek kielégítése miatt sertésvágásra nem csak a disznótörök idején kerül sor. Hiedelmek elsősorban az állat megrottásával összefüggésben ismeretesek. Övő, védő eljárások főleg a malacra irányulnak. Lényegesen több a disznóról való hiedelem, amelyek a boszorkány hagyománykörhöz, gyógyító rítusokhoz stb. kapcsolódnak. Figyelemre méltó, hogy az övő eljárások a többi állatokéhoz hasonlóan, illetőleg azokkal egyezők.

1. Az újszülött malacokat az ólra kötött piros szalaggal lehet megvédeni az ártó szellemektől.
2. Fokhagymafejet kell az ólajtóra tenni, a malacok védve lesznek a szemmelveréstől.

3. Aki a gyermeket megigézi, az a malacot is megtudja. Az ilyen személyt nem szabad az ólhoz engedni.

4. Amikor a disznó megfial, a malacokat köpködjé meg a gazda, hogy védve legyenek a rontástól.

5. A boszorkány disznó alakban is megjelenik.

6. Disznóról álmodni nem jót jelent. Másnap nem érdemes nagy munkába kezdeni, mert nem lesz szerencsés.

7. A disznó megérzi a vihart, szokatlanul rőfög, körbe-körbe jár az ólban.

8. Nem lesz jó hízó a malacból, ha a disznó karácsony előtt fial.

9. Ha kornyadozik (szomorkodik) a disznó, a fület be kell borítani, hogy ne jöjjen ki rajta a betegség.

10. Ha a disznó orbáncot kap, vizes hamvással kell betekerni.

11. Ha pondró esik a disznóba, tengelyvég kenőcsöt kennek rá.

12. A pondró elűzéséhez bodzavirágfőzetet kell itatni az állattal. Bodzággal megcsapkodják a sebes helyet.

Baromfi

A baromfitartás a nők munkaköre. Az aprójószágra vonatkozó hiedelmek úgyszintén a nők hagyománykörébe tartoznak. Néhány rítusban, mágius cselekvésben passzíve a férfiak is részt vesznek. Az aprójószágnak a mindennapi táplálkozásban fontos szerepe van. Emiatt — bár egyébként gazdaságilag nem jelentős — a figyelem előterében áll az ember közéletében élő, olykor a lakásban tartott állat. Hiedelmek és mágius cselekvések szinte kizárólag csak a csirkére, tyúkra, kakasra vonatkozóan ismeretesek.

1. A gazdaasszony karácsonykor a vacsora alatt nem kel fel az asztaltól, hogy jól tölöljék a tyúkjaikat.

2. Luca napján nem szabad varrni, mert bevarrják a tyúkok seggét.

3. Luca napján abrosz közé szórják az eledelt, hogy az aprójószág együtt maradjon.

4. Luca napján este megpiszkálják a tyúkokat, hogy jó tojók legyenek.

5. Tyúkot nem szabad új év első napján vágni és enni, mert elkaparja a szerencsét.

6. Két ünnep közt nem szabad varrni, se motollálni, mert gubancos lesz a csirke lába.

7. Ha azt akarják, hogy sok kakas legyen, a tojásokat férfialapból kell a kotló alá rakni.

8. A tyúkilletés időpontját úgy kell megválasztani, hogy a csirkék ne rózsavirágzásra keljenek ki, mert elhullnak, mint a rózsavirág.

9. A keltetésre szánt tojást a gazdaasszony szakajtóba gyűjti, hogy a csirkék összetartók legyenek.

10. Ültetés előtt tojást nem szabad kölcsönadni, sem eladni, mert akkor nem kel ki a csibe.

11. A kotló alá 19 vagy 21 tojást kell tenni. „Azért 19-et vagy 21-et, mert ez volt a tromf a kártyában.

12. Ha egy tyúk megkotló sodott, de nem akarták megilletni, akkor kétszer-háromszor is megfürdették naponta, de legbiztosabb volt, ha kikötötték egy fához vagy karóhoz. Néhány nap múlva abbahagyta a kotlást.

13. Ha a tyúk kicsi tojást tojt, az veszélyt jelentett. Ezt a tojást fej fölött, háttal állva a háznak, átdobták a háztetőn.

14. Ha a tyúk kukorékol, vést jelent. Amikor meghallják, a tyúkot még aznap le kell vágni.

15. Ha a kakas a pitarajtó előtt kukorékol, vendég érkezik a házhöz.

16. A fekete csibét el kell pusztítani, mert szerencsétlenséget hoz a házra.
 17. A kakas herjét a menyasszony eszi meg, hogy egészséges gyerekei szülessenek.
 18. Idős emberek hallottak arról, hogy valamikor voltak olyan kőműves mesterek, akik a házépítéskor a fundamentumba kakast falaztak.

Mágikus állatkihajtás Szent György napján

A bajelhárító, állatvédő rítusok etnológiai szempontból klasszikusnak tekinthető pompás példájára bukkantam Lévárton. Ennek az összetett, több elemből álló rítusnak a gyakorlásába a falu egész közössége bekapcsolódik. Állatvédő közösségi rítusnak tekinthető. Évről évre ismétlődő cselekvés volt Szent György napján, a csordakihajtás hagyományos alkalmával. A rítus az állatok első kihajtásával kapcsolatos európai hagyománykörbe kapcsolódik (vö.: Szendrey Á., Ethn. 1959).

A tehénordát minden esztendőben először Szent György napján (április 24.) hajtották ki, függetlenül attól, hogy a legelő megfelelő volt-e a legeltetésre. A kihajtást minden állattartó háznál készülődés előzte meg. Bár a szertartás fő irányítója, rendezője és végrehajtója a csordás volt, de a cselekménysorozatban a gazdák, gazdaasszonyok egyaránt részt vettek.

A kihajtást megelőzte a *csapás* elkészítése. A csapás a legelőre vezető út, „ahol a csorda ráhajtott a legelőre”, amit úgy kellett biztosítani, hogy az állatok ne menjenek be művelt területre. A csapást a gazdák évről évre megújították, javították, megerősítették. A kihajtás előtt ezt elvégezték. Ez a mezőörnek, a kerülőnek különösen érdeke volt, a munkájához is hozzátartozott, ezért a csapás megújítása után az áldomást ő fizette. A jelenlévők a kocsmába mentek, iszogattak és beszélgettek. Jó alkalom volt az állattartó gazdák közös gondjainak a megbeszélésére.

A csordás Szent György nap hajnalán előkészítette a csapásbejárot az állatok fogadására. Csipkerózsza ágakkal terítette le azt a helyet, ahol a csorda „rátaposott” a legelőre. Az ágak egymáshoz erősítette úgy, hogy az állatok a lábukkal ne tudják szét húzni, s mindegyik átmenjen azon a helyen. A gallyakra keresztben, a csapás egyik oszlopától a másikig láncot helyezett, a két végét az oszlophoz lakatolta. Két szélre és középre a két oszlop közé, a csipkefagallyak alá a földre cserépfazekakat ásozott. Ezekbe a következő „szereket” tette: száraz *marhaganét*, amelyet 12-féle szárított füvel és 12 féle szárított falevével kevert össze. A fazekak aljára *üszköt* (paraszt) tett és arra a keveréket, hogy füstöljön.

A csordás a kihajtás napján ünnepi ruhába öltözött. A falu végére ment úgy tíz óra tájban. Trombitájával a legkedvesebb nótáit fújta. Amikor a gazdák meghallották a trombitaszót, egymás után sorban engedték ki a teheneket az utcára. A gazdák, gyakran a gazdaasszonyok is ballagtak az állatok után, kísérték végig a falun, ki a legelőre.

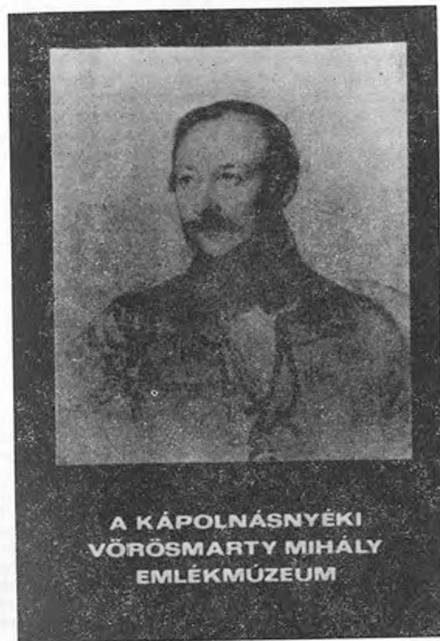
Az állatok sorban átmentek, átugráltak a lelakatolt láncon és a füstölő csipkeágakon. Ezzel az egész legeltetési időre megvédték az állatokat minden bajtól, gonosz lények ártalmaitól, különösképpen a teheneket megrontó boszorkányoktól.

Szent György napján csak rövid ideig volt kint a csorda a legelőn. Azalatt a gazdaasszonyok elvitték a *kihajtót* a csordásnének. A kijáró tehenek számának megfelelő mennyiségben tojást, lisztet és zsirt vagy szalonnát tettek egy cseréptánygába, díszes szakjókendővel letakarták és úgy vitték az ajándékok végig a falun. Az így összegyűlt naturaláliából a csordásné estére rántottát készített. A rántottaevésre hivatalosak voltak a gazdák és az előjáróság. Az itálról közpénzen a mezőőr gondoskodott. A csordás és a jószágtartó gazdák együtt nótáztak. Akkor indultak haza, amikor a bakter az éjfélt dudálta a csordás háza előtt.

A szokást a két világháború között, a harmincas években még megtartották. „A mai időkben — emlékeznek a régi gazdák — már csak emlék a csordás és a trombitaszó.”

A MÚZEUMI VEZETŐK, KALAUZOK METODIKÁJA II.

DANKÓ IMRE



A kápolnásnyéki Vörösmarty Emlékmúzeum vezetőjének címlapja. Fotó: Feketéné

Tanulmányunk első részében (Mkur 51. 1986. 62—65.) a múzeumi vezetők, kalauzok metodikai szempontjairól írtunk és vezetőinket, kalauzainkat tartalmuk és módszertani megoldásaik szerint csoportosítottuk. Tanulmányunkat azzal zártuk, hogy áttekintésünk második részében „több mint harminc, valamilyen szempontból figyelemre méltó hazai múzeumi kiállítási vezető, kalauz bemutatásával kívánjuk illusztrálni az eddig elmondottakat”.

Azoknak a vezetőknek, kalauzoknak a sorát, amelyek nem egy múzeumot vagy egy kiállítást, hanem egy nagyobb terület (megye, tájegység) múzeumait összefoglaló módon ismertetik, a *Szabadfalvi József és Viga Gyula* által írt Múzeumok és kiállítóhelyek Borsodban című, Miskolcon 1979-ben kiadott, kis album alakú vezetővel nyit-

juk meg. A fekete borítón elhelyezett színes kép és a fehér maratott felirat figyelemfelkeltő külsőt adott ennek az elegáns vezetőknek és minden külső formai jegy arról árulkozott, hogy ez a forma sorozatforma lesz. A vezető mindössze 32 oldal terjedelmű és két hasábra szedetten minden Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumot, múzeumi kiállítóhelyet röviden, címmel, telefonszámmal ellátva ismertet. A szöveget 46 fekete-fehér illusztráció kíséri. Ezek önmagukban is jelentős információs feladatokat látnak el. A múzeum-, kiállítóhely ismertetések, a vezető végén 3 oldalnyi, rendkívül gyakorlati célú idegenforgalmi tájékoztatót találunk, természetesen a múzeumokra, a múzeumi kiállítóhelyekre „tájtoltan”.

Annak, hogy a miskolciak ezt a vezető-formát tényleg sorozat-formának szánták, fényes bizonyítéka az ugyancsak 1979-ben kiadott, többszerzős, *Szabadfalvi József* által szerkesztett Herman Ottó Múzeum című vezető. Ez a vezető abba a vezető-csoportba tartozik, amelyben egyetlen múzeumot — magát a múzeumot, mint intézményt a gyűjteményeivel és kiállításával, kiadványaival együtt — ismertettek. Ezek a múzeumok általában nagy, jelentős gyűjteményekkel bíró tájmúzeumok régtől fogva folyó gyűjtő- és feldolgozó munkával, neves, nagyhatású állandó kiállításokkal. Olyanok, mint amilyen a miskolci Herman Ottó Múzeum is, amelynek az épülete is országos jelentőségű (művelődéstörténeti) műemléképület. A vezetőben ezért kitértek a múzeumépület ismertetésére is, mint ahogy összefogott ismertetést is adtak a múzeum történetéről. Külön-külön fejezetben ismertették a múzeum régészeti, történeti, néprajzi és képzőművészeti gyűjteményeit, valamint az *Ember és munka* című állandó kiállításukat a technika fejlődéséről az őskortól napjainkig, és képtári kiállításukat. Összefoglaló módon szóltak a múzeum kiadványairól is. Nagy érdeme ennek a vezetőnek, hogy 5 nyelvű összefoglalás kíséri és a világnyelveken kívül szlovákul is ismertették hazánk egyik legjelentősebb múzeumát. A vezető rendkívül gazdagon illusztrált. A képeken közölt anyag szakemberek számára is jó eligazítást nyújt az egész gyűjteményről.

A két miskolci vezetőhöz hasonló kiadvány a Nógrád megyei múzeumok két jelentős múzeumát ismertető, a miskolci vezetőkhöz hasonló, kis album alakú kiadványa. Mindkét vezetőt *Domonkos Alajos* szerkesztette. Az első *A balassagyarmati Palóc Múzeum állandó kiállításai* címet viseli (év n.) és a következő 3 állandó kiállítást ismerteti: 1. Nógrádi népelet a XVIII. század elejétől napjainkig; 2. Madách Imre emlékszóba; 3. Mikszáth Kálmán emlékszóba. A második a szécsényi *Kubinyi Ferenc Múzeum* állandó kiállításairól szól (Kubinyi Ferenc emlékkiállítás; Vadászati, vadgazdálkodási kiállítás; Régészeti állandó kiállítás; Mozaikok Nógrád megye természeti képéből). Mindkét vezetőhöz rövid német nyelvű összefoglalás járul. Módszertanilag a Palóc Múzeum vezetőjének az az érdekessége, hogy a néprajzi kiállítást tárgyköröként (Népi építkezés; Viselet; Munka- és használati eszközök stb.) ismerteti. A Kubinyi Ferenc múzeum vezetője pedig a régészeti állandó kiállítást termenként és tárokként veszi sorba.

Az *Intercisa* című kiadvány, a dunajvárosi múzeum ilyen című régészeti kiállítását ismertette, 1965-ben. Ennek a *K. Kovalovszky Márta* által szerkesztett katalógusnak az az érdekessége, hogy egy régóta folyó múzeumi kiadványsorozat, *Az István Király Múzeum Közleményei*, egyik számaként jelent meg (D sorozat, 38. szám). A vezető mindössze rövid szöveget magyarul és németül tartalmazza a kisméretű, mindössze huszonnyolc oldalas füzet. A vezető erőssége a 12 egészoldalas illusztráció. Ennél a szűkre fogott vezetőnél sokkal tartalmasabb *Fitz Jenő* ugyancsak ebben a sorozatban megjelent *Gorsium* című vezetője (Az István Király Múzeum Közleményei D sorozat, 154. szám, 1983). A vezető módszeres ismertetést egyrészt Gorsium római városról, másrészt a több éve folyó gorsiumi ásatásokról, illetve a nyomokban keletkezett gorsiumi szabadtéri régészeti kiállításról. A szerző a vezetőhöz csatolta a gorsiumi ásatásokra vonatkozó fontosabb irodalom jegyzékét is, valamint a Fejér megyei múzeumok kiállításainak jegyzékét (Székesfehérvárott 7 egységről, Dunajvárosban 3 egységről, valamint Agárd, Cece, Csákvár, Kápolnásnyék, Martonvásár,



KELEMÉR ÉS GÖMÖRSZÖLÖS GYŰJTEMÉNYEI

A kelemér-gömörszölöszi gyűjteményekhez készült leporelló-vezető címlapja. Fotó: Feketéné

Pákozdi, Sukoró, Szababattyán, Tác, Vál egy-egy egységéről). A vezető épületekként, épületesoportokként ismerteti a város — Gorsium — történetét, leletanyagokkal együtt.

Szilágyi Miklós: Gyula gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII—XIX. században című izléses, kis A/5 alakú, 48 oldal terjedelmű füzet a gyulai Erkel Ferenc Múzeum állandó (várbeli) kiállításának a vezetője. 1976-ban jelent meg; az ismertetés, ami egy önálló tanulmánynak is elmegy, 28 tételből álló bibliográfiai jegyzéket is tartalmaz. Bár a vezető a kiállítást teremről teremre menve ismerteti, belső szerkezetében társadalomtudományi tárgyköröként veszi sorra a Gyuláról szóló ismereteket (I. terem. Mezőgazdasági termelés; Harruckern János uradalma; Betelepedés; Gyula benépesedése; Természeti viszonyok; Termelési színvonal; Földművelés; Állattartás; Halászat; Vadfogás, madarászat. II. terem. Céhes ipar — vásárok; Társadalmi-etnikai jellemzők a XIX. század elején; Céhek; Ruházati iparágak; A mezőgazdaság és a ház-



A székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeumhoz készült vezető címlapja. Fotó: Feketéné

tartás igényeit szolgáló iparágak; Építő iparágak; Vásárok; Mértékegységek; Pénzrendszer; Munkabérek; Bóli kereskedelem; Kocsmák; Pénzintézetek; Társadalmi viszonyok a század végén. III. terem. Kulturális kezdeményezések a XIX–XX. század fordulóján. IV. terem. A város legújabb korának gazdasági, társadalmi és kulturális változásai). Ahogy a címszavakból is láthatjuk, a gyulai vezető újszerű városmonográfia rövidsége ellenére. Sajnos kevésbé illusztrált és a közölt képek se kiváló minőségűek, bár tartalmilag jók, nem a szokványosak.

A gyulai vezetőhöz hasonlóan egy-egy múzeum komplex helytörténeti állandó kiállításáról — és így a kérdéses helység gazdasági, történeti, kulturális történetéről — ad számot a tiszafüredi (1979), a nagykovácsi (1980) és a kecskeméti (1983) vezető. A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum — hazánk egyik legrégebbi múzeuma — *Változó tiszafüredi* címen rendezte meg összefoglaló jellegű állandó helytörténeti kiállítását. A vezetőt a kiállítás rendezője, *Füvessy Anikó* írta és az a *Selmeczi László* szerkesztette *A Szolnok*



A gyulai múzeum helytörténeti (vár- és várostörténet) kiállításának vezetője. Címlap. Fotó: Feketéné

Megegyi Múzeumok Igazgatósága Kiállításvezetői című sorozatban jelent meg, szép, már külsejével is figyelmet keltő formában. A gazdag régészeti anyaggal rendelkező múzeum állandó kiállítását termenkénti tagolásban (I., II., III., IV. terem) végeredményében néprajzi, életmódkutatási módszerekkel és szemlélettel mutatja be nemcsak Tiszafüred, hanem kistájtát alkotó közvetlen környezetének népi kultúráját. A nagykovácsi vezetőt *Novák László és Fekete István* írták. Ez a vezető is az állandó helytörténeti és irodalomtörténeti kiállítás címét viseli: *Hej, Nagykovácsi híres város* (Arany János Múzeum). Vezetőnk fekvő A/5 formátumban, két hasábra szedetten kronológiai sorrendben, a kiállítás rendszerének megfelelően, időrendi összefoglalással kezdve, korszakokra tagoltan mutatja be Nagykovácsi mezővárosi életét (A mezővárosi fejlődés kezdetei, XIII–XV. század; A mezővárosi fejlődés kibontakozása, XVI–XVII. század; A Rákóczi-szabadságharc kora; A mezővárosi autonóm szervezet erőpróbája, A virágkor, XVIII. század — XIX. század első fele; A nemzeti haladás szolgálatában,



A gyomai Kner Nyomdaipari Múzeum vezetőjének cimlapja. Fotó: Feketéné

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc; Nagykőrös szellemi életének virágkora, XIX. század közepe; Arany János élete Nagykőrösre érkezése előtt; Arany János nagykőrösi tanársága; Arany János költői munkássága Nagykőrösön; A mezőváros hanyatló korszaka; A kapitalista korszak politikai fejlődése; Az első világháború és a forradalmak kora; Az ellenforradalmi korszak; A kapitalista korszak gazdasági fejlődése; A második világháború és a felszabadulás; A város fejlődése a szocialista korban.) A vezető nagy érdeme a négy nyelvű összefoglaló és a gazdag szövegközi illusztrálás mellett a tíz egész oldalas fehér-fekete képanyag. A vezető gyakorlati céljairól árulkodik a vezető hátsó borítója külső lapján látható térképvázlat a múzeum épületéről, illetve az állandó kiállításról. Nagyon sokban hasonló a nagykőrösi vezetőhöz a *kecskeméti*, amely nem fekvő, hanem álló A/5-ös formátumú és ugyanúgy fehér-fekete múlt századi metszetet közöl a kecskeméti népeletről a cimlapon, mint a nagykőrösi. A vezetőt *Sztrinkó István* szerkesztette és az teremről teremre, a kiállítás tár-



Kecskemét régi népeletéből

KIÁLLÍTÁSVEZETŐ

A kecskeméti állandó, komplex várostörténeti kiállításához készült vezető cimlapja (Katona József Múzeum). Fotó: Feketéné

sadalom- és gazdaságtörténeti szemléletének megfelelően kíséri összefoglaló magyarázatokkal Kecskemét népeletét, népi kultúráját. Ebben a tekintetben a kecskeméti kiállításvezető inkább a Szilágyi Miklós-féle gyulai vezetőhöz hasonlít (I. terem. A táj és haszonvételei; A puszták; Pénzforgalom Kecskeméten; Vizek, rétek; II. terem. Szőlő- és gyümölcsstermesztés; Földművelés és állattartás a tanyákon; III. terem. A városi élet; Háztartás és lakáskultúra; Kereskedelem és mesterkedés; IV. terem. Várostörténeti adatok 1848-ig.) A vezető bár szorosan követi a kiállítást, sok új adatot, anyagot is ad közre. Minden fejezetet bibliográfiai összeállítással mélyít el, miáltal a vezető alkalmassá teszi tudományos kutatás, továbbgondolkodás számára. A vezetőben nem fotókat adtak közre, hanem rajzokkal magyarázzák egy-egy eszköz, térképvázlat bemutatásával a szövegben elmondottakat. A közölt rajzokon jól láthatjuk,



Pákozdi csata 1848.
emlékkiállítás

Die Schlacht bei Pákoz 1848.
Gedenkausstellung

A pákozdi csata emlékkiállításának kétnyelvű
leporellő-vezetője. Címlap. Fotó: Feketéné

hogy a didaktikus céllal készített rajzok mennyivel beszédesebbek, értékesebbek, mint a fotók, különösen mint a rossz fotók.

Itt, az egy-egy múzeum állandó kiállításait bemutató vezetők sorában kell megemlékeznünk két érdekes, rövidségük miatt csak tájékoztató feladatokat ellátható vezető közül kettőtől, mint önálló sajátosságokkal bíró vállalkozásokról. A sárospataki Rákóczi Múzeum „múzeumi belépő”-ként adta látogatóinak (ára 8 Ft). *A Rákóczi Múzeum kiállításai* című füzetkét, amely a Rákóczi vármúzeum 14 kiállítását sorolja föl a Rákóczi Múzeum kiállításainak helyszínrajzával. Talán mondanunk sem kell, hogy ez a vezető voltaképpen haladási irányt mutató a sárospataki vár számos és topográfiailag meglehetősen tagolt kiállításaihoz. Hasonló vállalkozás volt az az előkelő leporellő vezető is, négy egymásba hajtható lappal, nyolc fotóval és egy térképábrázolással, ami *Kelemér és Gömörszőlős gyűjteményei* címmel jelent meg *Ignác Erzsébet* szerkesztésében (év n.).



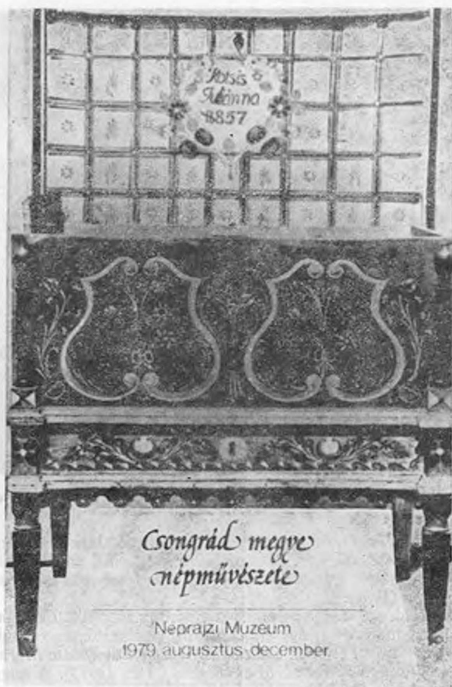
BÉKÉSI
HÁZ

Durko u. 8.

A békési ház- (tájház-) múzeum vezetőjének címlapja. Fotó: Feketéné

Ehhez a két vezetőhöz hasonló, öt egymásba hajtható lapból álló leporellő vezető az, amelyiket *Demeter Zsófia* írt a *Pákozdi csata 1848.* című emlékkiállításról. A gazdag képanyaggal illusztrált vezető kétnyelvű, a vezető teljes szövege némétül is szerepel a kiadványban (1981).

Ezekhez a rövid, sokszor leporellő vezetőkhöz hasonlíthatók leginkább azok a múzeumi vezetők, amelyek egy-egy emlékházról, emlékmúzeumról, tájházról adnak tájékoztatót. A sok közül elsőnek a *Fazekas István* szerkesztette *Móra Ferenc szülőháza* című, kiskunfélegyházi vezetőről emlékezünk meg (1973). A nagyon jó, összefogott szöveget számos fénykép, iratmásolat kíséri sárgásbarna nyomással, véleményünk szerint gyenge tipografizálással. Kivétel tekintetében messze felülmúlja ezt a vezetőt a *Nemes Dénes* és *Tábori György* által írt *A békési ház vezetője* című, kétnyelvű, magyar és német kiállítási kalauz. A hosszanti oldalával fekvő, nyújtott album alakú vezető mind a szöveget, mind pedig az illusztrációkat illetően kiválóan tipografizált, látszik, hogy a Kner Nyomda készíténye. Ebben a mintaként is szolgálható vezetőben is épületalaprajz tájékoztatja a látogatót a kiállítás szerkezetéről, a látogatáskor ajánlatos haladási útvonalról. A *Bárh János* által írt és szerkesztett, *A kiskőrösi szlovák tájház* című vezető ugyancsak kétnyelvű; magyar és szlovák (1977). Az egy ívet meg nem haladó füzetben igen rövid szöveg mellett — ami nagy gondot fordít a népi építészeti műszavaira mindkét nyelvben — tíz egészoldalas szobabelsőket, bútorokat ábrázoló, jó minőségű fotókat találhatunk. A *Kerényi Ferenc* által írt *A kápolnásnyéki Vörösmarty Mihály Emlékmúzeum* című vezető Az István Király Múzeum Közleményei című sorozatban jelent meg (1979., D. sorozat, 129. szám). A 32 oldalas zsebkönyvszerű kiadvány igen elegáns füzet, színes borítóval, számos jó minőségű, általában egészoldalas illusztrációval. A vezető, azt hisszük, hogy nem eredménytelenül népszerűsíti Vörösmartyt, ezt a célt szolgálja a füzet végén található német nyelvű összefoglaló is. Mindenben hasonló a kápolnásnyéki vezetőhöz a székesfehérvári

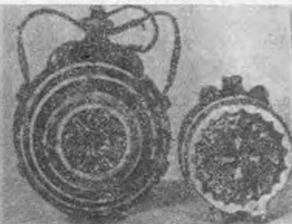


A Csongrád megye népművészete kiállításához készült vezető címlapja. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.
Fotó: Feketéné

Fekete Sas patikát, patikakiállítását bemutató vezető, amely ugyancsak Az István Király Múzeum Közleményei sorozatban (1979, D. sorozat, 135. szám) jelent meg. A XVIII. századból származó patikaberendezések és kellékek a hozzájuk tartozó különféle dokumentációs anyagokkal nagyszerű bizonyosságai Székesfehérvár városfejlődésének, urbanizációs viszonyainak. A 32 lapos zsebkönyvet Kovács Péter írta, a vezetőhöz az előbbinél bővebb német nyelvű összefoglaló járul. Hiába alkot sorozatot a székesfehérvári István király Múzeum kiadásában megjelent számos vezető, azok megjelenési formáikat tekintve nem egységesek, nagyon is különböző formátumúak és a kivitelezés színvonala tekintetében is különbözőek. Az előbb említett két vezetőtől nemcsak formátumában különbözik a Fitz Jenő írta Középkori romkert című vezető (1979, D. sorozat, 132. szám), hanem tipografizálását illetően is. Ez az A/5-ös formátumú, mindössze 18 oldal terjedelmű kiadvány sokkal zsúfoltabbnak hat,



11. Pálfiák butykokéred, Hódmezővásárhely, 1851.



12. Csapópláncok, Hódmezővásárhely



13. Gyertyanartó nővér, Hódmezővásárhely, 1884.

A Csongrád megye népművészete c. kiállítás vezetőjének két belső oldala.
Fotó: Feketéné

mint a két előbbi elegáns kalauz. Idegen nyelvű összefoglaló se kísérí, bár a benne közölt képek igen jó minőségűek. A Kriskó Lajosné és Szivircsek Ferenc által írt, két kiadást is megért karacsberényi vezető (A nőgrádi partizáncsoport emlékmúzeuma) is ebbe a csoportba tartozik. A vezetőt orosz, szlovák és német nyelvű összefoglaló kíséri. De itt említhetjük meg a Göcseji Falumúzeum kis album alakú, rövid, viszont nagy, egész oldalas fotókkal illusztrált, Szentmihályi Imre által írt, számos gyakorlati szempontot valóra váltó kalauzát (1974). A vezető portaként mutatja be a kiállítást, befejezésként a legszükségesebb irodalmat is felsorolja. Jellemző, hogy ennek a jól sikerült vezetőnek azóta is több kiadása, illetve bővített változata látott napvilágot. A türkevei Finta Múzeum Finta-kiállításához (Finta Sándor, Finta Gergely, Finta Sándor szobrászművészek) Egri Mária készítette vezetőt 1967-ben. A vezető érvényben volt 1983-ig, mindaddig, amíg ez a Finta-kiállítás eredeti formájában fennállt. A rövid élettörténeti és művészettörténeti bevezetést 9 egészoldalas illusztráció — leginkább szobrok képei —, valamint a vitrinek, posztamensek sorrendjét követve a kiállított tárgyakról szóló katalógus követi.

A következő vezető-kalauzscsoportba azok a kiadványok tartoznak, amelyek egy-egy kiállítási tárgykört bemutató kiállításokhoz készültek. Az utóbbi időben például nagyon népszerűek lettek a népművészeti kiállítások, közülük sok egy-egy táj, esetleg megye népművészetéről adott számot. Ilyen volt a szegedi Móra Ferenc Múzeum által a Néprajzi Múzeumban megrendezett és bemutatott Csongrád megye népművészete című kiállítás is, 1979-ben. Ehhez a kiállításához írt egy nagyszerű, nagy

didaktikai értékekkel bíró vezető *Juhász Antal*. A kis zsebkönyv alakú kalauz gondos tipografizálással készült s ez már maga is sokat mond a kiállítás tárgya, Csongrád megye népművészetének esztétikuma, izlésvilága felől. A 40 oldalnyi vezető a szöveg közt 32 nagyméretű fotót is tartalmaz. Az igen jól összeválogatott illusztrációk ugyanúgy barna színnel nyomódtak, mint a szöveg is, de minőségi munkával, nem hogy zavaró, hanem egyenesen esztétikusan, archaizáló módon. A vezetői vezetők majd mindenben párja az ugyanelek 1979-ben megjelent — *Zólyomi József* írta — *A palóc-föld pástórművészete* című vezető, ami az azonos című, Nógrád megyei SZMT-székében, Salgótarjánban bemutatott nagyszabású kiállításhoz készült. Zólyomi a kiállítás tárgyait készítői technika szerint csoportosította és ebben a kiállításban, illetve vezetőben csak a faragásról, a palóc-földi faragott pástórművészeti tárgyakról van szó. A népművészet legfrekvenciáltabb ága a *fazekasság*. Igen sok fazekas-, népi kerámiai kiállítás készült, jelezve a nagy érdeklődést is népi kerámiák, a nagy fazekas-központok, a kiemelkedő mesterek iránt. A *mezőtúri* fazekasságot több kiállítás is ismertette; jellemző, hogy a mezőtúri fazekasságot két kiállítási vezető is ajánlotta a közönség figyelmébe. Az első vezető *Gulyás Éva* és *Szabó László* írták a Mezőtúri múzeum első élejtéként megrendezett *Mezőtúri fazekassága* című kiállításához, 1979-ben. Ez a vezető még rotakészítmény volt, a 45 oldalnyi füzetben vonalas rajzillusztrációkat találhattunk. Mezőtúr hazánk egyik legjelentősebb fazekasközpontja. Ismeretese semmi esetre sem érthette be ennyivel, egy különben szép, tartalmas és jól megrendezett vidéki kiállítással és a hozzákészített rotás vezetővel. A legmagasabb szakmai intézmények és szakemberek is élénk érdeklődést mutattak a mezőtúri fazekasság iránt és így jött létre a Néprajzi Múzeumban, 1978-ban a *Mezőtúri fazekassága 1813–1914* című monografikus kiállítás, *Kresz Mária* rendezésében és az ehhez a kiállításához készült rendkívül színvonalas, a képzőművészeti kiállítások katalógusait megközelítő kivitelezésű, a kiállítással azonos című vezető, ugyancsak *Kresz Mária* munkájánál. A nagy album alakú katalógus igen jó tipografizálású, a számos egészoldalas fotó — köztük 8 színes! — segítségével aprólékos kérdésekre is felvilágosítással szolgáló vezető lett ez a kiadvány, ami a szakmai érdeklődést is messzemenően kielégíti. A szerző a mezőtúri fazekasság történeti fejlődést felvázoló szövegében bőségesen foglalkozik a túri fazekasság jellegzetes készítményeivel és az azokat díszítő sajátos motívumkincsel. Mind formátumra, mind terjedelemler sokkal kisebb, bár tartalom szempontjából hasonlóan magas színvonalú és értékes az Iparművészeti Múzeum (*Katona Imre*) Kecskeméten, a Katona József Múzeumban rendezett (*Sámeji György*) *Habán kerámia* című kiállításához készített vezető (1976). Kár, hogy a Katona Imre által írt vezetőszöveget kísérő, egészoldalas illusztrációk nem színesek és hogy egyébként is gyenge kivitelezésűek. A csákvári fazekassággal — a Dunántúl legnagyobb fazekasközpontja — egy, a Mezőtúri fazekassága 1813–1914 című vezetőhöz sok mindenben hasonló, ugyancsak *Kresz Mária* által írt kiállítási vezető foglalkozik. Ez a *csákvári fazekasság* című katalógus 1976-ban jelent meg az István Király Múzeum Közleményei című sorozatban (D. sorozat, 106. szám). *Kresz Mária* szövege főleg a csákvári fazekasság történetével foglalkozik, a készítmények esztétikai értékeiről, formagazdagságáról, díszítőeljárásait változatosságáról 7 szövegközi és 14 egészoldalas fotóillusztráció — kizárólag fekete-fehér — tájékoztat. A vezetőhöz elegendő terjedelmes, a csákvári fazekasságot jól jellemző angol nyelvű összefoglaló és képjegyzék is készült.

Talán furcsa dolog, hogy a *féműműveléssel* foglalkozó kiállítás és hozzá vezető *Kiskunfélegyháza* és nem pedig valamelyik bányá-, vasműves városunkban készült. 1976, 1977 fordulóján a kiskunfélegyházi múzeumban *Fazekas István* Féműművészeti Kiskunfélegyháza környékén címmel, a Kiskun Múzeumban nagyszerű, tárgygazdag, időszaki kiállítást rendezett. Ehhez a kiállításához készült az említett vezető kevés szöveggel, de annál több illusztrációval. Ezek az illusztrációk meggyőzőnek bennünket arról, hogy nem kimondottan ipari vagy éppen bányaterületeken, különösebb vasműves-séggel nem rendelkező településeken is virágozhat magas színvonalú, gazdag, maga

után számos nyomot hagyó művészi vasművéség. Hasonló iparfejlődési útról győző meg mindenkit a *Kner Nyomdaipari Múzeum*, illetve a múzeum kiállítás Gyomán. Az *Ismeret* a *Kner Nyomdaipari Múzeum centenárius kiállításához* készült (1983); *Petőcz Károly* mesterszedő, könyvművész-tipográfus munkája. A Kner Nyomdahoz méltó kiállításban megjelent ismertető lépsről lépésre ismerteti a Kner család, illetve a Kner Nyomda történetét, a Múzeumnak otthont adó Kner-ház beosztását, építészeti értékeit, berendezéseit, aztán a nyomdaeszköz-fejlődését, nevesebb munkáit, a jellegzetes készítményeket, kiadványokat. A számos színes képpel, tervrajzzal, kiadvány címlappal díszített füzethez gazdag, a Kner családra, a Kner Nyomdára vonatkozó irodalomjegyzék is járult.

Kiseb, de azért jelentős vidéki múzeumaink közül, mint szorgalmas vezető-készítő-megjelentető múzeumot, a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumot kell megemlítenünk és egy újabb, ezúttal a szövés-fonással foglalkozó kiállítási vezetőjét idézzünk. *Mészáros Agnes*, 1984-ben, a Kiskun Múzeumban egy, 1985-re is átnyúló, nagyszerű, *Szövés-fonás Kiskunfélegyházán* című időszakos kiállítást rendezett. A kiállításhoz vezető is készített. A vezetőben egy jó, összefogott, de azért minden fontos kérdésre kitérő, monografikus igényű tanulmány adott közre a kiskunfélegyházi szövésről-fonásról. A 24 oldal terjedelmű kiadványban számos fotó, főleg eszközökép tájékoztat arról, hogy Kiskunfélegyházán is virágzó, sokszor műveléleg is jelentős szövés, textil-munka folyt s hogy ennek a tevékenységnek számos emléket őrizi a Kiskun Múzeum gazdag néprajzi gyűjteménye. Ez a vezető is a legfontosabb irodalommal zárult.

Ehhez a vezetőhöz képest méltatlanul szerény kivitelezésű a kecskeméti *Katona József Múzeum Céhes Ipar Kecskeméten* című kiállításához készült vezető (*Szabó Zoltán*, 1983). Ez a rövid vezető rotalajrással készült és mindössze 18 oldal terjedelmű. A vezető felét egészoldalas műtárgyképek töltik ki, sajnos nem a legjobb kivitelben. Ismerünk azonban Kecskemétről jobb múzeumi vezetőket is. Ilyen például a Magyar Naiv Művészek Múzeumának Kiadványai című sorozat 16. száma, 1982-ben megjelent *Türeléművek* című vezető is, *Bánszky Pál* szerkesztésében.

Az emlékkiállításokhoz készült vezetők közül ezúttal mint úttörő jelentőségű, a *Balassa Iván* által írt *Csikós Tóth András emlékkiállítás* (1970) vezetőjét említjük meg. A 24 oldalas vezető rotalajrással készült és Csikós Tóth András rajzaival díszített. A vezető először röviden Csikós Tóth András — az egyik legnagyobb magyar néprajzi illusztrátor — életét és munkásságát ismertette, majd pedig az emlékkiállításban bemutatásra került anyagot, Csikós Tóth rajzait, terveit katalógusszerűen mutatta be. A vezető Csikós Tóth számos rajzával zárult.

Külön csoportot alkotnak a történeti-helytörténeti időszakos kiállításokhoz készült vezetők. Közülük is azok, amelyek egy, a történettudománnyal, a történettudomány segédtudományaival foglalkozó intézmény (nem múzeum) munkáján keresztül kiállítással kívánják felhívni a figyelmet erre, vagy arra a történeti problémára. Ilyen kiállítást rendezett, 1982-ben, Miskolcon a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár *Borsod vármegye levéltárának kincsei* címmel. A kiállításhoz egy szerény kivitelű, rotás vezető is készült. Ez a vezető voltaképpen a levéltár történetét ismerteti úgy, hogy az egyes állomásokot, teljesítményszínteket egy-egy neves, a korra jellegzetes, a megye, vagy esetleg távolabbi területek életében is jelentős „levéltári anyaggal”, dokumentummal tárgyszerűen mutatja be. Ezen a vezetőn nagymértékben látszik az a bizonytalanság, amivel a kiállítás is, de különösen a vezető készült: műfaji kísérlet volt mind a kettő és elsősorban a szakemberekhez szóltak. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár vezetősége és munkatársai nyilvánvalóan sok tapasztalatra tettek szert mind a kiállítás megrendezésével, mind pedig a vezető összeállításával. Ezt bizonyítja az a tény, hogy kiállító tevékenységüket nem hagyták abba, hogy újabb és újabb, kisebb és nagyobb levéltári kiállítás rendezésével és bemutatásával megalapozottabbnak, sokszínűbbnek, gazdagabban árnyaltnak kívánták és kívánják tenni a történeti-helytörténeti kiállításokban is realizálódó helytörténeti-honismereti kutató- és feldolgozó munkát. De nemcsak ezek az újabb rendezett levéltári kiállítások beszélnek az előzőekben szerzett

értékes tapasztalatokról, hanem az ezekhez az újabb levéltári kiállításokhoz készült újabb vezetők is. Közülük ezúttal csak a *Miskolc város levéltárának kincsei* című, 1985-ben, a miskolci József Attila Könyvtár kiállítótermében bemutatásra került kiállításhoz készült (*Csorba Csaba és Seresnő Szegőfi Anna*) nagyalakú vezetővel kívánunk foglalkozni. A 28 oldalas, két hasábra szedett, nagyméretű reprodukciókkal és archív fotókkal gazdagon felszerelt vezető nagyfokú szakmaisággal, jól tagoltan, számos történelmi, településtörténeti fogalmat tisztázó célkitűzéssel készült. Nagyon jól látszik rajta a korábbi tapasztalatok felhasználására való törekvés. Úgy véljük, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár ezen kiállítása és a hozzá készült vezető egyfajta példa lehet más levéltárak, de nemcsak levéltárak, hanem például könyvtárak által rendezett kiállítások, vezetők készítése számára is.

Kiállítási vezetőismertetésünket egy közelmúltban rendezett vidéki történeti kiállításhoz készített vezető bemutatásával zárjuk. 1986-ban, a Bácskába való kitelepülés kétszáz éves évfordulójára, a Túrkevei Múzeumban, majd pedig a karcagi Györfly István Nagykun Múzeumban bemutatásra került történeti kiállítással emlékeztek (A Nagykunság a XVIII. században — az 1785—1786. évi bácskai kitelepülés emlékére) meg. A kiállításhoz készült vezető *Órsi Julianna* írta, rota eljárással került kiadásra. A rövid, rendkívüli módon összegező jellegű szöveg magas szakmaiságú, szerényen illusztrált és a kiállítástól, a kiállított anyagoktól meglehetősen független munka. Rövidsége ellenére is inkább valamiféle elmélyítésnek, a Nagykunság és népe XVIII. századi gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyainak, mint háttérnek a bemutatásának hat.

Ahogy láhattuk, tanulmányunk ezen részében kizárólagosan vidéki múzeumok, illetve kiállítások vezetőivel foglalkoztunk. Ezek általában szerényebb kivitelűek, mint a fővárosi múzeumok hasonló kiadványai. Ennek azonban nemcsak anyagi okai vannak, hanem az is, hogy a vidéki múzeumok kevésbé nagyok, jóval kisebb gyűjteményekkel rendelkeznek, mint a fővárosban összpontosult, végeredményében országos szakmúzeumok. Ennek megfelelően a vidéki kiállítások terjedelmüket tekintve is kisebbek, kevésbé tárgygazdagok, mint a pestiek. Természetesen ilyenek kiállítási vezetőik, kalauzaik is. Ez alól az általános szabály, illetve megállapítás alól egyedüli kivételt csak azok a múzeumok, gyűjtemények, illetve kiállítások és vezetők képeznek, amelyek nem általános kérdésekről, hanem érdemleges helyi specialitásokról szólnak (például mezőtúri fazekasság, csákvári fazekasság, székesfehérvári patika stb.). Általában elmondhatjuk, hogy a vezetők népszerűek, elkapkodják őket és nem csak múzeumlátogatókhoz veszik hasznát. Azonban azt is megállapíthatjuk, hogy vezetőink zöme nem kellően didaktikus. Nehéz például esetenként eldönteni, hogy a kérdéses vezető kiknek, milyen érdeklődésű, mennyire művelt stb. látogatók számára készült. A vezetők közt sok a magas szakmaiságú, gyakran új ismereteket közlő és új szempontokat érvényesítő tanulmány, ami ugyan nem baj, de nem kimondottan kiállítási vezetői megoldás. Nagy érdeme vezetőinknek, hogy nem esnek túlzásokba, nem értékelik fel saját anyagukat, kiállításukat, vezetőjüket. Általában — még a legjobban illusztráltak se — használják fel az illusztrációkat sok minden elmondandó érzékeltetésére, összefüggés feltárására, a probléma jobb, a kép nyelvén való kifejtésére. Mindezekkel kapcsolatosan arra is rámutatunk, hogy nálunk nem fejlődött ki a vezetők bírálata, nyilvános elemzése. Gondolatainkat azzal a kívánsággal, jámbor óhajjal zárjuk, hogy bár ha ez a tanulmány is egyik megindítója, kezdeményezője lehetne kiállítási vezetőink bírálatainak.

EGY DEBRECENI CÉHEN KÍVÜLI KALMÁR ÖNÉLETRAJZA A XIX. SZÁZAD ELSŐ NEGYEDÉBŐL

NAGYBÁKAY ANTAL



Pesky József (1795—1862): Rickl József Zelmos debreceni kalmár (1784—1829).

Édesapától örökölt családi iratok között van az általa készített rajzokkal, fényképekkel illusztrált „Rickl családi könyv”. Ebben található úkapámnak, Rickl József Zelmos debreceni anyag- és fűszerkereskedőnek rövid önéletrajza. Édesapám ezt a valószínűleg 1818—20 táján úkapám saját kezével írt német nyelvű összeállítást az 1920-as években még meglévő, de a család egy másik tagja által őrzött, ugyanazon úkapám részére 1811-ben kiállított (május 8.) pesti keresztlevelének hátuljáról másolta be a „családi könyvbe”. A keresztlevelét azóta elkallódott, de a családi könyv szerencsére megmaradt. Így most módunkban áll betekinteni egy, a XVIII./XIX. század fordulóján kereskedő életpályát választó fiatalember életébe.

Mielőtt az önéletrajzba fognánk, álljon itt a pesti belvárosi róm. kat. anyakönyv alapján úkapám születési adata:

„Rickl József Zelmos, 1784. febr. 28. r. kat. törvényes. Szülők: Rickl József kereskedő¹ és Meixner Katalin.² Keresztelte: Tóth István. Keresztzsülők: Heisel Ferenc³ és felesége Paschgal Eleonóra.”

Rickl József Zelmos tehát kereskedőember fia volt, a szülők is erre a pályára szánták. Ezért az édesapa, Rickl József Antal pesti anyag- és fűszerkereskedőnek a M. Nemzeti Múzeumban őrzött „C” jelű főkönyvében⁴ (1795—1798) megtalálható, hogy fiát, Józsefet már 12 éves korában (1796. márc.—szept.) leküldte Kecskemétre Frost Ignác ottani önálló kereskedőhöz koszt-kvartélyba, hogy a szakma alapfogalmait és a magyar nyelvet megtanulja.

És most lássuk az önéletrajzot!

„Ifj. Rickl József 1799. júni 29-én lépett be tanulóknak Linzben Eder Andrásához. 1803. Péter-Pál napján szabadult fel a tanulóságból, meglátogatta szüleit Pesten, ugyanez év őszén. Visszament Linzbe, ottmaradt segédnek a fent nevezett cégnél egészen 1804. június 5-ig, majd ettől kezdve Pesten talált állást Schimmerer Károlynál, ahol 1805. augusztusig dolgozott. Szülei ekkor 21 éves korában hazahívták, hogy a pesti üzletet vezesse, de ehhez még hiányzott egyrészt a megfelelő alaptéka, másrészt a szükséges ismeretek is. Ezért 1806. decemberében kilépett az apai házból és Deyak József Mátyásnál⁵ helyezkedett el Pesten mint könyvelő és itt maradt 1807. augusztusáig. Ebben az évben, március 14-én vesztette el szeretett édesanyját, Rickl Catharinát gyermekszüléskor negyvenedik évében. Édesanyjának nővére, Pichler Éva⁶ (egy gonosz asszony) által Deyak úr házából szegényteljes módon eltávolítva — elment Triestbe állásba, elküldte ajánlólevelét az ekkor éppen ott Fries és Társa cégnél dolgozó fivéréhez,⁷ de ezekre végül is nem volt szüksége, mert az Eder András cégnél éppen alatta szolgált gyakornok Pichler János barátságosan felvette a Kern Károly Ágosttal közösen vezetett kereskedésébe, ahova személyesen 1807. szeptemberében érkezett le. 1807. novemberében ideglázba esett, amiből januárban gyógyult ki. Júliusban Grazon, Linzben, Bécsen keresztül felutazott Pestre, majd újra vissza Triestbe. Cégnél cégjegyzési jogot is nyert. 1808. szeptemberében Paduán, Ferrarán, Bolognán át Anconába ment. Innen dec. 11-én utazott el, és 1809. január 5-én ért vissza Triestbe. Innen februárban Bécsbe utazott, útközben megbetegedett orbanban, két napig fektült Bécsúj helyen, ahonnan meggyógyulva Bécsbe ment. Itt azonban orbanca kiújult, és négy hétig betegeskedett. Meggyógyulva Ritner Antalnál talált munkát, akinek az üzleti könyveit tette rendbe májustól november végéig. Idejött hozzá Malta szigetéről fivére és rávette, hogy hagyja ott az állását és menjen vele Pestre, hogy átvegyék anyai örökségüket. Megfogadta a tanácsot, de 1809. november 3-án nem talált valami szíves fogadtatásra édesapjánál, ezért újra elhelyezkedett Krakovichnál. 1810. február 1-vel azonban Pichler Éva újra kiűrtá onnan, mire Miller Károly Tódornál lépett szolgálatba, ahol is rövid idő múlva felkereste Krakovich G. és újra alkalmazta. Itt dolgozott 1811. júni. 10-ig, júni. 25-én érkezett meg Debrecenbe és átvette az apai üzletet.”⁸

Majd később még néhány mondat feljegyzés:

„Debrecenbe jöttem lakni 1811. júni. 26-án betöltött 27 éves koromban. 1812. szept. 17-én meghalt édesapám Rickl József. 1813. febr. 22-én megházasodtam betöltött 29 éves koromban. 1813. dec. 16-án született leányom Anna. 1812. május 8-án meghalt fivérem Rickl Antal 25 éves és 11 hónapos korában. 1818. júni. 4-én született fiam József.”

Ebből az önéletrajzból az tűnik ki, hogy úkapám igen komolyan készült kereskedői pályára. A németen és magyaron kívül valószínűleg tudott olaszul is, ami a hosszútávú és olaszországi tartózkodásának következménye lehetett. A családi hagyomány szerint latinul és franciául is tudott. Az előbbire a magyarországi hivatalokkal való érintkezésben volt szüksége, az utóbbira a 20-as években még egyes családtagoknál fellelhető néhány, tőle származó francia könyv engedett következtetni. A debreceni polgárok közé 1812. szept. 17-én vették fel⁹ a 4 Rft taxa lefizetése és a

polgári eskü letétele mellett, mely utóbbit magyar nyelven tette le. Intelligens, művelt kereskedő polgár volt. Már szülei is lefestették magukat, őccse is. Ő pedig már egész családjáról készített portrét 1828—29 között Pesky József pesti festőművész-
szel.¹⁰

Az önéletrajzba — későbbi időben készülve — becsúszott néhány kisebb pontatlanság. Így édesapja halála napja szept. 15-e volt, nem 17-e. Testvére, Antal pedig nem 25 éves és 11 hónapot élt, hanem teljes 26 évet. De ez a két apró tévedés semmit sem von le az önéletrajz értékéből. Felesége Ivancsics Rozina, a horvátországi születésű Ivancsics József pesti csizmadiaester és a selmecbányai eredetű Philó Anna leánya volt, akivel boldog családi életet élt. Egy kiskorban elhunyt leánykán kívül két fiuk és két leányuk lett, akik mindannyian családos emberek lettek, idősebbik fia pedig folytatta apja üzletét. Rickl József Zelmos viszonylag korán, 45 évesen mint gazdag kereskedő hunyt el Debrecenben 1829. aug. 4-én. Felesége 10 évvel élte túl férjét.

Az önéletrajz egyúttal követésre méltó példa lehetne a mai kereskedelmi alkalmazotti nevelés számára.

JEGYZETEK

1. Rickl József pesti anyag- és fűszerkereskedő (1748—1812) rövid életrajza: Nagybáky Antal Zelmos: Egy régi kereskedőház történetéből. 8. sz. jegyzet. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár XI. évkönyve. Debrecen, 1984. 18. l.
2. Meixner Mátyás pesti anyag- és fűszerkereskedő, „választott polgár” és felesége, Weidl Terézia leánya (1765—1807).
3. Heisel (Heuss) Ferenc pesti kereskedő, Pest sz. kir. város szenátora: Schmall Lajos: Adalékok Budapest székes-főváros történetéhez. Bp. 1899. I. k. 181. l.
4. Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumok gyűjteménye 1961. 4. d. I. l. sz.
5. Deyak (Deák) József Mátyás 1794—1798. február közt az önéletrajzról édesapjának, Rickl Józsefnek volt könyvelője. (1. üzleti főkönyv: 4. sz. jegyzet), 1803-ban önálló terménynagykereskedő Pesten, a Vásártéren. (Pólya Jakab: A pesti polgári kereskedelmi testület története. Bp. 1896. 497. l.)
6. Pichler (szül. Meixner) Éva az önéletrajzról anyai nagynénje, Pichler János pesti kereskedő felesége (1789—1819).
7. Önéletrajzról testvéroccsa: Rickl Antal (1786—1812).
8. Az üzletet önéletrajzról Rickl József Zelmos néven a „Török császárhoz” címeze folytatta.
9. Nagybáky Antal Zelmos i. m. 9. sz. jegyzet.
10. Önéletrajzról portréja cikkiró tulajdonában. A portré kiállításra került 1939. márc. 19—26. közt a debreceni Déri Múzeumban: Antik bútor-, óra- és régi debreceni portrékiállítás. Sznója. „Pesky pinxit 1828.”

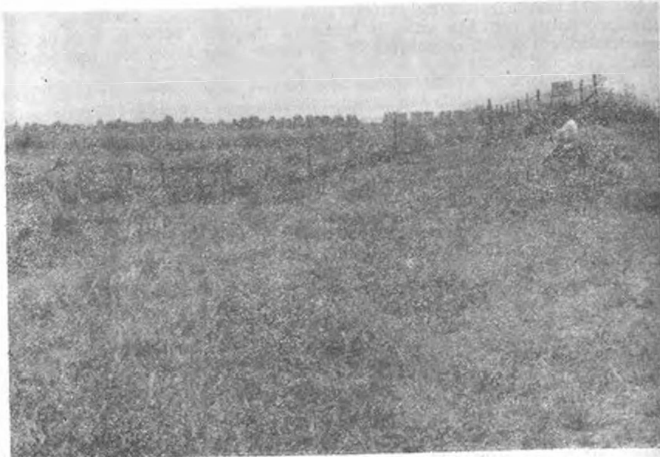
A TATÁRSÁNCI ÖSGYEP

BECK ZOLTÁN

A szórakoztató útiprogramok mellett — vagy inkább azokkal együtt — ismereteket gazdagító élmények teszik igazán értelmes és maradandóvá egy-egy táj megkeresését. Ebben a hitben szölok Békés megye egyik természetvédelmi objektumáról, a *tatársánci ösgyep*ről, amely a közutadatban kevésbé ismert, hisz csupán 1971-től élvezti a védéti nyilvánított jogát, emellett pedig a maga nemében az ország egyik legkisebb természetvédelmi területe. Az is igaz, hogy páratlan értékeket tár a látogató elé, de minthogy ezt szerényen, minden különösebb hivalkodás nélkül teszi, a szakembereken kívül másokat — ahogy mondani szokás: nem hat meg. De minthogy régi törvény: megszeretni csak az lehet, amit megismerünk, megérdemel egy kevéske figyelmet.

Annál is inkább, mert az Oroszháza közelében, Pusztaföldvár és az Aradi út között lévő ösgyep történetileg is igen érdekes területen található. A *Tatársánc* és a *Pusztaföldvár* elnevezések már maguk is történeti múltat sejtetnek, s valóban, sok kultúrtörténeti értéket rejtő tájja van találozásunk.

A népi történeti mondák a tatárjárás korára teszik a Tatársánc építésének idejét,



A tatársánci ösgyep. A bekerített rész természetvédelmi terület.
Fotó: Beck Zoltán

és sok-sok elásott kincsről tudnak, aminek köszönhetően az évszázadok során gyakori volt a kincskeresés ezen a területen. Amennyire ez a „népi tevékenység” megbolygatta az értékes régészeti lelőhelyeket, egyúttal sürgette is a szakszerű felmérést, feltárást. Így kerülhetett rá sor, hogy a legendák és a szakszerűtlen rombolások után régészek asója hitelesítette a Tatársánc és környéke történeti múltját. *Banner János* és *Méri István* régészprofesszorok, s az őket követők munkája nyomán az 1930-as évektől kezdődően szépen kibontakozott a táj múltja.

Kutatásaik eredményeit abban összegezhetjük, hogy a Tatársánc valóban sánc, erősített volt, mégpedig mintegy három kilométer hosszú, félkörívben húzódó, kettős vonulatú erődíj, s az időszámítás előtti ötödik században épült létesítmény. A föld szelvénye jól mutatja az egymást követő korok kultúráját, s különösen a Nagy-Tatársánc közvetlen folytatásaként épített Kis-Tatársánc területén egyidőben működő homokbánya nyomán felszínre került leletekből arra lehet következtetni, hogy ebbe az évszázadban épült várba az Árpád-korban falu települt, s a kedvező természeti adottságokra alapozva, a védettség mellett a megélhetés előnyös szempontjai is hozzájárultak az itteni élet folyamatosságához. *Kovalovszki Júlia* kutatásai szerint a kis sánc északnyugati végének legmagasabb pontján — a kor törvényei szerint — még templomot is építettek.

A Tatársánc története, *Banner János* és az ösgyep felfedezője, *Kiss István* botanikusprofesszor — Pusztaföldvár szülőtte — baráti és szakmai együttműködése hitelesítette a felfedezést: „Alföldünk déli részén florisztikailag páratlan kis növényzsiget ez, növényfajai az egykori löszpuszta flórájának utolsó hirmondói, amelyeket még a bronzkorszakból a vaskorszakba átható idők ősemberé is itt láthatott...”

E cikk írója nem biológus. De mint természetkedvelő, a biológia tudományának tisztelével és a különlegességeknek kijáró várakozásteli izgalommal közelítette a természetvédelmi területet s csupán a szakirodalomból idemásolva tudja továbbadni,

hogy az ott bekerített területen egyebek mellett a következő nyolc — természetvédelmileg legjelentősebb — régi gyepet látta, egyikét-másikat virágozni éppen: *Sarlós gamandor* (*Teucrium chamaedrys* L.), *Maeskahere* (*Phlomis tuberosa* L.), *Kőnya zsálya* (*Salvia nutans* L.), *Csattogó számeça* (*Frangaria viridis* Duch.), *Csuklyás ibolya* (*Viola ambigua* W. et K.), *Ebfojtó műge* (*Asperula cynanchica* L.), *Közönséges borkóró* (*Thalictrum minus* L.) és *Jakabnapj aggófű* (*Senecio jacobaea* L.).

E nevek hallatára a biológus bizonyára éppúgy elzarándoklana ide, mint egy építész egy romos, de korstílusát illetően jelentős épülethez, olyan örömet leli benne, mint egy néprajzkutató egy szép balladában vagy egy szép formájú munkaeszközben, s folytathatnánk az indíték és élmény találkozásának sokféleségével, hogy érzékeltessük: tudományos és kultúrtörténeti szempontból milyen fontos, hogy az 1930-as években felfedezett terület végre védett nemzeti kincsünké válhatott.

ÁRUCSERE KÉMÉNDEN

Gáspár István

A megtermelt áruk cseréjének, mint a területi munkamegosztás egyik közvetett formájának jelentős szerepe lehet a néprajzi csoport kialakulásának folyamatában. Ezért a mezőgazdasági termények és a háziipari termékek cladásának módja, illetve a saját kezűleg elő nem állítható használati eszközök és az adott területen nem termelt áruk beszerzésének körülményei, vagyis az árucserével kapcsolatos szokások vizsgálata közelebb vihet a tárgyalt etnikum arculatának meghatározásához. Jelen esetben a kurtaszoknyás hatfalu központjának tekinthető Kéménd árucseréjének részletesebb feltárása számos adatot szolgáltathat e néprajzi csoport elkülönítéséhez.

A néprajzi értelemben vett nagytáj földrajzi, ökológiai különbözőségeket foglal egységbe. Az Alsó-Garam mente kurtaszoknyás falvai köré fonódó tájon e földrajzi különbözőségeket északon a Selmeci-hegység, keleten az Ipolymenti dombok és a Börzsöny, délen a Pilis és a Visegrádi hegység, illetve a termékeny Dél-Garam völgye és az attól nyugatra fekvő Kisalföld képviseli.

Ha a két terület, tehát a hegységek, illetve a síkságok települései közötti árucserét jellemezzük, akkor elmondhatjuk, hogy a hegyekből a síkságra elsősorban épületfát, faszerszámot, faszemet, fazekasárut és gyümölcsöt hoztak, a síkságról a hegyekre gabonát, kukoricát, zöldséget és káposztát vittek. Az állattartás mind a két területen jelentős volt, mint azt az alábbiakból megtudjuk, Kéménd az állatermelés egyik központjának számított; sőt a nemzetközi állatkereskedelem egyik fontos felvásárló helyének. Az áru áramlását és a térképet vizsgálva szembevetünk, hogy Kéménd a két terület határán, a Kisalföld peremén fekszik.

A községi földrajzi adottságairól, a növénytermesztés és az állattenyésztés — tehát a paraszti kultúra kialakulásának feltételeit számba véve, megállapíthatjuk, hogy azok igen kedvezőek. A falu a Garam jobb partján húzóódó löszfenisíkon fekszik, így árvíz sosem fenyegette. A gazdák gabonatermő földjei is itt, a falutól nyugatra elterülő termékeny síkságon voltak. A folyó völgyében voltak a kenderföldök, kukoricások, dinnyések, káposztások és a legelők. A Garam víz kenderátására, ivóvíznek, itatásra, mosásra, fürdésre egyaránt használható és nem elhanyagolható a halállományja sem.

A partok, szigetek árterületein kosár és söprű készítésre alkalmas fűzavessző nő. A Garamon túli tölgyfa erdő és a dombokon húzóódó akácös szerszámfát, szőlőkarót és tüzelőt adott. Az akácérdő ezenkívül a méhészkedéshez is kedvező feltételeket nyújtott. A dombok köfőjtőiben építkezéshez alapkönek és fenőkőnek alkalmas homokkő fejtető. Igen szerencsés a falu fekvése a szőlő- és bortermelő kultúra kialakulása szempontjából is, mivel a Garam-hídon keresztül a pincek és a szőlők egész évben gyalog

vagy sekerén elérhető. A „pincefalu” fölött elterülő szőlőkben megterem a gyümölcs is.

A kézműipar Kéménden nem volt számottevő, csupán néhány csizmadia, szabó, cipész, kosárfőző, fafaragó, kádár dolgozott a községben.

A megtermelt áru fölösleg kisebb mértékben már helyben árusításra került, vagy csere útján talált új gazdára. Ide sorolható a bor adásvétele, árusítása „butellázás” formájában. Butellázóknak nevezték azokat a szőlőgazdákat, akik a községhezjáról engedélyt kérve, otthon, háznál árusították borukat. Az engedély kiadása előtt megvizsgálták a bor minőségét. Az előjárásig nagyon rossz minőségű bor esetében az engedély kiadását megtagadhatta: „ezt akár ki lehet önteni!” mondták, a jó bort pedig így dícsérték: „ezzel akár öt évig is elbutellázhat”. Az árusítási engedély a bor mennyiségének arányában néhány hétre vagy hónapra szól. A butellázó gazda házát a bádognak tetőablakon kitöltő rudra dróttal csokorba kötött gyulaforgács jelölte.

Helyben árusították a gazdák a dinnyét, paradicsomot, a halászkot a Garamból kerítőhállal kifogott halat, a méhészek a mézet és a kézművesek termékeiket.

Piacozás

A helyi többlettermelés és a pénz szerepének növekedése (adófizetés, használati eszközök vásárlása stb.) a kéméndi asszonyokat piacozásra ösztönözte. A piacozás hagyománya évszázados. Az asszonyok — a vidék teherhordói — hátikasukban, a rákötött zsákokban és a két kezi kosárban 20–30 kilónyi árut is elvittek gyalog Esztergomba, Párkányba, vonattal Zselizre, Ipolyságra, Lévára.

1918-ig, majd 1938 és 45 között csaknem kizárólag Esztergomba jártak piacozni. Az asszonyok a 2 krajcár vonatköltséget megspórolva gyalog, sokszor meztelb tették meg az utat oda-vissza. Hogy időben, reggel hatra odaérjenek, korán, hajnali két óra körül indultak, majd visszafelé — portékájuk eladása és bevásárlás után — szintén időben, mert úgy igyekeztek, hogy délre hazerjenek. Az esztergomi hídon vámpénzt, a piacon helypénzt fizettek.

Az esztergomi piacra baromfit, kecskegát, tejterméket, zöldséget és gyümölcsöt vittek. Onnan csizmát hoztak, kenderfeldolgozóshoz használatos „ropkát” és egyéb használati eszközöket. Jellemző az árucsere akkori fejlettségére, hogy a kéméndi asszonyok számon tartották, kinek mit lehet jól eladni és mi az áru további útja. A kesztölcsi, pilisi kofák például a kéméndiektől felvásárolt libákat Pestre vitték eladni. „Ha nem csordul, csöppen, száz forintból ötven...”, járta a mondás: ha a várt nyereség elmaradt, a kevesebbet is megbecsülték. A dömsői, csévi asszonyok szívesen vittek a kéméndi vágóbaromfit és a „tehénhasznát”: tejet, vaját, túrót, tejfelf.

1918-tól 1938-ig, majd 1945 után piacozni Párkányba jártak (Esztergom helyett) — szintén gyalog, ezenkívül vonattal Zselizre, Lévára és Ipolyságra, ahová elsősorban libát vittek és bevásároltak.

Ha piacozásról beszélünk, megemlítendő az 1938 és 45 közötti helyi piac, vagy hetivásár, amely rendszeresen szombat délelőtt működött a községháza előtt, az út szélére kirakott asztaloknál. A helyi és a közeli falvakból ideérkező kofáktól a hivatalnokok, tanítók, iparosok zöldséget, gyümölcsöt, tojást vásárolhattak.

A kéméndi asszonyok élelmiszek voltak, csináltak pénzt alkalmi árusításból is. Például úgy, hogy Péter-Pálkor cseresznyét szedtek és hátikasukban elvitték eladni a kéméndi majorba vagy Oroszkára, a cukorgyári hivatalnokoknak.

Vásárok

A vásárok a paraszti árucsere központjai voltak, mivel az állaterkeskedelem fő helyeinek számítottak és itt szerezték be azokat a termékeket, amelyeket a paraszti

gazdaság nem tudott előállítani. Az Alsó-Garam mentén több helyen tartottak vásárt: Léván, Ipolyságon, Nagysallóban, Ipolypásztón, Csátán, Szőgyénben, Szalkán, Párkányban és Kéménden.

A kurtaszoknyás falvak életében az árucsereforgalom szempontjából központi helyet foglaltak el a kéméndi vásárok. Ebbe a vásárba jártak a legtöbben és a „fölhajtott marha”, az ide összpontosított árumennyiség itt volt a legnagyobb. A kéméndi vásárok gyakorisága — évente háromszor, később hatszor — ezek egész évre való arányos elosztása az eladók és vásárlók minden akkori igényét kielégítette. Adatközlőim szerint a múlt század végén kapott Kéménd vásárjogot évi három vásár rendezése, 1918-ban ez hat vásárra bővült és meg is maradt egészen 1944-ig.

Időben a hat vásár így követte egymást:

1. Pálforduló — januárban.
2. Szentjózsefi — márciusban.
3. Áldozói — májusban.
4. Péter-Páli — júniusban.
5. Kisasszonyi — augusztusban.
6. Erzsébeti — november.

A vásárt az ünnepet megelőző szerdai napon rendezték. Az akkori kalendáriumokban megtalálható volt a vásárend is. A vásárok időben elsősorban az állattartáshoz igazodtak. Az árucsere vásárokból történő lebonyolítását időszerré tették a földművelés szükségletei, teendői: vetés, aratás, szüret és az évszakok váltakozása.

A pálforduló vásárba hizósértést, hizólíbat hoztak — vetőmagot vittek. A szentjózsefin kismalacot, kecskegát árultak nagyobb számban. Az áldozói vásáron adtak túl a gazdák — a takarmány fogytával — felhízalt állataikon. Az áldozói vásárt követő napon volt az egyházi búcsú, melyre a kirakodóvásár árusainak egy része ottmaradt a templom körül szentképeket, kecszereket, megteskalcsot, cukorkát árulni. A péterpáli a többinél gyöngébb vásárnak számított, mert június végén már rendszerint megkezdődött az aratás, ami a vevők és árusok részvételét jelentősen csökkentette. A kisasszonyi vásárban vehették meg a szőlőgazdák a szürethez a kádakat, hordókat, az erzsébeti vásáron pedig a nyáron felszaporodott állatállományon adtak túl. Ekkor csináltak jó vásárt a talpasok, cipőtalpkészítők, tétre ugyanis kellett a lábbeli. A hat vásár közül a felhajtott állatok számát figyelembe véve, de egyébként is, a májusi és novemberi vásár volt a legnagyobb.

A vásárok rendezésének jogát a község birtokolta. A „vásárbírói tisztséget” rendszert a község bírja vállalta. Neki tartoztak felelősséggel a vásárrendezők, helypénzszedők és ellenőrök. A helypénzszedők a faluba vezető utak mentén felállított pénztáraknál fogadták a vásárba érkezőket, összesen 6 helyen 12-16 ember teljesített szolgálatot. Helypénztár működött a bényi és barti úton, Libád felől, Kőhidgyarmat felől — a Gurgyal falurész előtt, Kicsind, Szalka, valamint Páld és Kísgyarmat felől. Helypénzt a kocsiok, sátrak, állatok és a kirakodóvásáron lerakott árú helyének nagysága után fizettek. A helypénzből a községnek jelentős bevétele származott, amiből aztán a közkidadásokat fedezték. A helypénzszedők napidíjat kaptak, de ez a megbízási a többi vásárrendezői feladathoz hasonlóan megfizetetlennek is számított. Az állatvásárnál kocsirendező ügyelt a rendre és fegyelemre, melynek lényeges előfeltétele az egyenes kocsiorsó megtartása volt.

A kirakodóvásárt a vásárbíró, a kisbíró és a megbízott ellenőrök ellenőrizték. A kéméndi vásárok kialakulását követve nyilvánvalóvá válik, hogy azok létrejötte és fejlődése szempontjából az állatvásár tekinthető elsődlegesnek és mindvégig legfontosabbnak. Az állatvásárokhöz csatlakoztak később a gabona-, bor-, gyümölcs- és zöldségtermelők, majd a kézműiparosok, vándorárusok, kereskedők, aki együttesen alkották a kirakodóvásárt. A vásár résztvevőinek étkezéséről a helybeli vendéglősök gondoskodtak külön sátrak alatt felállított lacikonnyákhon és italméréseken, mintegy a vásár részét képezve. Megjegyzendő, hogy a két háború közötti időszakban 6 kocsmá működött a faluban.

Az állatvásárt a falu főutcájának végén, a temető melletti füves térségben, a „vásártéren” tartották. Az állatvásár betonoszlopokkal és kötéllal volt elkerítve. Ilyen kerítéssel választották el egymástól a ló-, marha- és sertésvásárt. A vásártéren kaptak helyet a birkák, kecskék és szárnyasok is. Az állatok itatására kút és itató is volt itt. A felhajtott és gazdát cserélő lovak, szarvasmarhák tulajdonjogáról szóló passzust a közelben álló községházán állították ki. Az állatvásár nagykereskedői a morva marha-kereskedők voltak. Erkezésük előtt a helyi vendéglősöknek szállást, kosztot rendeltek. Kapcsolatot tartottak fenn a környékbeli felhajtókkal, hájcsárokkal és előre megrendelték az állatok elszállítására szükséges vasúti vagonokat is. Ezek száma a kirakodóvágány hosszától függően maximum 14 lehetett, de volt olyan vásár, amikor ez nem lett elég és a vásár másnapján további vagonokat kellett kérni. A morva kereskedőkön kívül közelebbi nagykereskedők is jártak a kéméndi vásárokba, például Kékkőről, ahová rendszeresen nagyobb csordát hajtottak el a helyben fölfogadott hájcsárok. A kisebb tételben felhajtott eladó lovak, szarvasmarhák árusításánál nyereségre számító közvetítők segítettek vevők és eladók igényeinek egymásra találásában. Ők voltak az alkuszok, vagy más szóval cenzorok, akiket vagy az eladó, vagy a vevő bízott meg. Ilyen közvetítéssel a gazdák is foglalkoztak. Volt, aki kupeségre is adta a fejét, szintén nagyobb nyereség reményében. Az állatok vételét minden esetben alku előzte meg. Ebben a közvetítők gyakran részt vettek, ha befolyásolni tudták a vételárat, nagyobb fizetséget kaptak megbízójuktól. Az alku végét tenyérbecsapás jelentette. Az alku után, az adásvételre áldomást ittak, amit többnyire az fizetett, aki jobban járt — az áldomás az alku része is lehetett. Az állatvásár nagyságára jellemző, hogy na nagy volt a főlhajtás, 100–150 lovat és ennél valamivel több szarvasmarhát, valamint több száz sertést, birkát, kecskét, baromfit hoztak ide eladni.

Az állatvásárt tárgyalva nem hallgatható el, hogy a közeli államhatárt képező Ipoly folyón keresztül lopott marhákat csempészték át Magyarországról (az I. Cseh-szlóvák Köztársaság idején), azokat a kéméndi vásárba hajtva itt szerzett hamis passzussal értékesítették. Az állatvásárokon megjelenő tenyésztők között szakosodás volt megfigyelhető. Búcsról jó lovakat, Garampáldról szép csikókat hoztak. Kiskezről, Kicsindről, Garamkövesdről erős igavonó állatokat — Szalkárról tehenet, ökröt hajtottak fel. Jó hire volt a damásdi gazdák fejősteheneinek. A Duna melléki — Búcs, Muzsla — fajtszta állatokkal jöttek. A Garam mellékéről — Csata, Bény, Lekér, Oroszka, Vezekény — libát hoztak nagyobb számban. Jó állatállományról rendelkezett adatközlőm szerint Óvár és Garamszentgyörgy is. A kéméndi vásárból az állatokat gyakran továbbhajtották a szomszédos vásárokhöz — Szegény, Muzsla stb. —, hogy ott adják el azokat, amit Kéménden nem sikerült. Az egyes vásárok rendezésének pontos idejéről a kalendáriumokban megtalálható „vásárrendből” értesülhetek.

A vásártérhez legközelebb, a községháza előtti téren helyezkedtek el a gyümölcsösök, fűszer- és zöldségárusok. A nagytáji munkamegosztás és szakosodás a termelők között itt is nyomon követhető. A már említett Újbánya környéki almás-, körtés-tótok a vásárokba is lejártak, volt úgy, hogy tíz szekérrel is jöttek. Kisebb mennyiségben egy-egy szekér szilvát is hoztak. Szállást a messziről érkező gyümölcsárusok a legközelebbi vendéglő istállójában kértek. A gyümölcsösök mellett helyezkedtek el az Érsekújvár környéki dinnyések, a Farkasdról, Negyedről érkező káposztások, velük szemben az ipolyszakállosi paprikások, akik török és zöld paprikájukról voltak híresek. A mezőgazdasági termények sorát lezárva, ide kívánczik a bor értékesítésének leírása. Ez vásárok kiterítinyő volt. A vendéglősök a vásárok előtt jó minőségű muszlai, bélei borokat vettek, amit lófogatall, szekéren hoztak haza, hogy legyen mivel a vendégeket odacsalogatni, ezen kívül felvásárolták a helyi borokat is. A szőlősgazdák vásár idejére igyekeztek megszerezni a már említett butellázásra szóló jogot, illetve az engedélyt. Ebből akár három is kiadott egyszerre az előjáróság. A butellázók vásár előtt a pincéktől felszereztek a bort a házukhoz. Tőlük vitték aztán kisebb-nagyobb mennyiségben Bénybe, Bartra, Csátára, ahol kevésbé jó borok voltak. Ezt a

máig fennmaradt és érvényes szolás is bizonyítja: „Bényi, barti bortól, ments meg uram a csatai verbunktól.” Bort egyébként Kéméndről a környékbeli falvak: Nána, Garamkövesd vendéglősei nagyobb tételben vásároltak nemcsak a vásárok idején. A butellázó gazdától, ha a bora ízlett a vevőnek, rendelni is lehetett, amit aztán a vevő a vásárból hazafele menet egyenesen a pincéktől is elvihetett. A gazdák délután lesben álltak a pincék alatt, hogy egy-két pohár borra „Iszomfalvára”, a pincéjükbe csalogassák a hazatartó szalkai, páldi, kigyarmati, kicsindi vásárolókat, aminek aztán esetleg borvétel lett a vége.

A vásár további fontos részét a kézművesek, kereskedők képezték. Sátraikat, földre rakott áruikat a fő utca két oldalán helyezték el, a községházától kezdődően végig le az útkereszteződésig, onnan tovább a templom elé, nagy vásár esetén egészen a Leves-közig. A fúta bal oldalán a vendéglősök sátraim túl helyezkedtek el az edényesek, tekénősök, kádasok, hordósok, az útkereszteződés előtt pedig a bútorárusok. A fúta bal oldalán a borbély és cipőüzlet előtt álltak a cukorkások sátrai. A fútan tovább haladva, a barti út kereszteződésén túl a bal oldalon bőrösök és talpasok kínálták földre lerakott portékáikat. Ezt a sort a templommal szemben a cukorkások folytatták, majd a kelmések, festők következtek, végül a méterárusok, rőfösök és gyölcösök. A fúta jobb oldalán a templomig edényesek, játék- és mézeskalácsárusok, a templom előtt kezsereszek, mögöttük a szitások, rostások és le, egészen a tűzoltószertárig négy sorban: szabók, kérszúhaárusok, kalaposok, csizmadia, cipészek és papucsosok sátrai álltak.

A kirakodóvásár árusai között — a jószág és termény eladói közötti szakosodáshoz hasonlóan — egy hosszabb idő alatt kialakult munkamegosztásnak és minőségis sorrendnek lehetünk megfigyelői. A jó árunk hire-nevő volt, tudták, honnan jött a jó mester, jó árus, azt sokszor név szerint ismerték. Például csizmadiaik helyben Kéménden is voltak, de jó hire volt itt a zselizi, lévai és páldi mesterek termékeinek is. A kurzaskönyviselet elengedhetetlen tartozékát, a lányoknak és menyecskéknél való, kecskebőröből készült pirosszimant Csókás és Bedár bényi csizmadia mesterek készítették. Jó képfestők Léváról jöttek, szitások, rostások szintén. Jó edényt Léváról és Érsekújvárból hoztak. Szívesen vásároltak a helybeli kádarmestertől, Balog Istvántól, de eltek a bényi kádár hordója, káda is. Jó nevű iparosnak számított a bényi Ivanyics szabó, a lévai Frachs és a donamocsi Szalai kalapos, a szőgyéni Stégmár szabó. A nagyobb műhelyek mesterei nagy sátorral, sok portékával, segédkeivel együtt jöttek a vásárba és cégtáblát is állítottak. Jó minőségű árujukról ismertek voltak a kéméndi kosarasok, a Kicsinden készült kosarak gyengébb minőségűnek számítottak. Kéménden több munkaerős, a családtagokon kívül segédkeket is foglalkoztató kosarműhely működött a vásártér mögött. Kosarat, hátikat hoztak messzebről is. Különösen a borszőnyi hátikas volt kelendő. Ezt asszonyok hozták gyalogosan, a hátukon cipelve 4-5 darabot egyszerre.

A Bakabányáról, Brehyből ideszekerező fazekasok árujukat földreszort forgácsra rakták. Kecegét, tálat, vizezkorsót, baromfiatatót árultak. Keresettek voltak a MÁJ jelzésű kecegék. A tót fazekasok hangosan kínálták portékájukat: „Fazekat, asszonyok, tálat!”

A templom körül szobrokat, szentképeket, feszületeket, olvasót árusító kémszerekek közül többek között Verbók Antal neve maradt fenn. Ernlegetnek a kéméndiek egy személyével kapcsolatos szólást is. A szentek szobrai, képei között válogatónak ugyanis, nem éppen odaillően így szokott rászólni: ne válogassa annyit, mind egy ördög az a szolás így maradt fenn: Ne válogasd, mind egy ördög az, mint az Antal bácsi szentjei.

A kéméndi vásárokon a közvetlen adásvételén kívül rendelni is lehetett, például a szabónknál ruhát, a csizmadiaínknál lábbelit, a kovácsnál szekérre vasalást, a bodnárnál szekeret, a kádárknál hordót stb.

A vásárba feljövő gazdák szekéren Kigyarmatról, Páldról, Kicsindről a Kéméndi malmokba gabonát hoztak öröltetni. Az örölnivalót érkezőkor a malomban

hagyták, esetleg szekerestül, hogy ne kelljen érte helypénzt fizetni, hazafelé pedig megálltak a lisztért.

A kéméndi vásárok a környékbeli vásárokkal szemben széleskörű szolgáltatásokat nyújtottak. A sok mesterember munkáját felidézve adatközlőim félig tréfásan posztitúciót is emlegetnek: „Börkereskedis mingyig vót, lessz is”, — állítja a mondás. Az egyikéző garamenti kálmánista falvak kényszerű önmegtartóztatásban élő parasztagazdái a jószágot pénzé téve találtak alkalmat arra is, hogy a nyereség egy részét a közeli városokból leutazó prostituáltak társaságában költék el.

Vándoralakok

A kéméndi vásárokat gazdagították jelenlétükkel a vándorárusok és egyéb vándorok, vándoralakok. Ismert és keresett, népszerű alakja volt a vásároknak az olesójános. Nyakba akasztott kosárból vagy ponyváról kalendáriumot, énekesfüzeteket, regényeket, apró használati eszközöket: tükröt, fésűt, gombot, kapesot, szalagokat árult. Olesójánosból 10-15 is összevődött egy vásárban. A monarchia idején hasonló vándorárus volt a Boszniából származó Európa minden országába eljutó bosnyák. Szintén nyakba akasztott kosárral járta a vásárt: bieskát, cigarettatartót, borotvát, ollót stb. árult. Az olesójánosok hangosan kínálják filléres árujukat. Mindenért dupla árat kértek ugyan, de bő lehetőséget adtak a vevőknek az alkura.

Elmaradhatatlan résztvevői voltak a vásároknak a planétások. Fehéregérelle, papagájjal, tengerimalaccal planétát (cédulát) húztak a sorsokra kíváncsiaknak. „Udvarlőja van, húzasson planétát”, járta a mondás. Többnyire ugyanis a nagylányok húztak planétát, a cédulán található szövegből ki-ki kiolvashatta a szerencsésjét. Ha ez nem volt elég valakinek, tenyérfőzős fordulhatott, a vásárban volt az is. Szerencsét lehetett próbálni zsákbamacskaival is. Aki a szerencsésjét még közvetlenebb módon akarta próbára tenni, az a „nyerők” közé ment, ami tiltott dolog volt ugyan, de az „itt a piros, hol a piros” föl-föl hangzott az itales sátrak, vendéglők környékén, a piros blyeges kártyát követve sok gazda pénze elúszott a nyerők, hamiskártyások kezén. Volt rá eset, hogy a vásárba két tehenet fölhajtó parasztagazda elitta, elkartyázta, emulmaltá azok árát.

A vásárokon meg-megjelent egy-egy gyorsfényképész, vándorfoghúzó, a pozsonyi CIKU-cég vándorgyógyászteráza és a vándor talieskás-köszörüs is. Ismert volt egy köszörüs-kabarés család, akik lakókozsival jöttek a vásárba és szerszámok köszörülésén kívül tojásért, cső kukoricáért adatközlőim szerint „olyan semmi dalokat énekeltek”. Népszerűek voltak, főleg a gyermekek körében az első köztársaság idején ide télen is eljáró bábszínházak. Játékaik hőseire: Donna Annára, Don Fülöpre, Don Dzsuanra ma is emlékeznek az akkori gyerekekből nagyszülőkké érett kéméndiek.

A vásárok idején a faluba közelről-távolról, egyenként és csoportosan koldusok érkeztek. „Az egyik bentről, a másik kívülről fogta a kaput” — emlékezik a szólas eredetire idős adatközlőm. A faluban koldusbíró volt, akinek az idegenből érkező koldus egy földcsi pálinkát fizetett, hogy egy utcát „lefektőhasson”, vagyis ott koldulhasson. A koldusokra, akik szinte kivétel nélkül értelmi vagy testi fogyatékosok voltak, az idősebbek ma is név szerint emlékeznek, sőt szokásaikra, dalaikra is. A vak klanetés például — „Jézus szíve szeretlek én” kezdetű dalt énekelte, a csatai Gyönyörű Mária-dalokat. A kisülvedi Guba Zsiga, a zalabai Gyula, a bényi Zelenai Janesi és a többi névtelen, mind egy-egy múltba vesző figurája a népelemlékezetnek. A koldusok a faluban pártóló bánásmódban részesültek. A bikaistállóban, a falu végén kaptak szállást. Szabadon járhattak a falut és az egész vásárt. Istentiszteletkor, főleg búcsú napján, a templom két oldalán, a bejárat közelében foglaltak helyet, ahol énekeltek, kéregettek. A vásárba érkező szegény lengyel zsidók hittársaitól kéregettek.

Az akkori viszonyok között a koldusok hírek hordozói voltak a faluk között, új, ismeretlen dalokat, meséket, történeteket terjesztettek.

A vásárok és a vidék vándoralakjaira emlékezve adatközlőim gyakran említik a zsidó tojászedőket, rongyárokat, tollszedőket, bősősöket, a faluzgató tót drótosokat — akiről a zsidókat ma is drótosfordulónak nevezik —, ablakosokat, kalamásosokat.

Tutajosok, meszesek, szenesek, almások, körtések 1945-ig, sőt 1950-ig Zsarnóca környékéről szlovák favágók épületefát úszattak le a Garamon. A gömbfából ácsolt tutajon — „talpon” deszkát, zsindelet, zsindelet hoztak. A tutajon 3-4 ember állt meg, őket neveztek talpasoknak. A tutajosok tavasszal jöttek, Kéméndre fát többnyire rendelésre hoztak, de elrakt a faanyag rendelés nélkül is az utolsó darabig, amit talán az is bizonyít, hogy egyik adatközlőm a prэшház gerendázatába beépített kormányrudat mutatott.

Meszet építkezéshez, meszeléshez „föntről” és „lentről” egyaránt hoztak. A „föntiek”, vagyis a Nyitra környéki meszesek Zsreből, Kolonyból, Hutáról jöttek, a lentiek a Pilisből: Dömösről, Piliscsévől, Tokodról.

Szekeikkel végigjárták a falut, és „meszet vegyenek” kiáltással kínálták árujukat. A meszet többnyire pénzért adták, a „föntiek” cserélték kukoricára is. Mértékességként vékát és félvékát használtak.

Szét 1945-ig Dorogról hoztak szekéren.

Újbanya környékéről ősszel, kocsival almát és körtét áruló szlovákok jöttek. Megtörtént, hogy sóprút, fából készült szerszámokat is árusítottak: szénvonót, sütőlapátot, favillát.

A nagytáji munkamegosztásban betöltött szerepükön kívül ők is híreket hoztak-vittek, dalokat, meséket terjesztettek.

MELLÉKLET

Kosaras-dal

Nincs szebb élet a miénkél, kosárfonó legényeknél
Mert mi adót nem fizetünk, mikor teszük elmehtünk
Hétfőn este út az óra, gűn a mester az ajtóra (este?)
Kelj fel legény a dolgozra, dolgozz egész nap hasznomra
Mester úr én nem dolgozom, inkább a plejnit hozdozom
Pelejnit szaj a kezembe, úgy sétálok a vigerbe (?)
Berger foter gyűjis világot, van-e kőkény szemű lányod
Söröm is van, borod is van, kőkény szemű lányom is van
Söröd sem jó, borod sem jó, kőkény szemű lányod nem jó
Mindem asszony édesanya, minden falu édes háza
Mindem kislány feleségem, kivel a világom élem

Énekelte: Tóth Péter, 84 éves — Kéménd

PLANÉTA-SZÖVEGEK

1.

Planéta

8.

A Maga planétájában meg van írva, hogy a legrövidebb időn belül kellemes újságot fog hallani amely Magát nagyon meglepi.

Régi, titkos vágya közeledik a beteljesüléshez és Magát nagy öröm fogja érni.
Hamis barátja (barátnője) sok bosszúságot készít Magának el azzal, hogy a rábizott titkait másoknak elpletykálja, de jobb Magára nézve, ha rossz természetű felfedi, mert időben tud tőle óvakodni.

A szerelmemben szerencsése lesz és minden vállalkozása sikerülni fog. A szép iránti érzéke, összekapcsolva jó izlésével, szerencséséjé tettetni fogja.

Óvakodjon azon személyektől, akik Magának házellegnek.

Maga időközönként egy kissé könnyelmű és a véletlenre bizza magát, amely — szerencsés pillanatokban segítségére is szokott jönni és mindent jóra fordít.
Jövője érdekében azonban tanácsos, hogy ne bizakodjék kizárólag a szerencsecsillagban.

8, 17, 24, 30, 36, 16.

2. 12.

Planéta

Egy személy már régóta figyeli Magát és ha — úgy mint eddig — továbbra is becsületesen fog élni, ezzel jövőendő boldogságát alapozza meg. Legyen tehát a jövőben is mindig szeretetreméltó és ezt nem fogja megbánni.

Egy valódi és hű barát(nő) az élet viszontagságai közepette vigaszt fog nyújtani és segítségére lesz. Áldozatkészségét jutalmazza szeretettel és őszinteséggel.

Nagy útra fog kelni, amely út egész életében kellemes emléke marad.

Betegségtől és gondoktól mentes, magas kort fog elérni.

Felelet

Sokszor van aggodalomban, vajjon jövője boldog lesz-e? Ne legyen erre gondja és bizon szerencsésállagában, amely tévedhetetlenül azon célhoz vezeti, amelyet elérni akar — ha addig jó tulajdonságait megtartja.

Leghőbb kívánsága — mindenesetre — hamarosan teljesül

18, 22, 29, 33, 35, 44.

(A planéták az 1930-as évekből valók. Dinnyés Jánosné tulajdonában vannak — Kéménden.)

ADATKÖZLŐK:

Benefi Ágnes, 85 éves (gazdálkodó)
Benefi János, 60 éves
Dinnyés János, 65 éves (ny. kocsmáros)
Dinnyés Jánosné, 62 éves
Németh Pál, 74 éves
Tóth Iona, 78 éves (nőfata)
Tóth Péter, 84 éves (kántor)
Tóth Imréné sz. Jankovics Marcella, 71 éves
Varga Ignác sz. Kuczman Iona, 65 éves

(Valamennyien kéméndi lakosok.)

MAGYAR MÁTYÁS-MONDÁK
SZLOVÁKIÁBÓL

LISZKA JÓZSEF

A magyar történeti népmondák (valamint tréfák, anekdoták, mesék) körében igen előkelő hely illeti meg a Hunyadi Mátyásról, a 15. századi jelentős reneszánsz uralkodónkról szóló történetek csoportját. Érdekes módon azonban nincsen ezek egyetlen elterjedve a magyarságon belül: a legsűrűbben a nyelvtérlet északi és déli részén fordulnak elő. Az alábbiakban a szlovákiai magyarság körében végzett egyéb gyűjtéseim melléktermékeként felgyűlemlett Mátyás-történeteket adom közre.¹ Az itt olvasható anyagból kétségtelenül a gömöri Felsővályról származó a gazdagabb, de ez inkább a gyűjtés esetlegességeivel magyarázható. A Kisalföld északi részén (tehát nagyjából az Ipoly-torkolattól, ill. a Garam-völgytől nyugatra elterülő síkság, a Csallóköz is beleértve) legalább ennyire élnek a Mátyás-hagyomány (bizonyítják ezt a különféle földrajzi nevek és a hozzájuk fűződő magyarországi történetek). A mondák egy folyamatos sorszámozással, a variánsokat egy sorszámon belül elkülönítve adom közre.²

Mátyás király nagyon szerette a népet és kereste az igazságot, úgyhogy az urak falun (természetesen csak falun történt legjobban, ami a szegény ember ellen irányult), a dögösabb vagy gazdagabb a szegény embert bizony elnyomta. Tehát Mátyás király m int igazságos király, ő nagyon sokszor felöltözött koldus ruhába, rossz ruhába. Rossz lábbeli, rossz, lyukas kalap, szörösen, borotvátalan, nagy botot vett a kezébe (nem görbötöt, hanem olyan firkós, falusi botot, mi a koldusoknak illő a kezébe) és úgy indult el falun, aztán kért egy kis alamizsnát, de már aztat nem tudom, nem emlékszek vissza, hogy hol, melyik községbe tanált olyan emberre, akit Mátyás megtorolt később. Nem tudom, melyik község volt. Mátyás királynak adtak alamizsnát, de csak akkor, amikor egy nagy csomó méterfát berakott a szinbe. Azt mondta a bíró (mer a bíró volt az, ahová Mátyás király bement alamizsnát kérni), s a bíró azt mondta, hogy „adok alamizsnát, csak ráköt be azt a fát a szinbe hamarabb, mer akkor kapol alamizsnát”.

Mátyás király szomorúan berakta a fát a szinbe, de hát ez neki elég nehezen esett. A bíró nem volt ott, se más ember, aki ellenőrizte volna, hogy dögzik, de Mátyás király hátszóra dolgozott és köztbe elővette a ceruzáját és a favegre ráírta: „itt járt Mátyás király, ekkor és ekkor, a dátumot, ennyi fát rakott be a faszinbe.” Mikor elvégezte a dolgot, adott neki csekély alamizsnát a bíró, Mátyás király megköszönte, aztán elotyogott úgy, mint ahogy a koldusok szoktak vagy bírtak. Na és később, nem tudom, mennyi idő múlva, Mátyás király királyi hatalommal megjelent a községbe. Hát rendszert a bírónak érdeklődött leg hamarabb, hogy mi újság a községben, hogy élnek, hogy vannak, hogy haladnak, hogy megy a munka, lész-e jó jövedelem? Elbeszélgették szépen a bíróval, a bíró igen nagy fogadtatásban akarta részesíteni:

— Tessék befáradni, felségs királyom!

Mátyás király megköszönte:

— Köszönöm szépen a jóindulatát bíró uram, hanem vóna — aszongya — egy kérésem, bíró úr! —

Mátyás király így mondja:

— Légyen szives bíró uram kirakni azt a méterfát onnan a szinből!

Majdnem hanyatt esett a bíró, hogy: hogyhogy, ő, méterfát rakni?

— No, csak, no! — aszongya — bíró uram — Mátyás király a bírónak — csak nyugodtan rakjaki!

Ha én, király léttöm be bírtam rakni, akkor bíró léttém ki bírja rakni, és elolvassa — aszongya —, hogy kívül rakta be a fát! Mer a fá végén, ami a falnak van, ott van ráírva a dátum és Mátyás királynak a neve, hogy mikor, hanyadikán rakta be a fát.

Na, aztán a bírónak ez megvót a fizetése. De nem olyan ám amit a bíró gondolt. Mer bizony, bíró se léhetett tovább!

(Elmondta: Nagy István, sz. 1909. Felsővály.)

Mátyás király, ugye, Kolozsváron járt álruhába, felöltözött tótnak (így mondom, ahogy én hallottam), felöltözött tótnak, aztán kiállott a város közepibe. Várta, hogy majd híják munkába. Egyszer gyön a hajdú:

— Hát te — aszongya — mit gubbaszkodsz itt? Mé négy gyűsz — aszongya — fát hordani a királynak... vagy a bírónak?

— Hát, elmenek én — aszongya — a fizetés mi lész?

Hát végighúzott a hajdú a hátán:

— Ne, itt van a fizetés!

Mátyás király, hát elment ugye, hordta a fát, de három hasábra ráírta: „Rakta Mátyás király.” Elment haza, a fizetést persze megkapta, az üteget. Sok időre nagy bandériummal elment a bíróhoz.

Kérdi, hogy hát mi újság, pártolja-e a szegényt? Csakugyan a szegényt?

— Hát, rendben van itt minden, uram király.

— No, hát ha rendben van minden, gyerünk csak, nézzük meg azt a fát, ami oda van hordva az udvarba! Hányják szét!

Mikor széthányják a fát, hát megtalálják a három hasábot. Rajta van, hogy „Rakta Mátyás király.”

Akkor a bíró megszeppent: „Hohó, itt baj van!” Rimánkodott a királynak, hogy csak kégyelmezzén meg, de nem! Elcsapta a király.

A hajdú is rimánkodott,

A hajdú is rimánkodott, hogy hát ő nem bűnös.

— Te nem kapol semmiféle büntetést, mer — aszongya — ezt csak parancsolta a bíró, hát nekéd muszály volt tenni. No, hát ezzel ugye végi volt a kolozsvári látogatásnak.

(Elmondta: Nagy Lajos, sz. 1898. Felsővály)

Mátyás király az olyan népszerű vót. Úgyhogy még akarta ösmerni a falukban, hogy milyen, mi a helyzete. Mer ugyi akkor vótak a hajdúk. Ezek vigyáztak a népre, hogy dolgozzon és améllik nem akart dolgozni, azt ütötték, vagy szóval föl vótak hatalmazva ilyenre. No most akkor a Mátyás király ilyen parasz ruhába öltözött és járta a falukat. Hát valahun, hogy mélik faluba vót, azt má néni tudom... hogy valaméllik faluba hordták a munkások a fát. De a hajdúk, azok meg vigyáztak rá, hogy ki hogyan dögzik. Hát a Mátyás király is hordta a fát, ilyen parasz ruhába ő, de hát őtet is hájszították. O karartalít úgy csinált, hogy talán hanyagon dögzött volna. Hát, megütöttek őt. És ráírta egy pár hasábra, hogy „Mátyás király”. Nos, így aztán rágyöttek, hogy a Mátyás járt a faluban. A népet, azt a munkásnépet vídte, vagyis akarta tudni, hogy hogyan viselkednek a fölsohbságok.

(Elmondta: Kosár Lajos, sz. 1900. Alistál)

Én is má hetvenhárom éves vagyok, de én is a nagyszülőktől hallottam és a szüleimtől. És másoktól, öregektől. Saját magam, amiről akarok említést tenni, az a bizonyos szőlő. Aztart ösmerem ma is, és még az szőlő életbe van, ahol Mátyás király járt valamikor, de azt nem tudom, hogy hanyat irtak akkor, amikor itt járt. Talán nem is tudták még az öregek se mondani előttem. Az őseim. De az a helyiség itt Gömör vármegyében, Sajógömör területén van. Egész biztos, hogy uraság lehetett, mer másé nem lehetett, csak uraság. Az egy helyfaluba van. Mer a régi emberek hegyfaluba szerették a szőlőt ültetni régen, ha csak egy mód volt a faluba, vagy volt olyan terület. Mer a hegyoldalba sokkal jobb szőlő terem, mint a lapos területen, a síkságon. Hát ezen a sajógömöri szőlős területen megjelent Mátyás király, aki Magyarország királyja volt régen. Én azt sem tudom, hogy hanyat irtak akkor, amikor király volt, mer talán ezt se hallottam az őseimtől. Nem tudok róla. De ott járt Sajógömörön, ebbe a szőlőbe. És mulatni is van ottan a szőlőbe, nyári mulató, és abba ott összegyűltek az urak és kezdtek mulatni, borozni. Természetesen nyár volt, meleg volt, amikor a szőlőkapillás ideje van. Hát addig mulattak az urak a hűvösön. És amikor má jó felülőtt a nap, meleg volt, Mátyás király fölkérte a társait, az urakat:

— No, elég volt a mulatósból kedves urak, most má egyőnnek azok ide a helyünkre mulatni, akik iddig kapáltak a szőlőt. És menni kellett minden úrnak Mátyás királlyal kapálni a szőlőt, és Mátyás király elküldte a mulatóba a munkásokat, akik eddig az ideig kapáltak régeztől.

Régen a hegyoldalba a kapállás úgy történt, hogy fejfel léfele haladtak, nem leintről fölféle. Talán ez valaki előtt, vagy a maik előtt viccen történt, de ez nagyon is meg volt akkor altova, ez a kapállás, hogy a szőlőtöke — ma mindig befele húzzák a földet, mindig kifele haladnak a kapállással a hegynék — akkor 3—4—5 év múlva fél méteres magasok a tökéik. Akkor a főlös gyökerek kiszáradnak és a tőke ha marossan elszárad, a vesszők sokkal alacsonyabbak lesznek egy-egy nyáron, és a termés sokkal kevesebb és cukortartalmilag sokkal kisebb százalékú lesz. Úgyhogy ezzel a kapállással el lehetett rontani nagy tábla szőlőt, hegyoldalba; úgyhogy természetellené váltak és kiszáradtak. Haném, ha hegyről köllől léfele haladnak és a kapvált (a szőlőtké nagy kapa kellett, nem olyan mint a kukorica vagy krumpli kapvált) a földet mindig kifele húzni, mindig kifele rakni a szőlő tövéhöz, hogy be legyen földve. De bizony nem soká húzhatták az urak kifele a földet, mer mindenké kifáradt, olyan meleg volt, izzadt, még nem bírt, időlőngözött, ki erre, ki arra. Mátyás mind csak magába a kapvált, a többi urak kitélőngöztek. Mátyás király aztán szép barátságosan összeszedte az urakat, hogy hát kedves uraim, ha mulatni tudunk, kapálni is mutassuk meg, hogy tudunk! Mer most má kinevetnek a munkások, akik ott a mulatóba a mi helyünkön mulatnak! Hát Mátyás király után (amit így öregek tudnak és hát előtünk levő öregek tudtak, amit tudtak Mátyás király sorsáról, hát) szokásomds maradt, hogy „Mehgalat Mátyás király, oda az igazság.” Így történt volt, mer az őseink ezt nagyon állították és íról fira maradt. Hát, máma ezt nem sokan tudjuk elmondani, mer má az öregek kihaltak... Én is 73 éves létemre csak az apámé és a nagypámé hallottam.

(Elmondta: Nagy István, sz. 1909. Felsővály)

Hát, olyan ugye, meg így hallottam hát én is, hogy hát elment a király Gömörre. Osztán ott mulattak az urak a szőlőben, mert ott van ott valami nagy borház. Oszt abba mulattak. Hát, a király is odament ugye hozzájuk. Mikor osztán má láta, hogy má elég a dorobólásból, aszmondja, a király: — No, urak, most má maj azok fognak mulatni, akik ott kívül dolgoznak, mink meg meőnünk kapálni.

Úgy is volt, mentek ki, a király elvette a kapát a szegénytől: — No, tik meőnek be mulatni a borházba, mink pedig kapváltunk. Oszt befele kapáltak; fejfel a hegyről, pedig marha hegy! Nem olyan hegy mint az ittenek! Ott is van a szoborja Gömörön. Ott van a felírás is, hogy „Itt járt Mátyás király.” De ugyan nem tudom, hogy mikor jártam én ott, mikor olvastam. Régen.

(Elmondta: Nagy Lajos, sz. 1898. Felsővály)

Egyszér osztán a cinkotai pap elmént a királyhoz, hogy hát ő szeretne feljebb avanszírozni, nemcsak mint pap, hanem mint — mit tudom én — kanonon-egy minek nevezik. De hát, ugye, a királynak az ízeje kellett volna. Éleg a hozzá, hogy hát elment. Igen ám, azt mondja a király neki, hogy hát:

— Igen, mégadon nekéd ezt a kívánságot, de csak ha három kérdésemre megfelelsz. Az egyik hol jön föl a nap, a másik, hogy mit gondolt a király, a harmadik, hogy mit ér a király? Hát a pap ugye hazament nagy búsan; mondta a kántornak, hogy mi baja van.
— Aj — azt mondja — tisztelendő szentatyám, semmi se az — aszongya — majd én elmegyek én — aszongya — megfejtém én a királynak!

Úgy is volt. A kántor összeszedte magát, el is ment. Bejelentették, hogy itt van a cinkotai pap, osztán bevezették. A király:
— No, pap uram — aszmondja a király neki — hát mi is az első ké.és? — aszmondja, hogy — Hol jön föl a nap?

Hát, aszmondja a cinkotai kántor, hogy hát felségednek Budán, nekem meg Cinkotán.
— Helyes — aszmondja a király — De most a második, hogy mit gondolt a király?
Hát má az egy cséppet fogassabb kérdés, de addig törte a fejét a kántor (de tudta má ő ezt mind!), hogy aszmondja, mit gondolt a király? Hogy a cinkotai pap áll előtte, pedig csak a kántora.
— Ez is helyes. No, de most már mennyit ér a király?

Hát má még fogassabb kérdés volt a kántornak. Hát egyszér aszmondja, hogy hát Krisztus urunkat eladták hárminec ezüst pénzért, felségéd is megér huszonkilencet.

— Helyes. Tégéd tessék még izének... A kanonoknak (vagy minek híják).
De ő nem fogadta el, a kántor, hanem aszmondja, hogy:
— Hát nekem nem kell fölségek királyom semmi, csak anny, hogy nagyobb legyen Cinkotán az icce. Azé mondják azóta mindig, hogy olyan, mint a cinkotai icce.³
(Elmondta: Nagy Lajos, sz. 1898. Felsővály)

A cinkotaiak egy alkalommal az icce megagyobítását kérték Mátyás királytól, levélben. A király azt válaszolta, hogy ha elmegy hozzá a cinkotai pap, és megfelel neki három kérdésére, akkor megagyobítja az ícét. A cinkotai pap megijedt és maga helyett a kántort küldte el a királyhoz.

A király először azt kérdezte: Hol kel fel a nap legelőször: Budán vagy Cinkotán? A talpraesett kántor azt válaszolta rá: a királynak Budán, nekem Cinkotán.

A király második kérdése az volt: Mennyit ér a király?
A kántor azt felelte: „Ha Krisztust eladták tizenkilencet (sic!), a király is megér huszát.” A király harmadik kérdése pedig az volt: Mit gondolt a király? A kántor erre azt felelte: Azt, hogy a cinkotai pap pap beszél, pedig csak a kántora az.

Igy nagyobbitotta meg Mátyás a cinkotaiak ícétét.
(Elmondta: Csanda Júlia, sz. 1891. Kisújfalu)

Aztán felőzött tót ruhába, bocskorba, oszt úgy mént Bécsbe. Kereket hajtott, aztán néztek a katonák. Azt mondja a kántor:

— Hej — aszmondja — de nagy orrod van! Mint Mátyás királynak!
De hát ugye tót volt, nem király. Hát, osztán ugye, bement a városba, szimatolt ugye Bécsben, hogy mi újság van, hogy viselkednek, minden... Hát, osztán kijött, kifelé is megszólitotta... De hát ő át volt őtözve.
(Elmondta: Nagy Lajos, sz. 1898. Felsővály)

A Mátyás királyt, azt hallottam, hogy itt járt a szomszéd faluba, Madba. Hogy ott valamélik fába belevágta a bicskjárt. Valami pirosnyelvű bicska volt. És a Madot, Mad községet ugye... hát: csúfolják, hogy „madi bicska, piros nyelvű madi bicska”. De hogy aztot Mátyás király dobta bele abba a fűzfába. No, hát ilyeneket hallottam...⁴

(Elmondta: Kosár Lajos, sz. 1900. Alistál)

No, most mént a hátárba is a Mátyás király. Hát az egyik embér, olyan idősebb embér szántott. Nos, kérte volna a Mátyás király tőle, hogy:

— Hát, messze-e még a messze?
— Hát — azt mondta a paraszt — má bizony csak az ökör szarvág.
Má a látása miatt... Há megfelelt a paraszt neki, mer hát ő má csak az ökör szarvág látott el.
— Hát... (hogy... mit is kérdeztél? Ja, hogy:) hány még a harminckettő?
— Hát — a paraszt azt mondja — má bizony csak tizenkettő. Akkor a fogait kérde. No, hát ilyen beszédek meghallottam a régiektől, vagyis óvástam is róla.
(Elmondta: Kosár Lajos, sz. 1900. Alistál)

Mátyás király nagyon szerette a tehén tőgyét. Amikor egyszér Alistálon járt, megpihent egy fa alatt (az ötvenes évek végén vágták ki ezt az ún. „Mátyás fáját” L. J. megj.), s ott vendégelték őt meg a helybeliek. Főtt tőgy volt a két tál között. Megkérdezte tőle, hogy tudja-e, mi van itt, el tudja-e találni. Aszongya:

— Alul is tál? Felül is tál? Középpet a tőgye!
Így lett aztán Alistál, Feistál meg Tőgye.⁵
(Elmondta: László Károly, sz. 1916. Alistál)

Alistál volt az alsó istálló, középpet voltak a tehények, az vót a Tőgye, aztán Feistál meg vót a felső istálló; ez a három istálló azé vót. Mátyás királyé. Itt voltak neki szolgálai, még aztán itt vót neki vagyona.
(Elmondta: Horváth Aladár, sz. 1900. Alistál)

Mátyás király egyszér beállt a falu határába kapálni a parasztek közé szőlőt. Hogy ne zavarja a kálás közben, a gyűrűjét levette a kezéről és odaadta egy kislánynak, hadd játszon vele. A kislány, amint

játszott, arra repült egy holló, és kikapta a csőrével a kislány kezéből a gyűrűt. Mátyás a hollót feltevé, így szerezte vissza a gyűrűjét. Ennek alapján került Mátyás cimerebe a gyűrűt szájában tartó holló.
(Elmondta: Csanda Júlia, sz. 1891. Kisújfalu)

9.

Mátyás király szeretett Perbete környékén vadászni és sokat járt ide e célból. Vadásztatásai során 17 asszonyt vagy leányt ejtett teherbe. A megszületett gyermekeknek ennek emlékére Mátyás vezetéknévvel látták el. (Ennek alapján az adatközlő is Mátyás király utódjának tudja magát.)
(Elmondta: Mátyás Lajos, sz. 1910. Kisújfalu)

JEGYZETEK

1. A most publikálásra kerülő történetek egy része (2a, 2b, 3a) már egyszer megjelent ugyan, de a teljesség kedvéért nem lesz haszontalan újraközölésük. Vö. Liszka József: „Fíról fira maradt...” (Adalék a gömőri Mátyás-hagyomány ismeretéhez.) Hét 1982/28, 14.
A szlovákiai, elsősorban gömőri magyarság körében gyűjtött Mátyás-történetekhez lásd: Ujváry Zoltán: Mondák Mátyás királyról. In: Varia folkloristica. Debrecen, 1975. 168—185. Uő. Gömőri adatok a Mátyás-mondakörhöz. In: A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 19 (1981), 125—129.
2. A gyűjtések zöme magnetofonnal történt. Ebben az esetben igyekeztem a legjellemzőbb nyelvjárási sajátosságokat is jelölni. Néhány történet (3b, 8, 9) közlése való átengedését Himmler Györgynek köszönhetem. Ezekben az esetekben viszont a nyelvjárási sajátosságok jelölésére nem volt módom.
3. „Ezeket olvastam, mind olvastam könyvből. Még tanultuk gyermekkoromban, hát hiszen akkor nagyon tanították a magyar királyokat. Nem úgy mint máma. Mára már nem tanítanak semmit se. Meg ugye a cinkotai ícéket föl szokták adni a vőfélynek is, mikor a menyasszonyt kéri ki: megféjteni. De nem tudják megféjteni. Mer nem tudja azt mindenkinek. Elfelejtik ugye.”
(Nagy Lajos, sz. 1898. Felsővály)
4. E történes falucsúfó mondta teljesebb változatát lásd: Németh Márta: A madi bicska. Hét 1983/23, 22.
5. A mai Alistál (Hrobočovo) 1940-ben jött létre Alistál, Felistál és Tögye egyesítésével (Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava, 1977. I. 459).

EGY ÉLELEMTARTÓSÍTÁSI RECEPT 1810-BŐL

VARGA GÁBOR

Ma, amikor mindennapjaink elmaradhatatlan kísérői a különböző eljárásokkal tartósított élelmiszerek, nem is igen gondolunk arra, milyen régóta ismeretes a zöldségfélék, gyümölcsök tartósítása.

A debreceni kollégium könyvtárának kéziratos anyagai között található egy érdekes recept, amelyet a múlt század elején vetett papírra *Szentgyörgyi Elek*. A Szentgyörgyi család több tagja volt a kollégium diákja. Legismertebb közülük Szentgyörgyi József, aki a város főorvosa volt. A kollégiumnak tett adományai között több kötet kézirata is található.

A recept cím: *Élelemre valóknak hasznos eltartása*. Nem érdektelen szó szerint közölnünk: „Appert, a ki annak módját feltalálta Párisban, hogy a zöldségsötét, spárgát, gyümölcsöt, sőt húst is, miként lehessen frissen meg tartani, 12 000 Frank jutalmat kapott a belső dolgokra ügyelő Frantzia Ministertől azért, hogy a titkot ki nyilatkoztatta.

Az egész titok annyiban áll:

1. A mit frissen meg akar az ember tartani, tegye egy palatzkba, vagy korsóba. Az edényt lehetőképpen dugja be, s úgy viselje gondját, hogy a levegő tellyességgel belé ne mehessen.

3. Azután bizonyos számú minutáig dugja forró vízbe az edényt.”

1. Debreceni Kollégium Könyvtára: kézirattár 4—R. 1059. 159. o.

Szentgyörgyi Elek feltűnteti, hogy mindezt egy korabeli magyar újságból, a Magyar Kurirból jegyezte ki. Hogy ez az eljárás mennyire terjedhetett el, bizonyítja, hogy Czifra István 1840-ben hatodszor megjelent szakéskönyvében is megtalálhatjuk „Frantzia módra tsinálni be a gyümölcsöt” cím alatt.

ECSEDI ISTVÁN LEVELEI VISKI KÁROLYHOZ (1929—1930)

SZILÁGYI MIKLÓS

A Déri Múzeum 1930. május 25-i ünnepélyes megnyitására minden apró részlet is, az építkezés-múzeumszervezés szorgos munkájának dokumentumait, esemény-történetét és pénzügyi hátterét is jól ismerjük magunknak a munkában résztvevőknek a beszámolóiból és értékelő kommentárjaiból.¹ Vajmi kevés adatszűrő újdonsága lehet tehát annak a tizenöt levélnek, melyet a múzeumigazgató Ecsedi István a kiállítás-rendezés nem egészen egy esztendeje alatt írt a néprajzi és várostörténeti egység teremtő elkesztő, majd a rendezési munkát irányító Viski Károlynak, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya igazgatóórének.² Az éppén aktuális szakmai állásfoglalást vagy budapesti ügyintézését sürgető, konkrét „instrukciókat” kérő, s elvégzett munkákról beszámoló levelek — azon túl, hogy a rendezés „naplójaként” is olvashatók — természetesen az adatok viszonylag csekély információs újdonsága ellenére is figyelemre érdemesek lehetnek a múzeumtörténet és az Ecsedi-életmű kutatói számára. Módot adnak arra, hogy a két világháború közötti időszak valószerűleg legnagyobb múzeumi vállalkozásának *emberi* vonatkozásairól tőprejünkünk.

Önmagában az a tény okkal felkeltheti az érdeklődést, hogy (az eddigi ismereteink szerint is) hallatlan munkabírású, az adminisztratív teendőktől viszont viszolygó Ecsedi István a majdnem heti rendszerességgel találkozások³ ellenére szükségét érezte a Viskivel való *levelezésnek*. Aki a levelek ismerete nélkül következett, akár arra is gondolhat, hogy az ennyire gyakori együttlételek, a közösen végzett munka közepette csak az „önadminisztrálók”, a valami miatt „alibit” keresők írhatnak leveleket. Az Ecsedi-levelek hátterében bizonyosan nem ilyen lélektani motiváció bujlik meg. Vitathatatlanul a sürgős munka és a néhány napig sem halasztható közlési vágy kényszerítette ki őket. Ha a maga igazolása szándékával írta volna leveleket az adminisztráció föltesz terheknél tekintő Ecsedi,⁴ nyilván igtatja, a másolatokat elhelyezi az irattárban, hogy alkalomadtán hivatkozni lehessen rájuk. A sietősen papírra vetett *baráti* leveleket azonban a *címzett* őrizte meg!⁵

Különösnek tűnhet, hogy két érdemdús tudós levélbeli érintkezésének okain töprengve „önadminisztrálást”, „alibi”-keresést emlegetek. Aki azonban számontartja Viski Károlynak a „sértődöttség felhangját nem nélkülöző”⁶ kritikáját a Déri Múzeum építéséről és berendezéséről,⁷ aligha fogja teljességgel megalapozatlannak minősíteni ezt az egyikéket könnyen cáfolható következtetést. Balogh Istvánnak természetesen igaza van abban, hogy Nádaai Pál „szakmai szempontból teljesen laikus, de fővárosi-keresztikus” támadásánál jóval tárgyilagosabb és szakszerűbb a Néprajzi Értesítőben közzétett Viski-kritika, mely „a kiállítás megnyitása körül elkövetett tapintatlanságok hatása alatt született meg”.⁸ Azonban semmiképpen sem a „tárgyilagosság” jele, hogy miközben az általa szorgalmazott kiegészítő tárggyűjtés elmaradását nehezményezi Viski, egy szót sem ejt Ecsedi évtizedes gyűjtői érdemeiről, s arról, hogy tárggyűjtése a fesztett ütemű rendezés közben sem szünetelt.⁹ Ezen túl is: bár „objektív”, de azért eléggé keményszavú a helyi múzeumigazgató munkájának minősítésében. Kíméletlenül fejére olvassa a szövegek helyesirásai hibáit, az éves jelentés és a nyomtatott vezető félre-

érthető megfogalmazásait. Csúpan az utolsó bekezdésben dicséri, csak hogy nem a tudós múzeumigazgatót illeti ez a lelkes elismerés — sőt: „bámulat” —, hanem a lankadatlan munkabírást „adminisztrátort” és „munkafelügyelőt”!

Ha nem tartanánk számon a Balogh István emlegette „tapintatlanságokat” (melyeknek konkrét megnyilvánulásait a nobilitások publikált ünnepi beszédeiből csak sejteni lehet), okkal-joggal a közös munkájukat is jellemző feszültséget, barátságosan viszonyt gyaníthatunk az Ecsedi érdemeit elhallgató vagy kisebbítő kritika hátterében. Végül is ezért: a megalapozatlan gyűjtemények elháríthatósága miatt van kivételes jelentősége baráti kapcsolatuk, harmonikus együttműködésük dokumentálásának: a munka lázában született Ecsedi-leveleknek.

Mert a levelek a felhőtlen kapcsolat ékes bizonyítékai. A legutolsót kivéve, mely a megnyitás után íródott, s nyilván Viskinek ugyanaz a (levélben is megfogalmazott) hangulata vet rá árnyékot, amely a kritika élet is meghatározta.

A barátság kölcsönös voltáról természetesen nem lehetünk meggyőződve. A kölcsönösségnek nem lehet bizonyítéka a megszólítás, de még az egyoldalú szívéllyesség és a felajánlott jószolgálat sem. Az azonban vitathatatlan, hogy Ecsedi újra meg újra kinyilvánítja a maga baráti érzéseit. Közben persze nem felejtkezett meg róla, hogy kettejük kapcsolatának a „fővárosi tudós szakértő” és az „instrukciók helyi végrehajtója” a konkrét tartalma. Ez a tény a barátságukat az őszinte tisztelet és nagyrabecsülés színeivel szövi át, s szinte a mester és a tanítvány kapcsolatára emlékeztet.

Ennek ellenére: Ecsedi korántsem volt Viski elképzeléseinek és utasításainak szolgái végrehajtója. Sürgét, kezdeményét, óvatosan vitatkozik is — következetesen (és nyilván nagy önfegyelmel!) vállalja a múzeumigazgató státusából reá háruló feladatokat. Az is eléggé nyilvánvaló viszont, hogy *őszintén* szaktekintélynek ismeri el — a legapróbb ügyben is — a vezető néprajzi intézmény munkatársát, nem csupán egy ügysem megmászható alá-főle rendeltiségi viszonyt vesz tudomásul.

A levelek további értelmezése-magyarázása azonban följelleges is. Mind az adatok, mind a rejtett utalások mindenki számára egyértelműek lesznek, ha együtt olvassa a leveleket a Déri Múzeum rendezésének és megnyitásának jól ismert dokumentumaival.¹⁰

1.

Debr. 929 VII 19

Kedves Barátom!

Miután a Déri-Múzeum igazgatódjára a közgyűlés egyhangú bízalma folytán megválasztattam, igyekszem méltó lenni e bízalomra és lehetőleg legnagyobb erővel a 2 év óta üresen álló múzeumot rendezni kívánom. A közfalak két héten belül elkészülnek, a debreceni házban is elkészül a kemece, szabadkonyha. Ezután a szaradásukat kell várni és azt hiszem szeptember 1-ével megkezdődhetik a múzeológusok munkája.

Mi sem természetesebb, mint az hogy előszörban a II. emeletet és pedig a képtárat, szobortermet és a Déri-részt kell rendezni. Ez kész van és teljes. Az I. emelet néprajzi és debreceni részre kiegészítendő szorult. Én e hónapban és augusztusban a kiegészítést, a tárgyak javítását, tisztítását és konzerválásait igyekszem elvégezni. Te mint szaklótó lennél szives segítségemre lenni. Ezért én a jövő hét szerdáján július 23-án tenném tiszteletemet Nálád, és megbeszélhetem a tennivalókat. Előszörban megállapodnánk a diapositívok készítésére, 2.) a gipsz figurák készítésére és elhelyezésére, 3.) az utánzatok és másolatok előállítására stb. Szóval mind arra, amivel a rendezés munkáját előmozdítanánk. Szeptember elején szállítják a vitrineket és ekkor már dolgozni lehet. Légy szives tudósítani hogy a jelzett napon rendelkezésemre tudsz-e pár percig állani.

Baráti üdvözl[ettel] Ecsedi

(Kézírás egész íves levélpapíron)

2.

Ez a levél Visky Károlynak szól!

Kedves Károly Barátom,

Budapestben értesültem, hogy Erdélyben üdülész. Bocsáss meg hogy üdülésedben megzavarlak, de a körülmények indítanak erre. A Déri-múzeumban a munkálatok annyira előre haladtak, hogy már a múzeológus is megkezdheti tevékenységét.

Most sorra kerülhet a diapositívok elkészítése, a figurák megrendelése stb. stb.

Én nem tudom, hogy milyen nagyságú diapositívokat állapítottál meg, azt se tudom, hogy a viasz vagy papírmassza figurákat hol készítek Budapesten. Ezt akartam tőled kérdeni. Mivel augusztusban már a festési munkálat is befejeződik és szeptemberben kezdhethünk a berakásokhoz, nem volna e mód rá, hogy ha jössz Erdélyből Püspökkládyban megszánítandó az utadat és egy fél napra benézel Debrecenbe? — Ha ez terhes, írd meg mikor leszel Püspökkládyban én eledbe utazom és várakozás közben meg-

beszéljük a tenni valókat, ha nem végez-énk el, hajlandó vagyok téged egész Bpestig kísérni és apróra megbeszélünk mindent.

Légy szives valamelyiket választani, mert a múzeum berendezése sürög és Te tanácsaidra nagy szükségem van.

Kelleme időtöltést kíván tiszteelő barátod

Bpest 929 VII 24

Ecsedi István

(Kézírás fél íves franciakockás papíron — A levélborítékon a címzés: Nagys / Visky Gyula urnak / Bandul de Campia / Mezöbánd / Romania / Erdély. A levélboríték hátoldalán: Abseneber: Dr Ecsedi professor Debrecen / Hungaria)

3.

Debrecen, 1929 VII 26

Kedves Károly Barátom!

Budapestben jártamban értesültem, hogy szabadságra utaztál. Rögtön zavartalak egy levéllel, melyet Mezöbándra írtam. Nagyobb biztonság kedvéért ide is írok. Légy kegyes, mielőtt elutaznál külföldre nekem rövid találkozót adni, akár Te lefáradsz Debrecenbe, akár nekem adsz egy félnapos találkát a Néprajzi Múzeumban.

A dolog azért sürög, mert a város bizalma engem tisztelven meg az igazgatói teendőkkal az épület olyan állapotban van, hogy szeptember elején megkezdhetni a muzeológusok rendezési munkálatait.

Mivel az idén külföldre nem megyek, augusztusig arra használnom, hogy a rendezési előmunkálatot végezzem. Ez abból áll: tisztítást, konzerválást, javítást a tárgyakat, Ezenkívül pótolom. Lehetne már a diapositívokat, képnagyításokat, keretkészítést megrendelni. Gipsz és viasz figurákat csináltatni. Ide kellene a Te tanácsod.

1. Milyen és milyen nagy diapositívot csináltassunk.

2. Hol és hány gipsz figurát és viasz vagy papír masé figurát kell csináltatni.

3. Hol lehet jó fényképmásolatot és miről csináltatni.

4. Lehet e galvanoplasztikai másolatot csinálni.

5. Mít hogy javítsak, konzerváljak, pótoljak stb. stb. stb.

Ezeket mindet meg kell beszélünk. Együtt dolgozunk a közös célért, a nemzeti kultúráért.

Sziveskedget hálás köszönetem melegen üdvözl barátod

Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum följelleges levélpapíraján)

4.

Debr. 929 VIII 3.

Kedves Barátom!

Örömmel vettem kedves soraidat, igyekszem rá rögtön válaszolni. Én kedden reggel 9 órakor a Néprajzi Múzeumban felkerlek. Légy szives egy órást szentelni nekem, hogy megbeszéljük a tennivalókat. Ha az idő nem konvencionálva válassz más időpontot és tudasz velem.

Tárgyalásunk a múzeum rendezésre vonatkozik. Az előmunkálatokat megkezdtem. Most folytatni kell. Tájékoztodom kell a diapositívok nagyságára, fajtájára, kiviteles stb. felől. Megbeszélünk a figurákat hol és miképpen, miről csináltassuk? Mik a további teendők a rendezésnél addig míg a szekrénye rakjuk. Az építési munka a jövő hét végén befejezést nyer, azután a festési munkálat jön.

A viszontlátásra Ecsedi

(Kézírás postai levelezőlapon. A címzés: Nagyságos / Dr Visky Károly / múz ig. ör urnak / Budapest / IX. Mester u. 22. — Feladó: Ecsedi Debrecen Déri Múzeum)

5.

1929. IX. 23.

Kedves Károly Barátom!

Szives soraidat megkaptam, és Veled közölhetem hogy a öreg fazekasnál (névszerint Varga Lajos 81 éves) tegnap (vasárnap) jártunk. A papírmintát elhoztuk és a számszámait a Déri múzeum részére megvetttem. A fűsülést rendjét Bartha kollegám és barátom és én pontosan feljegyeztük.

Hogy a számszámokat a Déri-Múzeumnak szereztem meg, azt hiszem természetesen találok. Nekünk még nincs semmi fűsül számszámunk, az öreg Varga Debrecenből költözött ki H. Bösözörnyes már férfi korában. Így tehát úgy a mesterség nagy elterjedt volna városunkban (régén), mint Varga Lajos debreceni születése indokoltá teszi hogy számszámait írtáriszencen. A papírmintákból juttatunk Neked is. Nem díszelek, de érdekes egyszerű munkák.

Ezt az alkalmat felhasználom arra, hogy tisztelettel meghívjalak Debrecenbe. A Déri-múzeumnál már festenek. Hála Istennek! Azt hittem eddig se jutunk. Ideje volna a rendezés mikéntjéről, a képek, diapositívok készítéséről és sok másról beszélünk. Még pedig a helyszínen, mint annak idején mondád.

Legalkalmasabb idő volna a hét péntekje vagy a jövő hét három, illetve négy első napjának valamelyike! Én ugyanis sokat járok most kint a tanyákon. Gyűjtök, fényképezek. E hét szombat és vasárnapján a Hortobágy és Angyalháza akarak a juhászokhoz kimenni, mert ezek egyrésze (nyájjuhászok) Mihály napján (vasárnap) hazameznek.

Válaszd ki az időpontot, Esetleg hívd fel Györgyi barátunkat és ő veled együtt gyere le. Ő minden hét elején szokott lejőni. Ha ő nem jön, gyere te magad. Szállás a múzeumban, koszt az én vendégülömben.

Légy szíves Györgyi Pistát megkérni, hogy a gomb kötő dolgokat, melyeket ő pár évvel [sic] a debreceni zsigorban megvett, engedje már át a múzeumnak. A magyar kultúráért dolgozunk és nem zsebrálhatjuk dolgainkat. Én most is fésűs munkákat adok a Nemzeti Múzeumnak de adhatok még egyebet is. Hiszen most már múzeumos vagyok és tudod hogy nem vagyok otthon ülő.

Ha nem vett volna ki soraimból, a fésűsnel Bartha barátommal voltam, akit én is sokra becsülök és meleg barátság fűz hozzá.

Légy kegyes elhatározni lejöveteledet. Írd meg előre. Hozd magaddal a rendezési tervezetted, mert az eredeti Debrecenben nem leljük.

Vesdül a Gyűjtőmenny Egyetem tanácsa értesített, hogy a Múzeumunk rendezéséhez Téged kért ki. Üdvözölöm a múzeumi barátaimat!

A szíves viszontlatásig
baráti szeretettel
üdvözöl Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum fejléces levélpapírján. A fejléces boríték címzése: Nagyságos / Dr Visky Károly / múz. ör. úrnak / Budapest / X. Elnök u. 13 / M. Nemzeti Múzeum / Néprajzi Osztálya)

6.

Debrecen, 1929 IX. 28.

Kedves Károly Barátom!

Szíves soraidat köszönöm. Tegnap ismét egy öreg fésűsnel voltunk Bartha Károly barátommal Karcagon. Nem volt olyan jó lelet mint Bősözörményben de innen is kapunk pár szerzámot. És ezzel aligha nem vége a mentő munkának. Elhaltak egy kihalt kézi ipari emberei.

Kedves Károly barátom! Égészen elszomorított levelednek az a része, hogy nem jöhetsz, mert küldetésed nem érkezett meg írásban. Nekünk már f. hó 6-án megérkezett. Valószínű valahol megakadt, Írtam Bátky igazgató úrnak, hogy járjon közbe kiküldetésedben. Szükséges volna nagyon ha lejönne, mert párnap múlva kész a festés és én rögtön a magyar hátrák költözök. Itt kezdem és a mesterségek házára. Itt nem kell vitrín. Mire ez kész lesz, jönnék a vitrínnek. A vitrínre deszkáit is bekellene [sic] venni szövettel. Milyen szintű gondoskodás — ezt is szeretném tudni.

Szóval ezer és ezer kérdés merül fel, melyet jó lenne tisztázni együtt. Az idő gyönyörű, kár egy percet is elszalasztani. Igazán, tedd meg és gyere le. Csak egy napra, hogy dolgozni tudjak. Ezért senki el nem kárhoztat. Rajtunk pedig sokat segítsz.

Ami az anyagiakat illeti legjobb lenne ha megmondanád mik az igényeid. Barátok vagyunk. Én bizalmas kezelem. Bizhatsz bennem. Írd meg. Ha ezt nem akarod mond meg nekem. Csányi Bityámólt kérdeztem mikor itt járt. Ő azt felelte, majd utólag kért egy összegben, úgyis van erre valami felvéve. Így mondtad ő.

Ha te előre kívánod, semmi akadály nem lesz. A múltkor azt mondtad, hogy napidíjadat térítse meg a város. Ez az igényed vagy más? Én jelenleg nem tudom. A múzeumban van szállásod. Az én vendégem vagy. Bizton remélem, hogy ezt nem utasítod vissza, hanem megfizetsz.

Fő az, hogy ne halasszuk tovább a munkát, hanem kezdjük hozzá. Te amilyen jó indulattal és nemes buzgalommal kezdted eddig ügyünket, hiszem hogy ezután is segítségünkre leszel a munkában, mely a magyar kultúráért lesz.

Szeretném, ha Györgyi barátommal jönnél, úgy többen beszélhetnénk és együttesen határozánk meg több dolgot.

En október 6-án a fehérvári múzeum megnyitását lesznek. Ha csak tehetem előbb felutazom és 5-én délelőtt 10 és 11 óra közt tisztelgek nálatok. Légy szíves ott rám várni. Jobban szeretnék ugyan már előbb múzeumban üdvözölni.

Az igazgató urat, Györgyi Pistát és a többi urakat szeretettel üdvözölöm
Téged pedig baráti meleg szeretettel várlak
Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum fejléces levélpapírján)

7.

Debrecen, 1929 okt 10

Kedves Károly Barátom!

Megbeszélésünkhöz képest igyekeztem eljárni. Három nap óta járom a polgármesteri előszobát, nem tudtam a polgármesterhez jutni. A jövő héten törvényhatósági választások lesznek. Nagy a felbőrdülés a polgármester folyton a főispánnal, a pártokkal és a miniszteriummal tárgyal. Érthető is, hiszen Debrecen hangulata kiszámíthatatlan és úgy állami, mint városi érdek, hogy az ellenzék túlsúlyban ne legyen.

Így tehát kívánságodot csak az alantasabb hatóságáml tudtam elintézni. A napidíjat kívánságod szerint a rendelkezésemre álló összegből azonnal kifizethetem ép úgy az utiköltségeidet is. Itt nincs semmi akadály.

Az 1000 pengő előleghez dr. Csűrös tanácsnok úr hozzájárult, de mivel a tanács megszűnt, kifizetéshez a polgármester írásos hozzájárulása szükséges. Ezt ez ideig nem volt módom a polg. mester úrral egyaránt. Mivel azonban úgy Csányi úrnak, mint Neked és a többi uraknak fáradságát és munkáját honorálandó egy bizonyos összeg fel van véve, semmi kétség, hogy ezt ki ne fizessék, annál is inkább, mert én sürgetem, Csűrös tanácsnok úr pedig hozzájárult. Míg a választások lezajlanak addig ilyen aránylag

kicsi, de meg más természetű ügygel nem tudok a polgármester úrhoz férni. A közgyűlés összetételétől függ az, hogy ki lesz a polgármester tanácsnok stb. szóval az egész városi tisztikar, így érthető, ha olyan nagy súlyt helyeznek a választásokra.

Remélem, hogy ez nem tart vissza attól, hogy levelem vétele után le ne utazz és nekünk utasításokat ne adj.

Péntek d.u. 6 órakor a gyorsvonatnál várlak.
Azt hiszem Györgyi barátom is itt lesz szombaton és ketten együtt néznék meg a termeket.
Baráti szeretettel üdvözöl és vár
a viszontlatásig
Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum fejléces levélpapírján. A fejléces boríték címe: Nagyságos / Dr Visky Károly / múz. ör. úrnak / Budapest / Elnök u. 13. / Néprajzi múzeum)

8.

Debrecen, 1929 okt 16

Kedves Barátom!

A szöveget megkaptam, az árat elküldtem. Szép szöveg, jól fog kinézni. Én a pódiumot bevonattam juttával mint mondtad. Két szép debreceni kötést lefényképeztettem, eredeti nagyságban, most színezi a házi művészünk. A vitrín nehezen jön, a zsidó mindig új kifogással áll elő. De sürgetem. A nagyobb tárgyakat felhordattam. A magyar házat mintáid után kifestettem. Szóval mozgunk.

A helybeli archeológusok állanak, színt sem választanak pedig ita a Györgyi barátunk. Légy szíves a pesti régészeknél érdeklődni, mit ajánlanak? Zoltai bécsi nem választ ügye, János mintájára. Légy szíves egy előkelő idegen nem törődik vele, illetve várja, míg Zoltai választ.

Ne felejtkezz meg a műhely fényképekről sem. Hasonlóképp egyeb megfizásról.
A vasútnál péntek este várlak!

Szívesen üdvözöl a viszontlatásig
Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum fejléces levélpapírján. A fejléces boríték címe: Nagyságos / Dr Visky Károly / múz. ör. úrnak / Budapest / Elnök u. 13.)

9.

Debrecen, 1929 okt 23

Kedves Károly Barátom!

Mivel a vitrínnek készítésében újabb akadály merült fel kérlek, hogy leutazásodat egy héttel, tehát november 1 ig halaszd el. A vitrín készítőik ígérik hitre, hogy ekkorra az I. emelet északi és keleti szárnya, sőt a céh és kereskedelem szoba is fel lesz szerelve vitrinnel. Ekkor már nagyobb tér lesz a rendezésre és Te is nagyobb áttekintést nyersz a helyről és anyagról.

Te és mi dolgozunk addig. Kérlek légy szíves a durva vázont leküldetni, én megfestetek egy részt mintának. Adasd fel a számarat. Erdeklődj hogy a régiséget hogy kell kiállítani. Mert tanács kell a mi régészünknek.

En a nagy darabokat jűből lemosatom, felszállítom. Ott összejelöltem és majd meglátod jó lesz e. Az illető iparosokkal és más férfakkal tárgyalok abban az értelemben, hogy Te felkínáljád.

A régészek kipakolnak és meglátod mi van nekik. Ez elég lesz két hétig.

A honorárium ügyében a polgármester úrral megállapodtam, most a számvétséggel tárgyalok a kifizetési módokról remélem azt is hamar megtaláljuk.

Ha Györgyi barátunkkal beszélsz, kérd meg, hogy a linóleumos jöjjön le és csinálja már a munkát, mert most már meg ez késik.

A viszontlatásig szeretettel üdvözöl barátod
Ecsedi

NB A kollégium vasárnap egy búcsúztató ünnepséget rendez a tiszteletemre, már ezéért, sem érek rá a rendezésre.

(Kézírás a Déri Múzeum fejléces levélpapírján.)

10.

Debrecen, 1929 okt 30

Kedves Barátom!

Szíves soraidat megkaptam, üdvözlétedet köszönöm, szép kis ünnepség volt.

A vázson megérkezett, egy darabot megfestettem jól néz ki a két szín. Csak akkor festetek többet, ha te jóváhagyod. Hozz magaddal egy kis mintát, mert a derék festő elhanyagta a darabokat. Úgy sejtem. A vitrínnek készülnek. Erősebb tempóban. Szombaton már látsz néhányat a pásztor életben és a halászatban.

A linóleumosok dolgoznak. A vitrín alakját bevonták, a padlót kijavították. A csaci épen és sértetlenül megkezezték. Jó darab állat volt. Az árát kifizetheted a 108 pengőből csak hivatalos 2 1/2%-os bélyeges nyugta kell. Ezt itthon is felragaszthatjuk.

A honoráriumot minden poklodon keresztül kiverekedtem. A napidij pluszt is. Köszönöm a vára-
kozást.

Györgyinek telefonálj, nagy szükség lenne rá jőjön le.
En el vagyok az iparosokra keseredve. Reggelől estig szídom e szemtelen hazug társaságot. Közben felhordattam a nagy tárgyakat. Lemosattam, leolajoztam azokat. A mézeskalácsos tálblákat megcsináltattam, kiraktam rájuk. Nem tudom hogy tetszik neked. A cégéreket felraktam. A fazekas műhely kiállítását szekrényben nem tartom helyesnek. En olyan polcos állványt gondolok, mint amiről először beszélünk. Ezért a szekrényt nem is vietem fel. Ha az állvány tetszéseddel találkozik a jövő héten megcsinátatom és kirakom az edényeket. A viselő szép lesz. Láttam a szekrényeit. Itt is van kívánságom. Ez a Te rendeltetésed, hogy megtárgyaljuk a módozatokat és megcsináljuk.

Sok, sok ötlet van feljegyezve nálam, melyet meg kell beszélünk.
Nagyon rétek, hogy a halászlé diórámát gondold át és ha csak egy mód van csináljuk meg.
A vasutnál pénteken 6 órakor várjak és mint rendszeren együtt eljövünk a szállásra.

Szívesen üdvözlöl a viszontlátásig jó barátod
Ecsedi István
(Kézírás a Déri Múzeum fejleces levélpapírján. A fejleces borítékon a címzés: Nagyságos / Dr Visky Károly úrnak / M. Nemzeti Múzeum ig. ör / Budapest / X. Elnök u. 13.)

11.

Debrecen, 1929 XI 27

Kedves barátom!
Megbeszélésünkhöz képest úgy szíves a bpesti tud. egyetemi könyvtár igazgatóságával érintkezésbe lépni és megkérni, hogy azokat a fénykép másolatokat, melyeket Xantus János kolozsvári Marianumbeli tanár től letevet vagy hozzád juttassa el és Te Debrecenbe hozod, vagy küldjék el postán. Az egészet jól tudja Pasténer István könyvtárszűzgyűjtő úr.

Mi munkálkodunk szépen és figyelmen. A pásztorokodás tálblái kész vannak. A mezőgazdaságban újabb átrakást tettem. A viselőbe beraktam a ruhák egy részét, ne hányják ott jobbra balra. A két festett szekrényt a kis mesterségekbe beszereltem. Összeállítottam a képek és diapozitívek summáját. Jó lenne, ha döntenelek a felett hogy ki csinálja és mi legyen a kép és diapositív. Késik már.

A II. emelet bevonási anyaga is késik, de ez nem rád tartozik. En pénteken este várlok 10 órakor.
Szívesen üdvözlöl
Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum fejleces levélpapírján. A fejleces borítékon a címzés: Nagyságos / Dr Visky Károly / Nemz. múz. ör úrnak / Budapest / Elnök u. 13.)

12.

Debrecen, 1929. dec. 5

Kedves Barátom!
Miatán nálunk dühöng az Inauera vulgaris szeretném ha leutazásodat a hétről a jövőhétre halasztanád. Sőregi hétfő óta ágyban fekszik. Engem örökke hívnak, zaklatnak, Györgyi is csak hétfőn jön. Semmi újat nem csinálunk. Még a kihagyott munkát sem végeztük el, a régészek nem fogtak a kikapálkodáshoz. Így látod hogy előbbre nem mehetünk.

Remélem, hogy a jövő héten a gyógyulás beáll a kihagyott munkát elvégezhetjük és akkor te átnéz-
vén, új rendelkezést adsz.

Neked is jó lesz, ha egy vasárnapot pihenés én rám is ráfér.
Haranghy beszél Velem. Ó szép diapozitíveket mutatott, a felakasztásnak egy praktikusabb módját ajánlotta. En helyesítem, de Hozzád és Czako Öméltsóghozh küldtem ismertetést végett. Szeretném ha az őreget támogatnánk, jó fotográfus, lelkes ember és debreceni!

Szívesen üdvözlöl
Ecsedi

(Kézírás a Déri Múzeum fejleces levélpapírján.)

13.

Debrecen, 1929 dec 31

Kedves Barátom!!
E sorokat délután templom idején írom. Befeljeztem az elszámolást és megkönnyebbültem. Mindenekelőtt a legboldogabb újévet kívánok Neked és Kedves családodnak.
Várlok pénteken. Ha nem írsz csak az esti 10 óráshoz megyek ki. Lakásod a megtört vendégszobában leszen. Györgyi komák annyira ki és betörték, hogy számos óriási sebtől vérzik. A szemetet kincsdarjuk és befüttük. Egyszer már az építész urak kitalálják hogy a Déri Múzeumot fémleterrel arráb teszik. Mi volt itt két [het] 7 óra? Jó Isten, ha Te láttad volna. Most sincs vége, de már eszöken a rumil. Így aztán rendezünk!!!

De térjünk a tárgyra. A Csányi úr vitrinjei az általa kijelölt helyeken vannak. Lehet rendezkedni. A képtár rendben van, lehet a képeket elhelyezni ill. lehozatni.

En végre kideroszkoztam a néprajz részére 20 polcotortó, mindenütt polc van. A hajlott deszkák

üggyét józan paraszt észsel megoldottuk. Nem hajlott már, de leessett a szakember állá elmenk virulásán. Most a szemlalom tányérja hajlott fel a nyers tégláról.

A városörténeti részbe felhordattam egy csomó szépen megtisztított tárgyat.
Most a Városi levéltárat és a kollégiumot instálom nagy alázatossággal és szép rendben.
Gondolokdál azon, hogy a sok szép céhádlából minél többet, hogyan helyezünk el. Mert ebből a szőpet megmutatjuk ám. Debrecen nagy iparos város volt, nagyon sok szép holmik van. A pápát megengedem raktározatni, de a ládák raktára tevése ellen óvást emelek.

A patika is fent van már. Beraktam így, úgy. Rámamintáért eszedtem Gyokovits mesternél szombatra igértre.

Fő dolog, hogy a bizottság szombatban állapodjék meg a képek és a diapozitívek dolgában és kivite-
lésben. Azt is csináltathassuk. Már végképp elkeseredem ha ezt tovább húzzák, halasztják. Nincs semmi akadály. Haranghy olyan szép megoldást mondott hát miért nem lehet azt elfogadni?! Múzeumunk lenni kell és sokkal előbb mint szeptember és meg is lehet csinálni, csak csináljuk!

Györgyinek mond meg, hogy a pénz megkapja küldjön tőled egy nyugtát, vagy hatalmazom fel, hogy Te állítsd ki és én átadom neki. A művész úr boldog lehet, hogy tőlem és nem a várostól kapja a pénztét. Mert így sokkal hamarabb megkapja.

A gombokat 30 pengőért megveszem, ha lehozod kifizetem az árát.
Kérd meg Györgyitől a Csikós Tóth A. címét.

Barátom nehez az élet. Folyton harcolni a bitang iparos testvérekkel és törni a fejem a tárgyak össze-
veresésén, még jó hogy szilveszteri összejevőtelek dísznótorok, névnapok vannak. Itt az ember megpihen;
tednek áldoz.

Még egyszer a legjobbakat kívánom a viszontlátásig üdvözöl
Ecsedi

B. u. é. k.

(Kézírás a Déri Múzeum fejleces levélpapírján. A fejleces borítékon a címzés: Nagyságos / Dr Visky Károly úrnak / M. N. Múz. ör / Budapest / IX Elnök u. 13.)

14.

Debrecen, 1930 márc 13

Kedves Barátom!
Szíves soraidat megkaptam. Úgy látszik Haranghy úr többet beszél és jár hozzád, mint a diapozitíveket csinálja. Jó lenne, ha sietne, mert meg eshetik, hogy nem várók rá és másnak adom a munkát.

Az nem baj ha több papírfelvételről csinál, mert később felhasználjuk vagy eladjuk, a diapozitívól nem csinálunk többet, mert nem tudom felhasználni, sem eladni.

Egy kéresem volna Hozzád: Légy szíves fejtevételedet egy héti elhalasztani és március 22 én szombaton utazt le, mert most olyan elfoglaltságom lesz, hogy nem tudok Véléd lenni. (Nem mulatság!)

Különbön is a kijelölt munkával nem lennénk készen. A jelenlegi képanyag 3 kétszemes megy keresztül: 1) nyomda, 2) könyvkötő, 3) keretező. Mind lassú ember és szombatig nem tudja megcsinálni.

Igaz hogy csak kedden délben adtam nyomdába az anyagot. Györgyi Dénes két napig itt volt és mindig vele kellett lenni, a hiányokat konstátálni. Szombaton újra itt lesz, akkor is elleszek [sic] foglalva vele. Vasárnap elutazom. Így nem tudunk dolgozni.

Munkálataink a múzeum körül a következők:
1. A címert és naport beletettem. Jól néznek ki.
2. A nagytöltő fényképekhez a szöveget a nyomdába adtam több mással így a Csokonai képekhez kiemelt szövegeket is.

3. Ludas Matyi relíefféjez a szöveget nyomatom.
4. A babákat öltöztetem.
5. A városörténetiben a polgári oklevelet üvegeztetem. Az újságokat szintén.
6. A fazekastól csuprot, agyagot hozotok.
7. Feliratokat és magyarzó tálblákat készíték.
8. Csinálom a vezetőt.
9. Sőregi a régiségért csinálja.

Látod, van munka bőven, ha ezeket csak %, részben is elvégzem nagy lépéssel halad a múzeum rendezése előre. Csak Haranghy küldené a képeket és a diapozitíveket már! Buzditsd egy kicsit Te is!

A márc 22. d. u. viszontlátásig szeretettel üdvözöl:

jó patársod
Ecsedi

NB. Csalámonak átadtam a templom alaprajzokat átrajzolni. Téged is megkérdez az átrajzolás ille-
tőleg.

(Kézírás a Déri Múzeum fejleces levélpapírján. A fejleces borítékon a címzés: Nagyságos / Dr Visky Károly úrnak / Nemzeti Múzeum ör / Budapest / IX Elnök u. 13. / Néprajzi Múzeum)

15.

Debrecen, 1930 jún 18

Kedves Barátom!
Szíves soraidat megkaptam. Mivel azt írod, hogy én tévesen értemtem világosan mondott szavaiddal én azt is koncedálom, mert még ílyet, mint aminőt október óta csináltunk, nem csináltam. Ha még egyszer múzeu-

RÉGI BABONÁS GYÓGYÍTÁSOK KÓRODSZENTMÁRTONBAN

V. Zs.

mot rendeznék sok mindent másképp csinálnék. Erre nem igen lesz már mód és idő. Hogy közöltem e Veled, nem e a honorárium kérdését, arra sem merem a főesküt letenni, hiszen olyan borzasztó mértékben elfoglalt voltam, hogy nem csoda, ha nem is emlékszem biztosan. Csánnyal közöltem — ez biztos.

Száz szónak is egy a vége: jó tanácsod megfogadom és a 3000 pengőt azzal az indokkal, amit írtál fel küldetem a Gyűjtemény Egyetem Tanácsának és ez hadd osztassa ki a honoráriumot a megállapítás értelmében. Bámom, hogy eddig is beavatkoztam.

Különben a múzeumot sokan látogatják. Eddig cea. 4500 látogató volt, noha ingyenes nap még nem volt. Ez mutatja, hogy szükség van rá.

A sok szíves üdvöletet köszönöm szépen és kártársaim is köszönök.
Most nagy műben dolgozom. Déléltől csinálom az elszámolást a derék iparosokkal, délután a múzeum évi jelentését. Ha kész lesz megyek szabadságra.

Szives üdvözléssel
Ecsedi István

(Kézírás a Déri Múzeum fejlődési levélpapírján. A fejléces borítékon a címzés: Nagyságos / Dr Visky Károly / M. Nemz. Múz. ö. úrnak / Budapest / Elnök u. 13 / M Nemz. Múz. Néprajzi Osztálya)

JEGYZETEK:

1. L. Zoltai Lajos (összeállította): Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és kézművelődési könyvtáráról 1927. évi működéséről. Debrecen, 1928; Zoltai Lajos (összeállította): Jelentés Debrecen, cen. szab. kir. város múzeumának és kézművelődési könyvtáráról 1928. évi működéséről. Debrecen, 1929; Ecsedi István (összeállította): Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri Múzeumának 1929. 1929; Ecsedi István (összeállította): Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri-Múzeumának 1930. évi működéséről és állapotáról. A múzeum berendezéséről és megnyitásának történetéről. Debrecen, 1931. — A kiállításról: Ecsedi István (összeállította): nek és megnyitásának történetéről. Debrecen, 1930. — Ecsedi szerepét részletesen értékelte: Balogh István: Ecsedi István élete és munkássága. Debrecen, 1985. 61. s. kkk.
2. Viski Károly (1882 vagy 1883—1945) munkásságáról I.: Varga László: Viski Károly (1883—1945). Ethn. LXXXV (1974) 62—77.; Kresz Mária: Viski Károly népművészeti kutatásainak eredményei (különös tekintettel a kerámiaakutásra) Ethn. LXXXV (1974) 54—58.; Varga Mária: Viski Károly irodalmi munkássága. Index Ethnographicus, 1960. 60—80.
3. 1929 őszén — az Ecsedi összeállította hivatalos jelentés szerint — nyolcszor (okt. 11., 18.; nov. 8., 15., 22., 29.; dec. 13., 20.) utazott Viski Debrecenbe, s minden alkalommal két, néha három napot töltött a múzeumban (Ecsedi... 1929. Debrecen, 1930. 18.) — Maga Viski így fogalmaz: „1927 augusztusától 1930 májusáig kb. harmincszor fordultam meg Debrecenben” (Viski Károly: A debreceni Déri Múzeum. Népr. Ért. XXII [1930] 110.)
4. L. arról: Balogh István: i. m. 96.
5. A levelek Viski Károly hagyatékából kerültek a Néprajzi Múzeum kéziratárába: Magánlevelek dr. Viski Károlyhoz. Néprajzi Múzeum EA 10 193/A.
6. Balogh István: i. m. 72. megfigalmazása.
7. L. Viski Károly: i. m. 72. — A következő lapokon a Viski-kritika higgadt értékelése.
8. Balogh István: i. m. 72. — A pénzügyi vonatkozásokkal szintén részletesen foglalkoznak a illetve művészekkel, iparosokkal. — A pénzügyi vonatkozásokkal szintén részletesen foglalkoznak a tisztelői jelentések, arról azonban nincsenek adataim, hogy a 15. levélben emlegetett nézeteltérés a tisztelői jelentés elosztása miatt keletkezett. — N. Bartha Károly egyébként azonnal feldolgozta a fésűs mester-műhelyek gyűjtött adatait: A debreceni fésűsmesterség. Debrecen, 1929. (A debreceni Tisza István Tudományos Társaság honismereti bizottságának kiadványai, 6.), s a tanulmányt Viski ismertette (Néprajzi Értésítő, XXII [1930] 155—156.).

Berkeszi János a nagyenyedi Bethlen Kollégium szakácsa volt az 1930-as évektől nyugdíjba menetelig, de a vakációkban mindig hazament a falujába Kórodszentmártonba, ahol háza volt, és megőrizte a régi falusi hagyományokat. Szívesen mesélt a régi falusi életről, és így 1965-ben alkalmon volt gyapár alkalommal lejegyezni a régi népi orvoslásokra vonatkozó elbeszéléseit. Ezek között voltak jól bevált empirikus jellegű orvoslási módok, mint például a *kenés*, amit megcsömörlés esetén sikerrel alkalmaztak a külföldi egyetemeken tanuló erdélyi diákok is. Ha zsíros töltött káposztát kaptak hazulról, és attól rosszul lett egy német diák, azt jól megkenték, és a diák ettől többnyire helyre jött.

A falusi cigányasszonyok viszont a XX. század elején is babonás gyógymódokat alkalmaztak, és az orvoshoz nehezen hozzáfutó falusiak szívesen fordultak hozzájuk. Így volt Kórodszentmártonban is az első világháború előtti időkben.

Berkeszi János így beszélt el az ónvétést és aztán a vízvetést.

„Megijed a gyermek, és ezért elhívják a cigányt, aki tud ónat vetni. Minden faluban volt egy-én ilyen asszony, vitte magával a szatyrot, abba aztán tettek málet.

Jön az asszony, leül a konyhában, ahol mindent előkészítettek. — Adják ide az ónat —, mondja az asszony. Behoznak egy szál kórét is, amiről leették a laput. Elővesznek egy evőkanalat, azt a kóréra teszik, letakarják, aztán az asszony beköti egy ronggyal. Beteszi az evőkanálba az ónat, azt a kenecnél megmelegítik. Amig az ón olvad, addig a beteg már le van terítve az ágyba. Az asszony ezalatt le van kaporodva a kemence elejébe.

Egy tálba hideg víz van töltve, mikor az ón megolvadt, az asszony veszi a tál hideg vizet, az illető fejébe le van terítve, hogy ne ijedjen meg. Oda tartja a fejéhez a tál, és az ónat belesuppantja. Az nagyot szól. Kiveszi az ónat, és azt mondja: „Ez a gyermek a kutyától, a macskától jédett meg. Ez a szivé.”

Aztán a szivére teszi a tál, megint beleönti az ónat. A gyermek megmondja, hogy az miféle állat. Attól ijedtet meg. Aztán a lábára teszi a tál, ott is beleönti az ónat a tálba. Ezt három napon megismétli.

Néha az ón olyan, mintha hamuvá válna. Ez nagy bajt jelent. Az is baj, ha az ón nem ábrázol valami embert vagy állatot. Néha kopsorót ábrázol, és azt is megmagyarázza.

Ha ezután a gyermek meggyógyult, azt az ónvétésnek tulajdonították.

Vízvetés igézés ellen

Ha valaki meg van igézve (az igézés 9-féle), akkor átjön a szomszéd asszony.

— Megigézték a városban — mondják —, mert igen szép vagy igen csúf. Akkor veszi a poharat, és viszi a fanyelű villát, amelyben van egy kis réz. Az asszony háromszor tölt a pohárba vizet. Akkor veszi a villát, keresztet vet a pohárba, és azt mondja: „En Istenem, vedd ki iziből, csontjából, iziből, fejből, csontjából mindenféle nyilalást, hogy az én gyermekem maradjon tisztán, mint a boldogságos Szent Szűz Mária” —, és ekkor 9-szer lepökdöste.

Kilenc kicsi szentet tett a pohárba, mint 1/4 kockacukor, és ezt kilencszer elmondta. Ha a három szent lemegeyen a pohár fenekébe, akkor férfi igézte meg, ha pedig mind lemegeyen, akkor asszony igézte meg.

Mikor ez mind megtörtént, akkor viszi az asszony a villát és elpökdösi. Akkor a villával kilenc versen vizet dob a tűzbe. Aztán beteszi a kemenceajtót, hámosztra

iszik egy keveset a vízből, akkor megdörzsöli a vetett vízzel a beteg szívét, talpát és a tenyerét. Akkor a beteg meggyógyul.

Amikor elmegy, akkor a vizet vagy a kapusarkába önti, vagy pedig a kutyával, a macskával szembeönti.

Íme az ősrégi varázsolásnak egy szinte napjainkig megmaradt szokása, amelynek az emléket híven megőrizte egy kollégiumi szakács, aki nem szakadt el a falujától, és oda vissza is költözött. Ebből maradt meg az igézés elleni háromszor való megköpődés szokása még polgári vagy értelmiségi családoknál is Enyeden a század közepe táján. Az igézés ellenes megköpődés megszokássá vált, amikor a hozzá kapcsolódott babonás hit már rég megszűnt.

Adatközlő: Berkeszi János, sz. 1903.

ADATOK A GYOMAI HALÁSZATRÓL ÉS HALÁRUSÍTÁSRÓL

CSÓSZ SZABÓ ISTVÁN

Gyoma a Hármaskörös partján települt nagyközség. A Körösök és mellékveizek köztudottan halban gazdag folyók voltak. Lényegében a XIX. század utolsó harmadában megkezdett folyószabályozások vetettek véget ennek a halbőségnek. Néhány földrajzi helynév is tanúja a halászatnak és halbőségnek községünkben is. A sok „örminy” közül — melyek mind halászóhelyek — ismert a „Hasztalan örminy”, mely „azért nevezetik így, mert kevés hal van benne”, írja a megye történetírója, Haán Lajos. További nevek a „Kecegség”, „Halász sziget”.

A Körösök mentén, a török hódoltság után újraterlept községek lakosságának napi élelmézésében, annak megszerzésében, fontos szerepet játszott a halászat, a hal-fogyasztás.¹ Így volt ez Gyomán is, mert a község krónikáirója így emlékezik:

„Vízünknek szokott haszna mellett megvan a Halászat. Malom rajta nintsen, de vagynak benne Hartsa, Csuka, potyka, süllő Menyhal, soknemű keszeg bőven, rák, egy kevés ketsege is.”² Mindezek ellenére nagyon kevés adat maradt fent — úgy a levéltárakban, mint az emlékezetben — ami a halászzal, halárusítással, halpiaccal kapcsolatban tájékoztatást adna a kutatás számára. Minden bizonnyal előfordulhatnak még lappangó iratok, adatok. Jelen kis híradásban néhány adattal szeretném ösztönözni ennek a területnek kutatását is.

Rövid történeti áttekintésként levéltári adatokból szórványosan ismert, hogy különösen a folyóparton házzal bíró lakosoknak voltak „hajóik”. Több peres iratban előfordul a hajók rongálása és lopása, ezzel kapcsolatos panaszok kivizsgálása. Ugyanekkor említenek halászó szerszámokat is.

A lakosság mindennapi élelmézésében lényeges tétel volt a „halétel”. A község az uradalomtól „árendában” bírta a „halászó vizeket”. A folyót szakaszosan halászták. A „halászó vizeket” a község „Elöljárósága” adta ki a „Halászó Társaságnak”. A feltevételek szerződésben szabályozták, mely szerződések három éves időtartamra születtek. Előfordult, hogy az uradalom a halászó víz egy részét „árendátornak” adta ki. Ebben az esetben a „Halászó Társaság” halászaival ezzel a személlyel kötötték „Contractust”. Így 1830-ban „Grünhut Ábrahám Gyomai Halász Árendás Urral” kötnek szerződést „a halászó víz eránt”.³ A „Halászó Társaság” tagjai között feltűnően sok a telkes gazda. Felvetődik a kérdés, hogy ténylegesen ők halásztak, vagy szolgálatukba szegődött zsellérek, esetleg „szegény rokonok” végezték a halászatot?

Egy 1831-ben kötött szerződés szerint „Az Uradalom Tisztjeinek Konyháira minden az Esztendőnek Bőjti napjaiban (ezek római katolikusok voltak az urasággal együtt)

T.M. 1815. n. 24

Halásziak a Gyomai Halásziak a folyó
575-ik Esztendő a Gyomai város halásziak
végezték a köveskerendő feltevételek adtuk ki, az
10-ik halnál harmada képen az Árendás Com-
munisája, a Halásziak pedig két harmada.
2-ik Minden Lehurjálva a Halásziak egy-
gyenként adtuk meg egy szemelyre 6 ar ar,
Hasz fone hal.

A halásziak társasának, mikor az Árendás Commu-
nisáj parancsfolm fogja, halászi, és eleget
do halas fereven.

Melyeknek ellegjen ten meghasasasajana
néve setül eren egyerő levelinke Kóla Gy-
omán Martij 27-ik 875

M Gyomai Birtok
Omni 10 Árendásrok

Gyomai halászendtartás, 1815

Ebéd halat küldeni fogunk.”⁴ 1832-ben újabb három évre megkötött szerződésben a község a „Halász Társaságnak” „az Körös Halászó vizeit” kiadta.

Esztendőnkint ad az „Elöljáróság” száz öl halót, a többi a „Halász társaság” tartozik kiállítani. A kifogott hal eladás után egyik fele a városé, másik a társaságé. Hogy „minden kártétel és csalálkodás eltávoztasson” kötelezi magát a társaság, hogy minden kifogott halról hirt ad az előljáróknak. Akit lopáson vagy „csalálkodáson” érnek, az első ízben „1 váltó forintot, fizet vagy 12 botütéseket elszenvd”. Másodízben „pedig a halászatból kicsapattatik”. „Az Méltóságos Uraságnak mikor kívántatik” kötelesek „konyhára való halat halászni”. Ami innen megmarad, annak fele a Társaságé. Aki pedig árendás vizen (engedély nélkül) halászik „42 váltóforintokra büntetettik”. Alá-
írók:

Marjai István Biro
Kovács János Törveny Biro
Szilágyi István
Notárius által

Diószegi Mihály Halász Gazda
Haldu Gyöegy
Szalai Mihály
Marjai Bálint Harmados⁵

A község, illetve „Város” és a halászok között 1839-ben kötött szerződés szerint a város egy hajót ad használatra. Egy „gyalmot” is „alsó és felső inával”, a többi halászó szerszámot a társaság tartozik kiállítani. „A Hal mindenkor a Város Házánál adódjon

el." valamint „ott is fizetődjön érte". A „halászgazda" és egy „esküdt" legyen jelen „ki nek is tulajdonképpen való hal osztájózásba s halászatba a felvigyázáson kívül semmi be folyása ne legyen". „A hal ára kétféle osztódjon." „Ha valaki úgy nevezett Körömn való Halat akar Venni, — előbb fel mázsálódjon a Hal, s ami a' mázsálástól kimarad azt legyen Szabad körömnönn venni, mely végre a körömnönn el adandó Hal, külön rakásba fog kerülni."

A „Halász Társaságbeliek" ha a „halászó víz egészen meg fog halászódni, a Kezdő Határtól a végső Határig, illendően Vatsora halat fognak kapni". Aki a „Tilalmason" halászként bejelenti a büntetés fele megilleti.⁶ Hogy voltak „tilalmasban" halászköz, az is bizonyítja, hogy „A halászat a Körös kiöntéseken senkinek semmi szin alatt meg nem engedetik sehol, sem kerít sem merettyü hálóval, bottal megütése vagy kergetése a halaknak szinte tilalmaztatik."⁷ Csak adatközlők ellenőrizhetetlen elbeszéléseiből ismerem, hogy hajdan olyan bőven volt hal a Körösben, hogy áradáskor tavasszal, nyáron ősszel, egészségük volt a gyomai halászkoknak Arad megyei román pópákkal külön böjt elrendelésére. A kifogott halat kibelevé, sózva szekéren szállították és eladták a görögkeleti katolikus híveknek. A pápa természetesen jutalékot kapott. Itt emlitem meg az úgynevezett „halhasító" foglalkozást (ezekről Mezőtúrról is van adatom). A halászköz által kifogott halat megvették vagy maguk is halászköz lévén, megfizették és horodkba leszárták. Csongrádról a századforduló táján több működő halásztársaságra emlékeznek helybeliek és tudni vélik, hogy „hetven bokor" halász volt. Egy bokor 3 halászt jelentett. Hivatásos halászköz közül már előt embert nem tudtam felkeresni. A régiók közül ismertebbek voltak még a Viharsarok Halásziati termelőszövetkezet megalakulói Kató István, Kovács Gergely, Marjai Sándor (aki a víz alá bukva szedte ki a parti üregéből a leső harsákat és csukákat), Kun László. Ők mint bérllők alakítottak halásztársaságot.

Számtalán volt ekkor a „varsás" halászat. Reggelente ellenőrizték a partközleken kirakott varsákat. A békészentandrási duzzasztó, majd a bőkenyi duzzasztó üzembelvezésével a varsás halászat kiszorult „az élő Körösről". Amíg nem volt hajójárat a Körösön, szokásban volt a „fenékhorgokkal" átkötni a Köröst. A duzzasztott víz semmiképpen nem kedvezett a kisszerszamos halászatnak. A holtágak pedig nem sok nemes halat adtak. A varsás halászaton kívül volt még az „emelő háló", „merítő háló", „dobó háló", „kerítő vagy őrháló". A halak erős fogyása mellett még mindig sokféle fajta előfordult a község alatti vizekben. Nem volt ritka a harcra, csuka, kárász, piroszárnyú keszeg, nyurgaponty, süllő, compó, törpeharcsa (mely ugyan nem őshonos, de izletes kedvelt halféle). Ősszel a halásziati idény végén rendezték meg a Körös közös lehalászását. A „paraszti halászat" eszközei voltak — a tilalmak ellenére — az áradás után vízzel és hallal megtelt „kubikgödör", árkok, esatornák „tapogatóval" történő „lehalászása". Tavasszal ívás idején vasvillával, bottal „fogták" a halat. Piacon nem sokat vettek halat. A halászköz piacokon is árulták a halat fűzfakásban, de hajnali vonattal Budapestre is szállították szintén fűzfa kasokban. Házakhoz rendelésre szállították főleg jómódú gazdákhöz, iparosokhoz, hivatalnokokhoz, az előzetesen megbesztelt halfaját. Még cigányok is foglalkoztak úgynevezett „szemétál" házhöz szállításával, amit maguk fogtak ki különböző „vadvizsekből". A halat legritkább esetben készítették el halászlének, inkább a paprikás lisztben megforgatott sült hal a kedveltebb étel. Az étrebden való előfordulását inkább a Köröshöz, vagy holtághoz közelebb való lakás és az idényjelleg befolyásolta. Idényjelleg alatt értem, hogy több halat ettek az áradások levonulása és őszi halászatok idején.

Napjainkban a Körösök halászatát a gyomai Viharsarok halásziati termelőszövetkezet uralja. Két gyűjtőhelye van kisszerszamos halászkötől való felvásárlásra Gyomán és Mezőtúron.

Nyolc árusító helye közül egy van Gyomán. A halállomány a terszerző telepités ellenére nagyon sok összetevőből álló okor miatt minimális és ez is csökkenő mértékű. A halra pedig volna kereslet. Ezen az elszomorító állapoton a növényevő halak és angolna telepités sem javított.

JEGYZETEK

1. Gyomai tanulmányok. Szerk.: Dr. Szabó Ferenc. Gyoma, 1978. 44. old.
2. Dávidházi Beke Sámuel: A Helvét Hitvallást tartó Gyomai Ecclesia Historiája. Gyoma, 1834. Kézirat. A gyomai Ref. Egyház irattárában. 6 old.
3. BmL. Gyoma Nagyközségi iratok. V. 317. A. b. 3. 1830. 47. fol.
4. BmL. Gyoma Nagyközségi iratok. V. 317. A. b. 3. 48. fol.
5. BmL. Gyoma Nagyközségi iratok. V. 317. A. b. 3. 53. fol.
6. BmL. Gyoma Nagyközségi iratok. V. 317. A. b. 3. 71. fol.
7. BmL. Gyoma Nagyközségi iratok. V. 317. B. b. 74. 95 lap.

HAJDÚSZOBOSZLÓ A SZEJDI-DŰLÁS IDEJÉN

MOLNÁR AMBRUS

Az előttem elhangzott előadás részletesen foglalkozott a Szejadi-dűlás eseményeivel és megajrolta azt a politikai hátteret, amelynek következtében, szinte törvényszerűen bekövetkezett a Hajdúság pusztulása. Városunk történetének írói közül többen foglalkoztak e tragikus esemény helyi vonatkozásaival. Mostani emlékülésünknek és az itt elhangzó előadásoknak mégis az az egyik célja ezen a nem egészen kerek évfordulón — hogy ösztönözzön bennünket városunk történeté szomorú időszakának még jobb és minél részletesebb megismerésére. Emlékezve, emlékeztetni kívánjuk múltját tisztelő és szerető városunk lakóit, a hajdú ősköllyállítására, hazaszeretetére és a jövődört való áldozathozatalukra.

A múlt sokszor megszépíti az apáról fiúra szálló hagyomány. Király Miklós 1893-ban megjelent könyvecskéjében a szoboszlói kongózással kapcsolatosan úgy ír a tragikus eseményről, mint a szoboszlói hajdúk fényes győzelméről, Szejadi Achmed pasa sege felett. Idézem: „A véréngző Szejadi, a győzelemhez szokott büszke vezér, aki idáig füstölő romhalmaz, égő városok lángja és haldoklók jajai között jött, most fut *mint kit rémek serege üldöz*."¹

Ezzel szemben a szomorú valóság az volt, hogy 1660 április végi napok eseményei következtében, nemcsak hogy elpusztult a Hajdúság és közöttük a szoboszlói hajdúvitézék és lakosok jó része, hanem az egész Hajdúság harci kedve és ereje annyira megropant, hogy soha többé nem érte el az azt megelőző színvonalat.

A Szejadi-dűlásra emlékezve tehát nem idézhetjük fel a hajdúvitézék fényes győzelmét, de emlékeztetünk hősi helytállásukra, eszméjükért hozott véralózatukra, és arra az erőlelti küzdelemre, mellyel a romlás után, városukat, hajlékaikat, életüket újraépíteni volt hitük, bátorságuk és reményességük.

Városunk történetének a nagy tragédia előtti és utáni eseményeire, a nép helyzetére és körülményeire vonatkozó apróbb, szétszórt adatait próbáltam felkutatni, olyan forrásokból, melyek eddig — tudomásom szerint — nincsenek publikálva, vagy legalábbis szélesebb körben nem ismeretek.

Az 1660-as éveket megelőző évtizedek városunk életében is a letelepült hajdúknak az új életformába való beilleszkedésével telt el. Kiváltságaiat a vármegye és a birtokos földesurak nem nézték jó szemmel. Minden eszközzel igyekeztek kiváltságaiat megsemmisíteni és azok gyakorlásában őket akadályozni. Különösen Szabolcs Vármegye rendei, de mint majd az idézendő forrásból kitűnik, Bihar Vármegye vezetői is igyekeztek lehetetlenné tenni őket. Kisebb túlkapásaiat felnagyítva arra törekedtek, hogy „*őfelsége osszassa fel őket, és tegye jobbdágyokká*". Ennek az ellenzenynek az egyik oka az volt, hogy a hajdúszabadság kívánatos lett a környező falvak jobbágnépe számára is. Ők is hasonló kiváltságok elnyerésével szerettek volna megszabadulni a jobbágy iga alól. Másrészt pedig a „*hajdúvárosokra migrált*" (a hajdúvárosokba beköltözött) jobbágyokat és zselléreket a hajdúvárosok visszaadni nem akarták, mert a hadrakelések

idején idehaza az asszonyok és gyermekek mellett, szükség volt a földeket megművelni képes, munkás férfi erőre. Ezek a jobbgyók és szellerek pedig leginkább önként és szívesen jöttek a hajdúk közé, azzal a reménységgel, hogy majdan elnyerhetik a hajdúk által élvezett kiváltságokat. Ez természetesen a magánföldesurak érdekeit sértette. Így keletkeztek azok a panaszelevelek, melyek segítségével nemcsak arról értesülünk, hogy milyen panaszra adott okot a szoboszlói hajdúk magatartása, hanem bepillantást nyerhetünk városunk lakóinak 1660 előtti élethelyzetére és megismerhetjük bakaika, gondjaikat is. Mint ahogy ebből a szoboszlói panaszelevélből is láthatjuk:

„Az Hajdú Városoktól pediglen, nevezet szerent Szoboszlótól, Böszörméntől Vámos Pércztől, Hatháztól, mennyi sok rendbeli bántódásaink légyenek, Isten győzné elő számlálni, többek között nem utolsó, amit a Szoboszlóiak az Nagy Harangi Szegény Nemességen és az Gyarmathi Szegény Parasztságon, immár régtől fogva cselekedtettek, és most is naponként cselekszenek. Ez a nagy Harang Nemes hely és a rajta lakó Szoboszlón is, akik birnak ott Nagy Harangon, ki egy ház helyet, ki mit, mint hogy régen oda való ós fiak voltak, akik azt kívánák, hogy ő nekiké oda Szoboszlóra adoznának és fizetnének az magok saját földöktől, holott amazok másnak egy talpalatnyi földét nem birják, hanem csak a magok telekit.

Ez előtt egy néhány esztendőkké az *Szeghy Mártony*, más megint *Sápi János* nevű Szoboszlói Hajdúk, több latrokat vévén magok mellé, ugyan ott való *Kapitány nak*, *Lenthe Dávidnak* értelméből és akaratyából, az megirt Nagy Harangiakra reájok menvén egy *Nagy Péter* nevű ott való jámbor Nemes embernek hét ökrét el hajtották kiket mind oda veztettek. De ennél hallatlanaból latorság, amit régen cselekedtetnek, mert az elmult Kis Karátsony nap tájban, azon Nagy Harangon lakó *Szőke János* nevű Nemes Embernek ugyan Szoboszlóiak, *Szeghy Márton*, *Beődi Mihály*, *Papp Gáspár*, *Sápi István*, *Vitális Gergely*, *Szőcz János*, *Eősi Pál*, *Kis Mihály*, *Makai György* és több ben is, azon Nagy Harangi földről, 30 számú öreg marháját hajtották el, kiket bizonytalan kívül mind oda vesztettek. Az szegény Nemes Ember utánuk menvén az Szoboszlói Kapitánnyal egyet az latrok közül meg fogatott, az többit pedig semmiképpen vele meg nem fogathatta; azért nem fogta meg pedig az többit, hogy ő is eleitől fogva az Szoboszlóiaknak minden latorságokban hasonló comlicis (részes) volt, mely dolog ilyen okból bizonyosodik meg: 1. Hogy a prédált marháknak egy részét a maga számára tartotta meg, praetendálván (előadván) azt benne, hogy annak egy részét a Kassa Generálisnak kell nekike küldeni. 2. Nem hogy az latrokat meg büntette volna és a káros embert meg elégitette volna az Isten kívánsága és tisztí szerent, sőt inkább Szegény káros nemes Embert, nagy Istentelenül meg fogatta, és a meg fogott latrokat egy tömlőbe vettette és mind addig ott tartotta, míg a latornak, kedve ellenére, meg nem engedett, és erős kötés alatt arra kötötte magát, hogy soha többé kárát nem keresi; mely hallatlan latorságtól, úgy hisszük még a török is iszonyodnék.

De meg ebben sem maradt latorságok, hanem a minemű Szentegyházacska csináltak volt Szegények, immár a Szoboszlóiak attól is adót kérnek az Nemességen és annyira fenyege k töket, hogy már fél esztendőktől fogva az Templomban sem mernek az Szegények járnai, hanem hol egyik, hol a másik házához gyűlnek az Isteni Szolgálat ra.

Az Gyarmati Szegény Parasztságnak is pedig néhány izben hajtották marhájokat el, melyek többnyire mind oda veszttek. Egy *Dóczy Sebestyén* nevezetű Szoboszlói Hajdú több comlicis (vele részes) latrokkal együtt, egy *Thuri János* nevű Nagy Harangi Nemes Embert minden igaz ok nélkül meg fogott és addig vesztegetett, hogy egy néhány Tallért vont rajta.

Rhedey Ferencz Úrnak is az elmult esztendőn *Báránd* nevű falujára az Szoboszlóiak, úgy mint *Beődi Mihály*, *Vitális Gergely*, *Szőcz János*, *Fias Gecezi*, *Buzai Matyas* hatalmasul reá menvén egy *Pokol János* nevű jobbgyát megh fogták és hat ökréve együtt el vitték, *Barkóczy Ferencz* kezébe adták ki is az napig is oda vagyon. Ugyan azon faluból *Tóth Gergelynek* hat ökrét és három tehenét vitték el hatalmasul...

További és részletesebb kutatásnak kell majd feltárnia azt, hogy ezekben a panaszelevelekben mennyi volt az igazság és mennyi a rágalom. Az azonban a fentebbi idézetből kitűnik, hogy Szoboszló és a többi hajdúváros is, a XVII. század közepén a környékbeli falvak jobbgyánépével szemben, és kifejezetten a kisnemesi Nagyharang nevű faluval szemben — mely több szoboszlói hajdúnak származási helye volt — földesúri jogokat próbált gyakorolni, nem is sikertellenül. Ha ez talán túlképes is volt, mégis azt mutatja, hogy Szoboszló városa ebben az időben bizonyos tekintélyt tett azért a környéken, ami a belső megszállásuldas egyik jelének is felfogható.

Ebben az időben, az 1650-es években, városunk a közművelődés terén is, komoly fejlődést mutat. Református egyházának predikátora *Vácsi András*, aki 1615-től szolgált itt, igen nagytudású tekintélyes ember volt. 1643-ban Szoboszló város tanácsa hűségét szolgálataiért neki és maradékainak saját, örökölhető házhelyet és telket jutott. 1652-ben, halálakor a debreceni egyházmege — melynek 1641-től esperese volt — jegyzőkönyvében „sokféle dolog tapasztalataiban gazdag és ékesszólásban közismereten bővelkedő öreg”-nek nevezi.

Városunknak igen magas színvonalon működő iskolája volt ebben az időben, ahová a Debreceni Református Kollégiumból olyan rektorokat hoztak, akik innen — szinte kivétel nélkül — tovább tanulni külföldi egyetemekre mentek és később predikátorok lettek. 1653-ban Szoboszlón tartotta a debreceni egyházmege a „*Synodi partialis*”-t (egyházmegei közgyűlés). Ez a tény is rendezett, konszolidált viszonyokról tanúskodik. 1657-ben II. Rákóczy György lengyel hadjárata idején, igen sok szoboszlói hajdúnak is fegyvert kellett fognia, és sokan úgy mentek el, hogy soha nem tértek vissza. A jelentős mértékű hadbavonulás azonban különösebb zavart nem okozott a város fejlődésére nézve. Ezt bizonyítja az is, hogy 1658-ban, amikor *Vácsi P. István* volt a szoboszlóiak predikátora, *Fekete Mihály* hajdúkapitány egy aranyozott ezüst — úgynevezett — hólyagos kelyhet adományozott, illetve csináltatott az eklézsiának. Ugyan ebben az évben *Jósa Lőrincz*, *Sándor Kata* asszony egy úrihimzéses úrasztali terítőt készíttetett az úrasztalára.³

Ezek az adományok békés életkörülményeket és bizonyos fokú gazdasági jólétet tüteleznek fel.

A békés hétköznapok eseményeit, a városban folyó normális életkörülményeket idézik azok a levelek, vagy inkább nyugtatványok, melyekben *Hartyáni István*, 1635 körül Nagykorösről ide költözött nemes ember — aki túlélte a Szejdi-dúlást, mert utána 1664-ben kapitányságot is viselt — nyugtatja Nagykorös város tanácsát, hogy a hartyáni pusztáért járó árendát maradjék nélkül megkapta. Ezekben a levelekben két szoboszlói embernek a neve is szerepel. Így tudjuk meg, hogy a város notáriusa (hites jegyzője) *György deák* volt és jelentős vezetői tisztséget töltött be *Musoly János* „embereséges ember”-é.⁴

Ebben az évben azonban már egyre toronyosulnak a viharfelhők a város egén. Megérkezik Szolnokról Husszain pasa levele „... *Rákócziért ne rontsátok el magokat!* Titeket meg nem oltalmaz, ti se őiet!”. 1660 februárjában a szoboszlói hajdúk is ott vannak Polgáron azon a gyűlésen, amelyből hadbaszállásra szólítják Szabolcs vármegye közönségét is, mert: „a törökök már gyülekeznek Egerben, Pesten és máshol, immár csak induló félben vannak az ebek...”. A harci készülődést, nagy bajok kezdetét jelzi az is, hogy a város jegyzőkönyvében 1659. október elejétől megszűnnek a bejegyzések.⁵

A háborúra való készülődés ellenére is folyik az élet — mindennapi gondjaival és örömeivel. A Debreceni Egyházmege, melynek kebelébe tartozott Szoboszló is, 1660 márciusában, tehát csupán néhány héttel a nagy pusztulás előtt, Gáborjában tartotta közgyűlését. Ezen a *partialis synodus*-nak nevezett gyűlésen három szoboszlói házaspár váloperét is tárgyalták. Mindhárom esetben a feleségek kérésére indult a váloper. Mind a három esetben kimondták a váloást. *Sirkos Juditot*, *Oláh Katalint* bővebb indoklás nélkül, *Hegeyi Iónát Csorján Andrástól* azért váloasztották el, mert az „*atád kézen van*”. Minden bizonyonnal az 1657. évi lengyel hadjárattal esett a tatárok fogságába.

Az 1660. április végén bekövetkezett pusztulás után csak két év múlva találunk újra bejegyzést a város jegyzőkönyvébe. Felmerül a kérdés: milyen méretű lehetett a pusztulás? Teljesen elpusztult-e a város, vagy csupán néhány hétre vagy hónapra bémúlt meg az élet? A pusztulás méreteire nézve annyit tudunk, hogy a város lakóinak fele még idejében elmenekült, különböző, nagyobb biztonságot nyújtó helységekre. Az itthon maradtak — nemcsak a katonák, a férfiak, hanem az asszonyok és gyermekek is — mind elpusztultak, vagy rabláncra fűzve meneteltek a rabszolgapiacok felé. Azok, akik az elmenekülők közül megmaradtak, néhány hét múlva visszatértek, hogy újjáépítsék a várost. Csodálatos kell emlegetnünk hajdú őseink élni akarását az új élet megteremtésének lehetőségéért hozott áldozatát és igyekezetét. 1660 második felében már újra megindult a tanítás a város iskolájában. Különböző források egybehangzó állítása szerint ebben az évben négy rektor (iskolaigazgató) is megfordult a város iskolájában. *Szatmári György, Apáti Miklós, Harmati Bálint és Szerencsi Mihály* neveit jegyezték fel a források.⁶

A rektorok sűrű változása és az egyházmegye jegyzőkönyvében 1660. decemberi kelettel található az a bejegyzés, mely szerint: „Törvény hozatik, hogy az ürességen lévő egyházakat senki magától el ne foglalja, vagyis ott pap ne legyen magától és senki világi felsőségtől ne kérjen engedélyt arra, hogy valamely helyen pap legyen, mert ez a hatalom csak az eklézsiát illeti...” nyilvánvalóan arra a zűrzavaros helyzetre utal, amely a Szejd-i dúlás következtében Szoboszlón és a hajdúvárosokban kialakult. Az élet azonban megindult, a túlélők visszatértek és lerombolt, felégett hajlékokat építeni kezdtek. Az élet jelét mutatja, hogy 1661 elején a Debrecenben megtartott egyházmegyei közgyűlésen *Szabó Erzsébet* szoboszlói lakost feloldják a házassági kötelék alól, mert férje valahol Tatarországban, fogságban van. Hasonló okból választják el *Borosnyai Katalint Nagy Ábrahámmal* szoboszlói lakostól. *Mikó Gáspár* asszonyát is azért szabadítják fel a házassági szövetség alól, mert férje „az Erdélyi fejedelem lengyelországi expedíciójából nem tért vissza”. *Bordán Erzsébet* férje *Pozsár János* is a lengyel háborúban tűnt el.⁷

1661-ben választották a Debreceni Egyházmegye esperesévé, majd a Tiszántúli Egyházkerület püspökévé *Nógrádi Mátyás* debreceni papot, aki azért ment el püspökként Debrecenből Bajomba, hogy a Szejd-i dúlás következtében szétszóródott sárréti és környéki helységeket és eklézsiákat megépítse. Egyik versében így emlékezik meg átlóként, a nagy pusztulásról:

... Szejdi Nagy Vezírnek hallottátok híret
Ki meg-sarcizoltatta Debrecennek népet:
Tőlem is elvette erszényemnek pénzét,
Mely miatt szenvedtem kenyérnek éhségét.

Evangéliumnak szabad folyásáért,
A Sárreút mellett ezt igaz vallásomért,
Szenvedtem ezeket Krisztus szép nyájjáért,
Rátz ladikásoknak sokszori vadvagyokért.

Ha ékes helyeknek kedveskedő népe,
Tettett volna nekem pénzkereső helye,
Bajon táján régen az Urnak igéje,
Prædára ment volna szép zengedezés.

Debrecennek híre megmarad örökre,
Kiből én elhoztam ifjújait, hogy népe
Épülne általok Istennek, Földeske,
Sáp, Konyár és Bajon megromlott helyeske...”

Egy másik versében is történik utalás a Szejd-i dúlásra, illetve a hajdúk vitéz harcára, *Keresztes András* hajdúkapitány hősi cselekedete kapcsán:

„Elhagyá Bözörményt jeles lakó helyét
Kedves házanépet, felserdült gyermeket
Lengyel Craco felé hogy vinne fejedelmét
Onnét Urunk visszá fordítá elméjét.”

Igazán hűségét mutatá hazánkhoz
Mikor sok ellenség gyűlt volna Aradhoz
Vérét is kiontyán fordula Hajdúkhöz
E volt buzgósga Kegyelmes Urunkhoz

Szejdi Székely Hídat erősen vitatá
Körülötte tüzzel mindenét hányatá
Akkor is mint Absis meg-mutatá
Dávidhoz hűségét Urához megtartá...”

(Sám 20:6:10)⁸

Különösen az első vers érzékelteti a tartódlás szörnyű következményeit és azt a nagy erőfeszítést, amely arra irányult, hogy a falvak és a városok szétszédelt és elcsúggedt népét a félelmetes időben, a debreceni Kollégiumból hozott ifjú rektorok és prédikátorok, lelki vigaszt és biztatást adó segítségével „épülne általok” a sok „megromlott helyeske”.

Nem tudjuk, hogy hová sodorta a Szejd-i járás vihara a szoboszlói prédikátort, *Váci P. István*. Annyi bizonyos, hogy 1660 után sem Szoboszlón, sem a környéki egyházaknál névvel többé nem találkozunk. A szoboszlói parókia a vihar után üresen maradt. Így történhetett meg, hogy a zavaros helyzetet kihasználva 1661-ben minden engedély nélkül egy *Némethy István* nevű lelkész foglalta el a papi hivatalt. Az egyházmegye tiltakozott az eljárása ellen és nem tartotta alkalmasnak erre a hivatalra és felelősségre is vonta. Úgy látszik azonban, hogy a háborús viszonyok között alkalmasabban nem talál az egyházmegye sem helyette és így 1662-ben „benyújtott kérelme alapján megengedi, hogy 1663-ban is Szoboszlón maradjon...”

1664-ben újra Szoboszlón tartja meg az egyházmegye az évenként kétszer tartani szokott közgyűlés egyikét. Ezen a gyűlésen is tárgyaltak szoboszlói ügyet. *Horog András* rektor, éppen úgy mint korábban *Némethy István* lelkész, felsőbb engedelm nélkül foglalta el a rektori széket Szoboszlón. Ő azalatt mentette magát az egyházmegye előtt, hogy őt „*Borbély Mihály* Uram hozta ide...”

Ugyanebben az évben a Debreceni Kollégium diákjait is fogadja a város, amikor ősi szokás szerint *supplicálni*, azaz a kollégiumi diákok élelmét összegyűjteni jönnek.

A közgyűlés itt tartásának ténye, a diákok fogadása bizonyítja arra, hogy a nagy pusztulás után újra megépült a város és elindult a fejlődés útján.

Úgy gondolom, hogy ezek a kis történelmi mozaikok, részatatok is segítenek városunk története e tragikus eseményének jobb megismerésében. Segítenek abban, hogy még inkább csodálhassuk a túlélők bátorságát, új életet kezdeni tudó akaratát és áldást mondva emlékezzünk azokra, akik oly nagy számmal vérük hullásával életükkel, vagy keserves rabsággal pecsételték meg hazájukhoz, népükhöz és az óvéikhez való hűségüket.

Erre az előadásra készülve *Vörösmarty „Szózat”*-ának sorai jutottak eszembe:

... Az nem lehet, hogy annyi sziv
Hiába ontá vért,
S keservben annyi hü kebel
Szakadt meg a honért...”

Vörösmarty a „*Szózat*”-ban arról a hazaszeretetről beszél, amely „*a jelent ölelve tartja, és a múltból lelkesítve, jövőt teremt*”.

A múltból lelkesítve, hajdú őseink hősi harcára és újra életet, hazát teremtő akarására emlékezzünk, hazaszeretünk a jelent ölelve, teremtés és építő a békességes jövőt.

JEGYZETEK

1. *Újváry Zoltán*: Hajdúszoboszló népelete. Hajdúszoboszló monográfiája szerk.: Dankó Imre. Hajdúszoboszló 1975. 586. o.
2. Hajdúvidéki Református Egyházmegye Levéltára. Hajdúhadház. Fasc. 1. No. 1. Hajdú ügyek. 1642. évf.
3. *Makkal László*: Egyház és vallás Hajdúszoboszlón. Hajdúszoboszló monográfia i. m. 519. o.
4. Hajdúvármegye és Debrecen szabad királyi város adattára. Debrecen. 1937. 140. o.

5. Szilády Áron: Okmánytár a hódoltság történetéhez. I. kötet 251—252. o.
 6. Dankó Imre: A hajdúszoboszlói partikularis iskola. Hajdúszoboszló monográfiája. I. m. 467. o.
 7. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen. (A továbbiakban: TREL) A Debreceni Egyházmegye jegyzőkönyve. I. kötet 1655—1715. évi. Z/31.
 8. Régi Magyar Költők Tára a XVII. században. Sajtó alá rendezte: Varga Imre, Budapest. 1981. 76. o.
 9. Bakóczy János: Extractos Protocolorum Tractus Debreceniensis ab Anno 1615 usque a d'Annum 1775. Hajdúszoboszló. 1883. 1664. évi bejegyzés.

A 100 ÉVES LUBY MARGIT ÉS A 10 ÉVES SZATMÁRI MÚZEUM

VILLANGÓ ISTVÁN

Luby Margit emléke előtt egy fiatal, mindössze — vagy immár? — 10 éves múzeumban tisztelgünk.

Jelképesség és tartalmasnak érzem az ünnepelt, a két évforduló összekapcsolását. Egyrészt azért, mert a mátészalkai múzeum a nevében viseli a „Szatmári” jelzőt, ezzel is kifejezve, hogy ezen földrajzilag, történetileg, etnográfiaiban is különösen szép, érdekes tájegység muzeális anyagának, múltjának gondozója. Annak a népcsoportnak hagyományait, tárgyi emlékeit gyűjti, amelyről Luby Margit is úgymond a néprajzot tanulta. Abból a kelet-magyarországi környezetből, szellemiségből indult, amelyről a közeli Érmindszent születő költő, a csécséi Balczra Mórira gondolva „égető ceruzával” 1909-ben ezt írta: „a mi fajtánk”. Hogy milyen ez a fajta nép? „... Sok századév megsanyargatta, elfogadta Kálvin predesztinációs tanát, de amíg az öklei bírják, nem bízza ügyét a jó Istenre...”

Itt nemesítettek egész falvakat egy jökekvő pillanatukban felséges uraink, vagy nagyságos fejedelmek. Bocskor mellé itt kötötték a legtöbb kardot, s a kis urak itt békültek bele legnehezebben, hogy nagy urak is vannak... e nem demokráta országunknak e tájkán született meg a világ legkülönösebb demokráciája. Nagy familiák zuhanak itt le a hétszázados ezrek alacsony sorába, hová máról holnapra a paraszt is felkerülhetett... S itt készült el legjobban a talaj a jövőre, az úri... ma már nagyon fenyegető, igazi, nyugatias demokráciára. Ez a tájké Magyarországot dagasztó teknoje.” Így jellemezte Ady e táj népet. S az e töről fakadó költészet, hiedelem- és szokásvilág, babonák, mesék — mondjuk így a kultúra ragadta magához egy életre ma ünnepelt néprajztudósunkat, a gyűjtőt, az író.

A tudós születésének centenáriuma, s a múzeumlapítás évfordulóját a célok, a nemes szándékok és törekvések közösségében megnyilvánuló eszmei rokonság is összefogja.

A jelen múzeumnak nem lehet ugyanis más és fontosabb feladata, minthogy fáradságtalanul gyűjtse, kutassa, megőrizze, megismeresse a népet, a nép alkotó erejének produktumait. Mégpedig úgy, ahogy erről Veres Péter írt: „... szerintem — mondta a tudósok közt, laikusként — a szellemi néprajz fontosságáról szólva, a népkarakter megismerése és megértése az első. Mégpedig nem csupán azért, hogy ezt megismerjük, leírjuk és letegyük a múzeumba (már a gyűjtésnél is jó ezt tekintetbe venni), hanem azért is, hogy válaszolni tudjunk, ahol és amiben erre szükség van, arra a belső változásra is, amely a folyó történelem dolga.”

Úgy gondolom, ez a fent említett rokonság és közösség, ez az együvértartozás indokolja, hogy itt, Luby Margit születésének centenáriumán essék szó a szatmári múzeum tíz évéről, és ennek kapcsán a tájmúzeumok mai szerepéről. Örömmel teszek eleget a felkérésnek, hogy erről beszéljek.

A tájmúzeum gyűjtőköré és tevékenysége — a múzeumi törvény szerint — földrajzilag meghatározott területre, közigazgatási egységre terjed ki.

Milyen egyszerű ez a meghatározás, s a valóság ennél mennyivel gazdagabb, bonyolultabb. Kezdve azzal, ahogy kialakul egy-egy gyűjtemény, karaktert kap, azután helyiséget, épületet, raktárakat, kiállító termeket, s ahogy gyarapodik a tárgyak száma, az alapterület növekedésére, úgy nő a gond, a tennivalók sokasága is, de láthatjuk a sikerek örömeit is.

Példa — mondhatnám tipikus példa erre a mátészalkai múzeum létrejötte. Sorsa összenőtt a település legújabbkori fejlődésével, városá szerveződésével.

A múzeumi gyűjtést lelkes pedagógusok, népművelők kezdi. Munkájuk eredménye — miként annyi más helyen — a hanyattatás vár: pincéből padlásra; padlásról elhagyott hivatalok helyére, ideiglenes raktárba; majd művelődési ház, iskola fogadja társbérletbe. Azután megindul a tervezgetés: kellene egy múzeum! A város párt- és állami vezetése nagyon akarja, a megyei tanács támogatja, az üzemek, a gyárak, a tsz-ek úgyszintén. (Érdekes felfigyelni arra, hogy fiatal városaink — Kapuvár, Csona, Szeghalom, Gödöllő stb. — múzeumi gyűjteményei is milyen hasonló módon alakultak, vagy éppen most formálódnak ezen az úton-módon. S az is jellemző, hogy mindezekig milyen nagy szerepe van e múzeumok létrejöttében a helyi vezetések, gazdasági szervezeteknek, mintegy felváltva a korábbi múzeum alapító, szervező egyletek, társaságok at.)

Az eltökélt szándék és az összefogás Mátészalkán is meghozza az első jelentős eredményt: a múzeum megkapja jelenlegi épületét, ami korábban — ha jól tudom — volt főispáni lakóház, kiskatonákat sorozó kiegészítő parancsnokság, nyugdíjasok lakása stb. Nem volt tehát egyszerű birtokba venni, múzeummá formálni. Itt kellett megteremteni, minimális költséggel, személyzet nélkül, hézagok gyűjteményre alapozva, berendezések és felszerelések hiányában egy kis múzeumot.

1975-öt írunk akkor, amikor megkapja működési engedélyt, mely szerint a múzeum neve: Szatmári Múzeum,

székhelye: Mátészalka,

jellege: helytörténeti múzeum,

gyűjtőkör: néprajz, helytörténet,

gyűjtőterület: Mátészalka város és környéke,

fenntartója: a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumi Igazgatóság,

aláírás: Garamvölgyi József.

Milyen egyszerűen tárgyalog az e dokumentum is, és valójában mi is történt:

A lakókat kiköltöztették, a konyhakerteket felszámolták, az épületet két lépcsős múzeumi funkció szerint átépítették, 177 négyzetméternyi ún. előtérrel szabadtéri kiállítást alakítottak ki. Létrehozták a *Zalka állandó kiállítás*, a Titász anyagi támogatásával a *villamosláti állandó kiállítás*, a városi tanács anyagi támogatásával a *város történeti kiállítás*. Az állandó kiállítások mellett több mint félszáz időszakos kiállítást rendeztek, amelyekben közreműködtek más nagyobb múzeumok is, mint például a munkásmozgalmi, a Galéria, a mezőgazdasági, a bányászati, a szolnoki, a debreceni, a nyiregyházi, a vásárosnaményi stb. múzeumok. Kiállításra társultak iskolákkal, üzemekkel is. Jó munkakapcsolatot alakítottak ki a Szovjet Kultúra és Tudomány Házával. Nem kis erőfeszítéssel megindították múzeumi sorozatukat a *Szatmári Múzeum Kiadványai* címmel. Megszervezték a múzeum baráti körét, előkészítették a baráti kör kiadványainak tervezését. Jó munkakapcsolatot alakítottak ki a televízióval, rádióval, kutatókkal, újságírókkal, helyi alkotókkal. Helytörténeti könyvtár hoztak létre, s minden fontosabb Szatmárra vonatkozó alapvető munka birtokukba került. A Szatmárban megjelent valamennyi újságot gyűjtik. Létrehozták *adattárakat*, több mint 15 000 oldal terjedelmű eddig, ebben az anyagban a legértékesebb *Luby Margit* több mint 10 000 lapoldalmi gyűjtési anyaga és *Molnár József* könyvészeti s helytörténeti-kézirat anyaga. Értékes még a Zalka Mátéra vonatkozó cikknagy, melyet magángyűjtőtől vásároltak és közadakozásból gyarapítottak. Mondhatni, Zalkára vonatkozóan minden Magyarországon megjelent közlés, híryanag, kisebb-nagyobb újság cikk birtokukban van. Értékesnek mondható még a szatmári vonatkozású helyi munkás- és pa-

rasztmozgalmi anyaguk is, melyet vásárlás és ajándékozás útján gyűjtöttek. Létrehozták a múzeum *fortotárdát*, amely jelenleg megközelíti a 10 000 darabot. A recens néprajzi anyag rögzítése *esetleges*, de hangszalagon igen értékes pótolhatatlan anyag várja a feldolgozást, főleg a gazdálkodás, parasztelejrajzok köréből.

Ennek a nagyszórású munkának természetesen voltak átfedései, „hordalékai”. Ezt ismertem fel a megyei múzeum igazgatósága, s útmutatásaival a munkát egységese mederbe terelte.

E koncepció szerint a múzeum profilja a következő lett. A szatmári rész legújabbkori anyaga mellett, a fiatal város történeti anyaggyűjtése, néprajzi nagytárgyak (hombarok, szuszékok, darálók, gubák, ekék, boronák, ekekapák, fahengerek, egyénileg készült mezőgazdasági eszközök). Mindezen túlmenően a volt Ecsedi lóporknyék néprajza, *munkaszékerek*, paraszti *közlekedési eszközök*. Esetleg szatmári sirjelek! Mindez azért, mert eddig ezt tematikusan a megye múzeumi nem gyűjtötték és egyben fehér foltnya ez az egész magyar nemzeti kultúrának.

Íme itt egy hevenyészett, korántsem teljes „letár”. És mennyi minden kimaradt! Erről leginkább Farkas Józsa barátunk, a múzeumot építő igazgató tudna mesélni, ha lenne rá ideje. De nincs, mert megint biztosan új tervek forog fejében, bővíti a kocsi-szint, szerkeszti a szekérkatasztert, vetélkedőt szervez, fizetés és államférfi kalauzot, fényképet és hangfelvételt csinál, anekdotákat mesél, fiatalokat nevel — s tudj! Isten még mi mindennel nem foglalkozik, úgy is mint „kiváló népművelő”.

Elnézést e személyeskedésért, de szülőkésnek tartom hangsúlyozni, hogy e tájmúzeumnak kialakulásának egyik mozgató ereje a gazdálkodás, a település szerkezeti változása, a városiasodás, a történelmi és kulturális értékek felismerése. De mindenütt ott találunk még valakit: a szervezőt, a fáradhatatlan kutató, buzgó törekvőt, soha el nem csüggedőt, a lehetetlent nem ismerőt, aki ha kell agítal, káromkodik, könyörög, megfogja a munka végét — székét és virint hord, borítékat cimez, képet ragaszt, kávéét foz, amellet publikál, doktorál, helytörténetet ír, és korrigál, előad és meghallgat — folytassam?

Nagy Gyulákra, Faragó Sándorokra, Miklya Jenőkre... azaz Orosháza, Kapuvár, Szeghalom, Zebegény, Gödöllő stb. tájmúzeumaira gondolok, meg a közelebbiekre: Molnár Mátyásra, Szalontai Barnára, Csizsár Árpádra — azokra is, akik már nincsenek közöttünk, és akik még itt lehetnek.

Tiszteljük, becsüljük őket és mai még aktív követőiket, az alapítókat, a múzeum-szervezőket. Munkájukat, fáradozásait az eredmények nem régi, vagy új gyűjtémények kialakulása dicséri.

Mi a jelentőségük, szerepük e helyi intézményeknek a múzeumok rendszerében, a kulturális hálózatok — divatosan szólva — a kulturális ellátásban.

I. Első helyre sorolnám az értékmentő szerepet. Köztudott, hogy az ország tárgykultúrája szegény. A történelem pusztításai miatt. Szétszóródott vagy megsemmisült múltunk számos tárgyi emléke, vagy éppen szépségünk vitt rá, hogy mindennapi értekeinket is „feléljük”. De a felelőtlenség, a tudatlanság is nagy kárt tett, elherdálva még azt is, ami megmaradt.

Nem folytatom. Hiányérzelünk, veszteségeink igazolják, hogy támogatni kell minden olyan törekvést, kezdeményezést, amely megmaradt értékeink megmentésére irányul. Ezekben kulcsszerepük van a tájmúzeumoknak, helytörténeti és szakmai gyűjtéményeknek.

Nagy múzeumaink sokszor nem képesek vagy éppen időlegesen meg is feledkeztek egy-egy speciális ágazat, terület tárgyi anyagainak begyűjtéséről. Ebből fakad a helyi intézmények hűzágpótló funkciója. Cél, hogy az országos, megyei és a helyi múzeumok gyűjtő, feldolgozó tevékenysége szervesen kapcsolódjék egymáshoz, hasznosan egészítse ki egymást.

A tájmúzeumok legyenek műhelyei a helytörténeti munkának, járuljanak hozzá a köztörténetirás forrásainak feltárásához, megismertetéséhez. Gyűjtsék, őrizzék a sajátos helyi emlékeket, töltsék ki a szakmuzeológiai munka hiátusait, pl. a viselet, a ke-

rámiák vagy éppen öntöttvas, netán — mint itt — a szekerek összegyűjtésével, feldolgozásával és közzéssel bocsátásával.

Eppen ezért a kulturális irányítás, a minisztérium mindig is támogatta, segítette a tájmúzeumok kiépítését: hol szakmai útmutatásokkal, hol egy új állandó kiállítással. Így készült el az itt látható Zalka bemutató, s most folyik a nyírbátori új kiállítás rendezése. De más módon is kifejezésre jutott a biztatásunk — ha jelképesen is — pl. legutóbb 100 ezer forinttal járultunk hozzá az udvari kocsi-szint bővítéséhez, elismerve ezzel a helyi vállalkozás országos jelentőségét is.

Itt vetődhetne fel a nagy múzeumok és kismúzeumok támogatásának dilemmája, vitája — hozzátéve nem érszokolt szembeállítás. (Már csak azért is, mert a sajátban, néhány demagóg arisztokratikus nyilatkozatban megfogalmazódnak ezek az ellentétek.) Az az álláspontunk, hogy a kis és nagy múzeumoknak, régi és újabb keletű gyűjtéményeknek együtt, szoros szakmai szervezetben — megyei szervezetben és szakfelületi rendszerben — egymást kölcsönösen kiegészítve kell működniük. Legyenek gyűjtőköri elhatárolások, de ne legyenek monopóliumok, legyenek összehangolt kutatási tervek és ne partizánakciók, kapjanak teret az egyéni tudományos témák is, de nincs senkinek privilégiuma egy-egy anyagrezsben, szülőkésnek publikációk, de pusztuljon a dilettantizmus. Mindehhez csak egy egészséges szellemmel működő egészséges múzeumi rendszer adhat megfelelő keretet. Az a múzeumi intézményrendszer, amely napjainkra lényegében kialakult, amelyben kirajzolódna a munkamegosztás és az együttműködés területei is, s amelyben megvan a sajátos helye a tájmúzeumoknak is. Feladatunk ezek szakmai, minőségi megerősítése, szervezetük tökéletesítése, feltételeik további javítása.

2. Még kell említeni azt a szerepet is, amit egy ilyen intézmény a település közművelődésének, oktatásügyének javításában betölt. Történelmi tudat, izlésnevelés, hazafiság és internacionalizmus, a szűkebb szülőföldhöz való kötődés, azonosulási képesség, értékorientáció... mind-mind olyan aktuális kérdés, amelynek válaszait a sajátunk is keresik, fogalmazzák — nem is hatástalanul. Kiállítások, előadások, ismeretterjesztő kiadványok és megannyi rendezvény jelzi, hogy tájmúzeumaink természetes feladatuknak tekintik pedagógiai, népművelői szerepüket.

3. Itt kell szólni a helyi intézmények közösségetremelő, mozgósító erejéről. Az emberközeliség, a teremtés, az alkotás fokozott izgalma, sikere — hogy úgy mondjam „összehozza” a település állampolgárait. Aktivizálja a papot és a kommunistát, aggot és fiatal, brigádokat és maszkokat — mindenkit, aki nemes ügyben munkára fogható. Az egészséges lokálpatriotizmus, a közszellem, a közös áldozatvállalás táplálja ezeket a múzeumokat — és talán az sem túlzás, ha azt mondom — a nemzeti egység politikájának helyi megvalósulásaként erősödik általuk a közösségi összetartó erő.

4. Arra is fel kell figyelnünk, hogy e kis múzeumok többnyire olyan helyeken létesültek, amelyek a kulturális ellátás fehér foltjaihoz tartoztak. Ilyen értelemben a kultúra demokratizálásának, kiterjesztésének is hordozói. Példa erre is Mátészalka. Mert mi volt és mi nem volt itt — Farkas József jellemzését idézve:

„Mátészalka: jobbágyfalu, mezőváros, a csonka megye székhelye, járási jogú nagyközség, s immár 16 éve középfokú város. 1945 előtt középiskolája nincs, tisztikaszinója van. Közkönyvtára, múzeuma nincs — levente zenekara, frontharcos egyesülete, levente lötere, cserkészcsapata, katolikus és református fiú és leány egyesülete, börtöne, felsőházi tagjai, császári és királyi kamarásai, koronaörei, vitési birtokai vannak. Középiskolája 1945—46, kultúrháza 1952, közönyvtára 1954, múzeuma 1974 után lett.”

Közönségük tehát az „immár” tízeves múzeumot abban a tudatban, hogy egy új kis múzeum életében az első évtized olyan fontos, akár egy évszázad a nagy múltú öregek sorában. Ebből az alkalomból kívánunk további sikereket, gyarapodást a Szatmári Múzeumnak és minden hasonló vállalkozásnak.

(Elhangzott Mátészalkán 1985. november 15-én, a Luby-emlékülésen.)

MEGEMLEKEZÉS NÉMETH BÉLÁRÓL, SZIGETVÁR TÖRTÉNETÍRÓJÁRÓL

DANKÓ IMRE

Kévszel ezelőtt egy méltatlankodó hangú kézirat jutott a kezembe, ami azt vetette szemére az illetékeseknek, hogy *Németh Béla* történetírő születésének 145., halálának pedig 80. évfordulója alkalmából a pécsi rádió rövidke megemlékezésén és a *Mecseki Bányász* című üzemi lapban, *Vajda József* tollából napvilágot látott, ugyancsak rövid megemlékezésén kívül senki és semmi sem emlékeztetett *Németh Bélára*, hívta fel a figyelmet munkássága mindmáig ható értékeire. Valóban furcsa, hogy az egész élete folyamán kitartó, pontos és invenciózus történeti, sok vonatkozásban helytörténeti kutató- és feltáró, feldolgozó munkát végző *Németh Béláról* senki sem emlékezik, senki sem hívja fel munkássága ma is használható eredményeire a figyelmet. Pozitív, ösztönző hatásáról senki sem akar beszélni, tudni. Idevontakozólag jellemző, hogy a *Magyar életrajzi lexikon* meg sem említi ezt a mind mennyiségileg, mind minőségileg sokat, nagyot alkotott történészt.

Ugy vélem, hogy egy ilyen megemlékezés során, mint ez a mostani is, kínálkozik a legjobb alkalom felhívni a figyelmet rá; munkásságára és talán éppen itt *Szigetváron* ahol, amiről tudni illik, *Szigetvár történetéről* írta élete fő művét: *Szigetvár történetét*. Figyelemfelhívásunknak többszörös aktualitása is van: *Németh Béla* 145 éve született, 80 éve halt meg és fő műve, az előbb említett *Szigetvár története*, 82 évvel ezelőtt jelent meg.

Mínthogy *Németh Béla* élete, munkássága majd teljesen kihullott emlékezetünk-ből, szükségesnek látszik életének és munkásságának vázlatzerű ismertetése. 1840. szeptember 25-én született Gödreszentmártonban, jómódú, középosztálybeli családban. Apja kincstári uradalmi számtartó volt; igyekezett fia legjobb, legmagasabb fokú kiképzéséről, neveltetéséről gondoskodni. 1857. július 25-én bekövetkezett halála azonban megakadályozta benne. Az apa halálával vége lett a család korábbi viszonylagos jólétének is, az özvegy anyja úgy látta jónak, ha fiát *papi pályára* adja, ahol kiképzéséért nem kell fizetnie. *Németh Béla* 1857. augusztus 4-én fel is vettette magát a *pécsi püspöki papnevelő intézetbe*, ahol aztán öt évet töltött. Mint teológus is történeti tanulmányokat folytatott leginkább, és legnagyobb kedvvel. Különösen segítségére volt *latin tudása*, amit tanulmányai során mindjobban elmélyített. Már mint teológus is a *vármegei*, de még inkább a *káptalmi levéltár* anyagának kutatója, sőt cédulázója volt, s mind jobban megérelmődött benne az az elhatározás, hogy nem szentelteti fel magát, hogy nem lesz pap, hanem a beállítottságának, érdeklődésének jobban megfelelő, *történeti pályára* lép. A pályaválasztás azonban nem ment simán. A papnevelő intézetből el kellett távoznia. A kecskeméti *református jogakadémiára* ment tanulni és jogi végzettséget szerezni. Ez 1874 márciusában sikerült is neki: ügyvédi vizsgát tett, és *Pécsett nyitott ügyvédi irodát*. Pécsi munkássága kettős volt. Mínthogy belátta, hogy senki sem lehet egyből történész, hogy ilyen pályára voltaképpen nincs is, s valamint azt is, hogy megélhetést biztosító olyan foglalkozás után kell néznie, amely mellett szabadon élhet tudományos célkitűzéseinek, történeti kutatásokat végezhet; sokoldalú, mozgékony ügyvédi munkássága kezdett. Mint ügyvéd hamarosan elérte, hogy Pécs egyik legjobb, leginkább foglalkoztatott polgárjogi ügyvédje lett. Mint ilyen jutott szoros kapcsolatba Pécs város vezetőivel, a nagy uradalmak tulajdonosaival, köztük *Montenuovo Alfréd* herceggel is. A város, a megye vezetői megengedték számára, hogy a *megyei levéltárt* bűvárolja, *Montenuovo* pedig 1889-ben a család *némethbolyi levéltárának* rendezésével bízta meg. Sikeres közéleti foglalkozása lehetővé tette számára, hogy a pécsi levéltárak bűvárlásán túl időrel időre megfordulhasson az *Országos Levéltárban* is, sőt a *bécsi levéltárak* egyikében-másikában is folytathasson kutatásokat. *Németh Bélából* ezekben az években kiváló levéltári kutató, adatgyűjtő vált. A *pozitíviz-*

mus híve volt, a levéltári adatok feltétlen tiszteletben tartója. Állításait, elképzeléseit megfelelő történeti dokumentáció igazolása, bizonyítása nélkül el sem tudta képzelni. Adatgyűjtő tevékenységénél azért időzöm el kissé hosszadalmasabban, mert munkásságára ez a tevékenység a jellemző. Sajnos, az is jellemző rá, hogy művei hátrahagyott részének nagyobb hányadát *levéltári gyűjtései*, adattári feljegyzései teszik, *olyan jegyzetek*, amelyek élete során nem kerültek feldolgozásra. Élete további részét az ügyvédi tevékenység mellett folyamatos levéltári kutatással töltötte, szinte megszállottként gyűjtve az adatokat egy általa tervezett, nagyszabású Pécs—Baranya történeti monográfia számára. Közben kisebb-nagyobb részt tanulmányokat is készített, sőt élete vége felé, 1903-ban kiadta *Szigetvár története* című, méreteit tekintve is jelentős monográfiáját. Ezekben a kisebb-nagyobb tanulmányaiban, amelyek közül nem egy gyűjtésnek köteteként jelent meg, Pécs és Baranya ős- és középkori történetével foglalkozott. Nagyon érdekelték a történelem előtti korok emlékei, a középkori maradványok. Régészeti vonatkozásban kora színvonalán állt s arról igazán nem tehet, hogy a később végzett régészeti feltárások eredményei megállapításait túlhaladták. A *Várady Ferenc*-féle millenniumi megyetörténet számára ő írta meg — *mintegy vázlatként* — Baranya megye történetét. Hogy ezt a munkáját milyen komolyan vette, hogy elkészítéséhez mit dolgozott, milyen nagy munkát végzett, külön is megírta. Még 1895-ben megjelentette *Baranya történetének forrásai* című tanulmányát. Megfeszített munkája majdhogynem megvakította s egyébként is aláesté egészségét úgy, hogy 1904. október 15-én, életének 64. évében el is hunyt. Mint mondtam, számtalan sok feljegyzés, adatgyűjtés maradt ránk hagyatékában, feldolgozatlanul. Ezekből állt össze a Baranya megyei levéltárban őrzött úgynevezett *Németh Béla-féle történeti adattár*, ami történetjeink, helytörténetjeink egyik legfontosabb forráscsoportja ma is.

Németh Béla elsősorban helytörténész volt. Minden munkájával Pécshez, Baranya megyéhez kapcsolódott, még *Szigetvár* esetében is. Ami ugyan akkor Somogy megyéhez tartozott, de *Németh Béla* földrajzi, történeti és társadalmi okokból Baranyához tartozónak ítélte.

Elmondhatjuk, hogy egyetlen történészünk sincs annyira *baranyai* és annyira *helytörténész*, mint ő. Helytörténeti felfogása, ami különben a *Szigetvár* történetében bontakozik ki legjobban, *komplex*, a történet egészére terjed ki és egységben látni, tárgyalni a legkülönbözőbb történelmi folyamatokat, eseményeket. Nemcsak az *eseménytörténet* gazdagítására, kiszélesítésére törekszik, hanem gondot fordít az egyes események, folyamatok, jelenségek közti összefüggés, kapcsolat feltárására, megmutatására is. Furcsa módon történeti munkáinak hőse nem egy-egy *kiválóság*, *hadvezér* vagy *politikus*, hanem az adott hely, adott időben aktuális *társadalmi*, társadalmi *törekvései*. Ahogy említettem, a *Szigetvár* történetében nyilatkozik meg leginkább ez a történetírő felfogása. Itt, ebben a munkában adott meg neki egyedül, hogy nagy egységben, *Szigetvár egész* történetében gondolkodjon és bár rendkívül adatgazdag, nagyon is aprólékosan, részletezve, de mégis *összefogottan* szóljon *Szigetvár népiségtörténetéről*. A *Szigetvár* történetének több részletén is túlhaladt az idő, a közben lezajlott történeti kutatás. Mégis, a szempontjai, az egységben látás és gondolkodás miatt ma is értékes munka. Olyan könyv, amelynek ki kell javítani a meghaladt állításait, amit tovább kell folytatni a ma és a közelmúlt történetével, nem pedig félretenni, elfelejteni és elfeledtetni.

Igazán méltánytalanság volt, hogy életéről, munkásságáról itt, *Szigetvárt* sem emlékeztünk meg. Legyen talán ez a pár szó, *felhívás Németh Béla* érdemeinek, elsősorban *Szigetvárt* értő munkálkodásának, eredményeinek elismerésére, munkái felhasználására, életműve *egészének* jobb beépítésére a magyar helytörténeti kutató- és feldolgozó munkába. Megemlékezésünk gyakorlati célja egyenesen az, hogy jó előre, a kellő intézkedések, előkészületek megtételére alkalmas időben hívja fel a figyelmet *Németh Béla* születésének közelgő százötvenéves évfordulójára. A másfél százados jubileum mindenképpen alkalmasnak tűnik arra, hogy *Németh Bélát*, *Szigetvár* történetírőjét 1990-ben életéhez és munkásságához, célkitűzéseihez méltó módon ünnepelhessük.

EMLEKEZŐ SZAVAK LUBY MARGITRÓL

FARKAS JÓZSEF

A szatmári tájházában született és élő nehéz helyzetben van, amikor a nagy szatmáriról, a 117 nap híjával 91 esztendő megélt Luby Margitról kell szólnia. Az érzelmi kötődések szorítását méginkább hatványozza, hogy Illyés Gyula, Ortutay Gyula, László Gyula, Juhász Géza, Gunda Béla, Balassa Iván, Molnár József — hogy csak néhány nevét említsék — helykijelölő, tudósi, látnoki méltatásai, kritikai megjegyzései után kell a feladatot megoldania.

Mit tehet ilyenkor az ittmaradt? Úgy találja, a hazai Szatmár földjében porladozó költő századokon átsugárzó szellemragyogása egyetlen mentevára! Méginkább az, mivel nemzeti himnuszunk költőjénél senki sem érezte jobban a szatmári föld vonzását és tisztaságát, életmeghatározó bélyegét, melytől elszakadni soha, megnyugodni pedig csak sirgódórben lehet. A vonzás, taszítás, végső megnyugvás közti időt, mely a földi halandó életében oly hosszú és mégis rövid, Kölcseyntől fájóbb szépségábróggással senki sem fogalmazta meg.

Így ír 1813. november 14-én Szemere Pálhoz küldött levelében: „Ha lelkenked, minekelőtte Hadeszből felvezettetvén, ide plántáltatott, választás lett volna engedve, bizonyosan nem választottam volna a hont, melyben születtem, de minekutána így vagyok elrendeltetve, nem cserélném fel sorsomat királyokéval.”

Azt hiszem Kölcseyntől mélyebben, izóbban az ittmaradtok nagy-nagy élet-dilemmáját senki sem fogalmazta meg. Akik a sors és a történelem hűtlenségéből kicsapódtak a hazai vagy külföldi nagyvilágba tagadva is szándékolják, volt alkalmunk látni, hallani. A szerencsésebbek, néha-néha, haza-hazajönnek, menekülnék, de a kiválasztottak, a tudatosan készülők, végső pihenőt is itt lelnek.

Ó, Szatmár! Hány meg hány ifjút löktél, taszítottál, kergettél a nagyvilágba, s hoztál vissza az „édes életből” testileg-lelkileg csonkán, bénán, hogy végül gyógyítgásod óvd, véd, ápolj, s formáld önmagad hasonlatosságára, vezesd rá sorsos kötelesség küldetésére.

Így tettél a bárónóval, Benedekfalvi Luby Margittal is, akinek igazán megadatott volna, hogy az élet könnyebbik oldalát, az örökké naposított oldalát válassza.

Egész hosszú életében naposított oldalán járt ő is! De számára a szellemragyogás, Ady hepe-hupás szilvási látókörűsége, Kafka európai eleganciája, Solymossy Sándor néprajztudósi puritán fegyelmé jelentette a mindenkor naposított oldalt. A kéki-ramocsaházi földbirtokos Nyárády Mihály volt még ilyen, aki Györffy István egyetlen szavára fordult az ügyvédségből a néprajz sovány kenyeret adó élet-izgalom szépségéhez.

A kíváncsi lélekűbárok képtelenek lennének megfejteni a rejtelmet, mi vihette a néprajzi kutatás világába a született urakat?

Azt hiszem, téves úton járunk, ha olyasvalamit ötlenénk ki, hogy kiábrándultak önös világukból. Közelebb járunk az igazsághoz, ha észrevesszük, hogy ők tudtak valamit, amit mások nem, rádöbbenek arra, hogy van, akkor még volt, egy egységes Kárpát-medencei magyar népi kultúra, melynek titkait, belső világát megismerve, abban élve és gondolkodva, örökké az élet napos oldalát élvezhetik.

Ez a tudat adott erőt a törődéses gyűjtőutakhoz hetven éves kor után is, szelid beletörődést az ötvenes évek kisajátítás élethelethez, mert hitték abban, hogy az az új világ, melyben a népi kultúra nélkülözhetetlen ideológiai fundamentum lesz, egyszer meg fogja becsülni fáradozásukat.

Végső tanulságul levonhatjuk az osztó igazságot, hogy ti, a nemzet szellemi javát szolgáló tettek sorában, a mi világunk épülésére, nincs „mioldalunk” és „túloldal”, csak az egész nép szellemi javát szolgáló konok munkálkodás. A Luby-életmű erre is

példa! Ha belelapozunk az itt kitett gépiratcsomókba, rádöbbenünk, mily szegények lennénk nélkülkük.

Munkáinak, gyűjtéseinek nagyrésze kéziratban maradt. A sokezer lapoldalmi gyűjtés, feljegyzés, adat, mind-mind értékes és különös öröm, hogy a mátészalkai Szatmári Múzeum adattárában együtt van. Kéziratok anyagából kiemelkedik a negyvennyolcas gyűjtés, a házasságszerzés, a test eltakarítása, Szabolcs-Szatmár megye történelmi hagyományai és mondái, A lép világából, A sacra corona útja Pozsonyotól—Pozsonyig, hogy csak néhány gyűjtéscímét említsünk.

Eddig műzeumi sorozatunkban a lép világából, *Olyan világ volt* címmel kiadtunk néhány fejezetet, a mostani emlékülésünkre pedig Szabolcs-Szatmár mondavilága c. gyűjtését adtuk közre közösen a debreceni Tudományegyetem Néprajzi Tanszékével.

Születésének 100. évfordulóján, e befejező sorok táncolnak előttem a papírlapon, gondolataim iramlása lelassul, s hogy befejezhessem az emlékezést Molnár Józsefhez fordulok atyai segítségért, akit innen is köszöntök 80. születésnapján! Tíz évvel ezelőtt hozzám írt levelét emígyen zárt: „Luby Margit az első nő, aki néprajzzal foglalkozott. Ő a mi századunk Apó Pétere, aki megtartott és összegyűjtött valamit, amire senki sem figyelt. Nem rendszerezett, s nem csinált elméletet, hanem forrásanyagot gyűjtött össze, amiből majd hosszú idő múlva ki lehetnek azok, akik ezeket már sohasem találkoznak, mert eltűntek az időben mint a régi körülörtornocs szatmári házaink és sok-sok kincsük.”

Talán nem leszek illetlen, ha Luby Margit hozzám írt utolsó levelének (1975. nov. 25.) utolsó sorát idejegyzem: „Egyébként még mindig élek, s ez a legnagyobb teljesítményem. Szívvel köszönt Margit nénéd.”

Aki így tudott a halál „árnyékában” *viccelni*, talán még most is mosolyog.

(*Elhagzott a Luby-emlékülésen, Mátészalkán, 1985. november 15-én.*)

Halottainkra emlékezünk

1986. márc. 1-jén, 76 éves korában, elhunyt *Szövényi István* helytörténész, a közszegi múzeum volt igazgatója. 6-án elhunyt *Bodrogai Tibor* néprajztudós, az MTA Néprajzi Kutató Csoport igazgatója. 14-én, 74 éves korában, meghalt *Morvai György* siófoki helytörténész. Apr. 4-én, 71 éves korában, elhunyt *Kaszab Zoltán* akadémikus, a Természettudományi Múzeum volt főigazgatója. 10-én meghalt Pécsent *Martyn Ferenc* festőművész. 22-én, Nyíregyházán, 80 éves korában, *Dienes Ö. István* helytörténész, illusztrátor-grafikus. Máj. 23-án hunyt el *Karsai Elek* történész, a SZOT Levéltár vezetője. Jún. 15-én meghalt *Szabó János Győző* régész, az egrői Dobó István Vármúzeum osztályvezetője. 22-én, 84 éves korában meghalt *Illés Endre* író, a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója. Júl. 11-én, 77 éves korában, Budapesten meghalt *Maksay László* művészettörténész, grafikus. Aug. 20-án, 71 éves korában, elhunyt *Benjámin László* költő, az Új Tükör szerkesztője. 24-én *Vajda Aurél* szarvasi hely- és irodalomtörténész. 25-én, 51 éves korában, elhunyt *Szabadi Imre* etnográfus. 27-én, 87 éves korában, meghalt *Pap Zoltán* ideggyógyász, Múzeumbaráti Körünk régi tagja. Szept. 8-án, 65 éves korában, Miskolcon elhunyt *Román János* történész, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár volt igazgatója. Dec. 20-án, 58 éves korában meghalt *Benczédi László* történész. 25-én, Debrecenben meghalt *Félegyházi László* festőművész. 28-án, 66 éves korában, Debrecenben elhunyt *Kutasi Imre* volt megyei főtanácsos, Múzeumbaráti Körünk régi tagja. 29-én, Budapesten, 82 éves korában, *Molnár József* hely- és irodalomtörténész. — Mindannyian figyelemmel kísérték a Déri Múzeum, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok, Múzeumbaráti Körünk életét, munkáját. Munkáikat segítették, többen kiadványaink, így a Múzeumi Kurir szerzői, lektorai is voltak. Emléküket megörizzük!

Okt. 11-én a Kölcsény Ferenc Művelődési Központban a Művelődési Minisztérium és a Népi Iparművészeti Tanács rendezésében megnyílt a *Mai szovjet kerámia és textilművészet* c. kiállítás. 20-án a Debreceni Orvostudományi Egyetem Köznevelődési Bizottsága rendezésében megnyílt *Bertha Zoltán* festőművész kiállítása (Takács Béla). Nov. 24-én a Déri Múzeumban a Magyar Nemzeti Galéria anyagából rendezett *Tornyai János (1869–1936) 1984 novemberében előkerült hagyatékának bemutató kiállítása* nyílt meg (Bodnár Éva).

Kiállítási napló 1986-ból

Jan. 10-én Szolnokon, a Megyei Művelődési Központ galériájában *Czóbel Béla emlékkiállítás* nyílt. Márc. 6-án a püspökladányi Városi Művelődési Központban megnyílt *Dohnál Tibor* festőművész *Gyönyörök kertje* c. kiállítása (Dohnál Ada). Bihar-nagybajomban, a Művelődési Házban bemutatták *Györfi Lajos szobrászművész kiállítását* (Körmendi Lajos). Apr. 10-én Kaposvárott, a Bernáth Aurél Teremben megnyílt *Tenk László festőművész kiállítása*. Szombathelyen, a Derkovits Teremben *Benkő László festőművész kiállítását* nyitották meg. Budapesten, a Csontváry Teremben *Konfár Gyula festőművész kiállítását* mutatták be (Újvári Béla). 11-én Budapesten, a Nyugat Emlékmúzeumban *Tóth Árpád emlékkiállítás* nyílt (Szabó Magda). 13-án a Déri Múzeumban nyílt *Tóth Árpád centenárius emlékkiállítás* (Juhász Béla). 19-én a Kölcsény Művelődési Központ Kisgalériájában *Válogatás a kecskeméti Magyar Naiv Művészek Múzeuma anyagából* c. kiállítás nyílt (Bánszky Pál). 22-én, a Déri Múzeum a TIT Csokonai Klubjában megnyitotta *Bakoss Tibor* festőművész (1868–1950) emlékkiállítását (Sz. Kürti Katalin). Máj. 18-án, a nyirbátori Báthory István Múzeumban a Múzeumi Világnap keretében új *állandó kiállítás* nyílt (Pusztai Ferenc) és *Tóth Sándor szobrászművész* (Végvári Lajos), valamint a nyirbátori Művelődési Központ Képzőművész Stúdiójának *Tűzománc kiállítását* (Sümei György) adták át. Sárospatakon, a Rákóczi Múzeumban *Sárospatak és környéke kerámia kultúrája* c. nyílt kiállítás (Czegledi Ilona, Katona Imre). 29-én a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban *A mezőtúri fazekasság* c. mutatták be kiállítást (Nagy Molnár Miklós). Jún. 1-jén, Hajdúböszörményben, a Sillye Gábor Művelődési Központban *Káplár Miklós emlékkiállítás* nyílt, születésének 100. évfordulója tiszteletére (Patakvolgyi Rudolf, Végvári Lajos). 17-én Rimaszombatban, a Gömöri Múzeum és a Losonci Nógrádi Galéria (Gemerské Múzeum v Rimarskej Sobote a Novohradská Galéria v Lučenci) *Bácskai Béla* festőművész *akvarelljei* c. kiállítása nyílt (Szabó-Haltenberger Kinga). 20-án, a Magyar Nemzeti Galériában *Kortárs török festmények és grafikák* c. kiállítás nyílt (Rátkai Ferenc). 25-én adták át a debreceni Nagycserén a IV. századi szarmata föld-sánc, az *Ördög árka* helyreállított szakaszát (Patak Károly, Angyal László). Júl. 23-án a Magyar Nemzeti Galériában megnyitották *Fekete Nagy Béla* festőművész emlékkiállítását (Frank János). 24-én *Ladányi Imre* festőművész (New York) *kiállítását* (Kövesdy Pál) és *Stein Anna* festőművész (Páris) kiállítását (Kovács Péter) nyitották meg. A Vigadó Galériában *Mattioni Eszter* kiállítását (Pogány Ö. Gábor) adták át. Aug. 19-én a díszgyőri Vasas Művelődési Központban megnyílt *Kádár Gyula* debreceni népi iparművész kiállítása. A hortobágyi Patkós Csárdában pedig megnyílt a *Patkós Galéria* (Gazda László). 21-én, Budapesten, a Szovjet Kultúra és Tudomány Házában megnyílt *Durdi Bajramov* törkmén festőművész kiállítása. 24-én a budapesti Hélyorségi Művelődési Otthonban megnyílt *Somogyi István* festőművész kiállítása. 26-án a Budapest Galériában megnyílt *Kigyós Sándor* szobrászművész emlékkiállítása. 28-án, a Vigadó Galériában a 70 éves *Szentgyörgyi Kornél* festőművészt köszöntő kiállítás (Pogány Ö. Gábor). Szept. 2-án, a debreceni Medgyessy Ferenc Múzeumban megnyílt *Ligeti Erika* szobrászművész kiállítása (Sz. Kürti Katalin). 5-én az esztergomi

Vármúzeumban *Kiss György* szobrászművész emlékkiállítása (Wehner Tibor). 8-án a Csepeli Iskola Galériában bemutatták *Hikádi Erzsébet* és *Czene Béla* festőművészek kiállítását. Okt. 6-án a tiszafüredi Kiss Pál Múzeumban megnyílt *A tenger titkai* c. kiállítás (Tálas László). Okt. 1-én, az Országos Múzeumi Hónap nyitásként Szankon a Községi Ház avatásával együtt nyílt meg *Gy. Szabó Béla* emlékkiállítás (Köpeczi Béla). 14-én a budapesti Metró Klubban nyílt meg *Körtvélyessy Magda* festőművész kiállítása (Kürthy Sándor). 16-án a miskolci Városi Könyvtárban mutatták be a *Levél-tári ritkaságok* c. kiállítást (Csorba Csaba). 26-án adták át Debrecenben a felújított, bővítve újjárendezett, Hrabcei-emlékszállóval is bíró *Holló László Emlékmúzeumot* (Bereczky Loránd). 31-én a püspökladányi Karacs Ferenc Múzeumban nyílt meg *Az oktatás története Püspökladányban* c. kiállítás (Szilágyi Józsefné). Kecskeméten, a Katona József Múzeumban átadták a *Kecskeméti Újkori Történelmi Múzeumot* a *Város a futóhomokon* és a *Kecskemét a 19–20. században* c. állandó kiállítások megnyitásával (Molnár János). Nov. 11-én a mátészalkai Szatmári Múzeumban megnyílt a *Mátészalkai Nyári Művésztelep első kiállítása* c. kiállítás (Képes Géza). 19-én a debreceni KLTE Galériában bemutatták *Orosz István és Keresztes Dóra* grafikusművészek kiállítását (Jankovics Marcell). 26-án, Budapesten, az épülő Jurta Színházban megnyílt *Ót művész* (Kelemen Kristóf, Klimaj György, Körtvélyessy Magda, Marton László, Rózsashegyi György) *bemutató kiállítása* (Bányász Rezső). Dec. 3-án a Néprajzi Múzeumban megnyílt *Polgár Endre* fotóművész *Fotónapló* c. kiállítása (Tomori Ede). 5-én, a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban megnyílt *Kosztia Rozália* festőművész kiállítása (Arpási Zoltán). 18-án, a Magyar Nemzeti Galériában bemutatták *Az avangárd Jugoszláviában. A Zenit-Kör, 1921–1926* c. kiállítást, a belgrádi Nemzeti Múzeum anyagából (Szilágyi Ákos). 20-án, a sárospataki Művelődési Ház Galériájában megnyílt *Bálint József* festőművész *centenárius emlékkiállítása* (Dankó Imre). 21-én, Miskolcban átadták a *Magyar Orthodox Egyházi Múzeumot*.

Elhunyt Henry Moore

A világ szobrászatába fordulatot hozott *Henry Moore*, nagy hatású angol szobrászművész, 1986. augusztus 31-én, 88 éves korában elhunyt.

Felavatták Tárkány Szűcs Ernő síremlékét

1986. okt. 13-án, a hódmezővásárhelyi *Kincses temetőben* felavatták *Tárkány Szűcs Ernő* néprajztudós síremlékét. A síremlék szürke gránit gúla, *Erdős Péter* Tárkány Szűcs Ernőt ábrázoló bronz reliefjevel.

Szűcs Jenő könyvének francia kiadása

A párizsi Harmattan kiadónál a *Duna menti tájak* c. könyvsorozatban megjelent *Szűcs Jenő: A három Európa* c. könyve franciául. A kiadvány érdekessége, hogy *Fernand Braudel*, a „történelem király”, a híres francia történész írt hozzá előszót.

Gerevich László köszöntése

1986. ápr. 7-én, 75. születésnapja alkalmából, a Magyar Történettudományi Intézetben köszöntötték *Gerevich Lászlót*. Ebből az alkalmából *Hankó Ildikó: Évforduló. Gerevich László köszöntése* címen megemlékezést jelentetett meg a Magyar Nemzetben (XLIX. 1986. 81. sz. 6.).

1986. jún. 21-én, Budapesten, a Népművészet Baráti Köre köszöntötte a 85 éves Domokos Pál Pétert. A tudós munkásságát *Andrásfalvy Bertalan* méltatta.

Múzeumbarati Körünket közelebbről érintő kandidátusi védek

Varga Gyula, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa, osztályvezető (Debrecen kézműipara és a mezőgazdaság kapcsolata 1693—1848) 1983. jún. 8-án; Krupa András, a TIT Békés megyei szervezetének titkára (A Délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága) 1985. okt. 1-én; Kerecsényi Edit, a nagykiszvári Thury György Múzeum igazgatója (A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája) 1985. máj. 31-én; Banó István volt főiskolai tanár, folklorista (Népdaltípusaink folklorisztikai jellemzői) 1985. okt. 25-én; Kiss Mária, az MTA Néprajzi Kutató Csoport munkatársa (A Duna-menti délszlávok szokásformáinak fejlődési irányai) 1986. ápr. 22-én; Balassa M. Iván, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum tudományos főmunkatársa (A lakóházak történeti fejlődése Észak-Magyarországon) 1986. máj. 12-én védte meg kandidátusi disszertációját.

Múzeumbarati Körünket közelebbről érintő doktori védek

Kerek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese (Közép-Kelet-Európa a rézkor végén) 1986. ápr. 9-én; Ruszoly József, miskolci egyetemi tanár [A rendiség és a népképviselő között. Tartománygyűlések és választójog a Német Szövetségben (1815—1848)] 1986. máj. 20-án; Pálffy István, debreceni egyetemi tanár (Szinház, dráma és politika a Stuartok Angliájában) 1986. nov. 5-én védte meg doktori disszertációját.

Akadémiai székfoglalók

Makkai László levelező tag, 1985. dec. 13-án tartotta meg Erdély politikai története a X. században c. székfoglaló előadását. Ujfalussy József, rendes tag 1986. márc. 17-én tartotta meg Haláltánc. Variáció, építkezés, modális transformáció Liszt Ferenc zenéjében c. székfoglaló előadását. Papp Ferenc rendes tag, 1986. máj. 19-én tartotta meg Alkalmazott nyelvtudomány c. székfoglaló előadását. Pándi (Kardos) Pál, rendes tag 1986. máj. 26-án tartotta meg Az ember és a dráma a XIX. század elejének magyar drámaidőiről c. székfoglalóját.

Konferenciák, tudományos ülések, előadások, előadássorozatok

1985. dec. 12-én, Hajdúnánás díszünnepség volt a Városi Tanács rendezésében a hajdúk letelepítésének és vele Nánás városra alakulásának 380. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Papp Imre, Nyakas Miklós, a Kodály Kórus Pazár István vezetésével.

1986. márc. 21—23. között Kecskeméten tartották meg az első játékszimpóziumot több, mint ötven előadással. — Vö.: Haider Edit: Hírek az első játékszimpóziumról. Magyar Nemzet, XLIX. 1986. 81. sz. 6.

1986. ápr. 18-án, a Hajdú-Bihar Megyei Műemlékvédelmi Albizottság a Nemzetközi Műemlékvédelmi Nap alkalmából ünnepi ülést tartott Hosszúpályiban. Közreműködtek: Angyal László, Gellér Ferenc, Letényi Árpád. Az ünnepi ülés tájház-avatással zárult. A tájházavatásnál közreműködött: Angyal László, Nagy Mária és az

ált. isk. énekkara. — 18—20-án, Tóth Árpád születésének centenáriuma alkalmából az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a TIT Országos Irodalomtörténeti Választmánya, Debrecen Városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, a Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, a Déri Múzeumban, tudományos ülésszakot rendezett. Közreműködtek: Tamás Attila, Ács István, Keresztúry Dezso, Czine Mihály, Lengyel Balázs, Koczur Gizella, Kabdebó Lóránt, Nagy János, Nagy László János, Keresztény Várhegyi Ilona, Sebestény Árpád, Kozocsa Sándor Géza, Kiss Tamás, Simon Zoltán, Szabó Magda, Szuromi Lajos, Szende Tamás, G. Kiss Valéria, Kulín Katalin, Keserű Katalin, Sz. Kúrti Katalin, Csürös Miklós, Alexa Károly, Eisemann György. — 19-én, a Hazafias Népfront Szolnok Megyei és Kisújszállás Városi Bizottságai, Kisújszállás Városi Tanács, a TIT Országos Történeti Választmánya Kisújszálláson jubileumi tudományos ülést rendezett a jász-kunságiak bácskai kitelepülésének 200. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Fekete Imre, Benda Kálmán, Szabó Lajos, Fazekas Mihály, Őrsi Juliánna, Gulyás Katalin, Kaposvári Gyula, Dankó Imre, Kaposvári Gyöngyi, Dienes Erzsébet, Szilágyi Miklós, Barna Gábor, Szabó László. — 23-án, a mátészalkai Szentmári Múzeum több szervezet és intézmény közreműködésével Zalka Máté emlékünnepséget rendezett, születésének 90. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Tinai Gyula, Kövendy Lajos, Forgács András, Farkas József, Sallai József, Vlasic György, Szabó Tiborné.

1986. máj. 4-én, a Tokaji Múzeumban Tokaj-hegyaljai szüreti szokások európai kapcsolatai és párhuzamai címmel előadást tartott dr. Ujváry Zoltán egyetemi tanár. — 5-én az MTA 1986. évi közgyűlése keretében Két testvértudomány eltávolodása (Irodalomtudomány és nyelvtudomány egykor és most) címmel tudományos ülést tartottak. Közreműködtek: Hajdú Péter, Németh G. Béla, Tamás Attila, E. Kiss Katalin, Péter Mihály, Szegedy-Maszák Mihály. — 6—9-én tartották meg az 1986. évi Hajdú-Bihar Levéltári Napokat. Közreműködtek: Szekeres Antal, Bényei Miklós, Lakos János, Varga J. János, Béres András, Gazda László, Szűcs Ernő, Gellér Ferencné, Mervó Zoltánné, Matolesi Lajos, Újlaky Zoltán, Tóth Gábor, Dankó Imre. — 7-én Ráckeve Tanácsa és a TIT Országos Néprajzi Választmánya Ráckevén Regionális néprajzi konferenciát rendezett. Közreműködtek: Raffay Béla, Paulovits Teréz, Kovács József, Fegyő János. — 15—16-án, a TIT Országos Néprajzi Választmánya, a Magyar Néprajzi Társaság és a Hazafias Népfront Vas Megyei Bizottsága Szombathelyen Az őrvideki magyarság néprajzi-szociológiai kutatásáról címmel tudományos tanácskozást rendezett. Közreműködtek: Morvai Péter, Juhász Gyula, Seberényi Lajos, Gyenge Imre, Galambos Ferenc, Iréneusz, Szalay László, Molnár Zoltán, Szabó Géza, Barsi Ernő, Gráfnik Imre, Csoma Zsigmond, Fejős Zoltán, Herényi István, Lukács László. — máj. 16. — 5. között rendezte meg a Hazafias Népfront Debrecen Városi és Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, a Hajdú-Bihar Megyei Tanács, az Országos Erdészeti Egyesület Debreceni Csoportja, Debrecenben a Debreceni környezet- és természetvédelmi napokat. Közreműködtek: Aradi Csaba, Szabó Lajos, Böszörményi István, Kun Ferenc, Tóth Marianna, Zsupos Sándor, Dobi Etelka, Nádasi Kázmér, Győrösy Józsefné, Sal Béláné, Bényei Miklós, Pál Lajos, Röszev Jánosné, Sándor János, Salamon Ferenc, Tier László, Radnai Pál, Czégényi Ildikó, Harman Béla, Wittner Ilona. — 19-én, a budapesti Bolgár Kulturális és Tájékoztatási Központ, Budapest a szláv írásbeliség és bolgár kultúra napja, valamint a II. Bulgarisztikai Kongresszus tiszteletére ünnepséget és baráti találkozókat rendezett. Közreműködtek: Telek Lajos zongoraművész (Pancso Vladigerov, Chopin, Bartók és Liszt műveivel). — 26-án, a Magyar Történelmi Társulat, a Janus Pannonius Tudományegyetem, a Pécsi Akadémiai Bizottság és a Baranya Megyei Levéltár Pécsen, Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének 100. évfordulója alkalmából tudományos emlékülést rendezett. Közreműködtek: Ormos Mária, Tilkowsky Lóránt, Kocsi László, Szilágyi László, Fűzes Miklós, Frank Gábor.

1986. jún. 4-én, a Magyar Néprajzi Társaság 1986. évi közgyűlésén Barabás Jenő

tartott előadást Periódusvizsgálatok a néprajzban címmel. — 19-én, a Magyar Urbanisztikai Társaság Tiszántúli Regionális Szervezete Debrecenben munkaülést tartott építettervezési kérdésekről és továbbfejlesztő gondolatokról. — 23—24-én, a debreceni Agrártudományi Egylet és a Debreceni Akadémiai Bizottság, Debrecenben Tessedik Tudományos Napokat rendezett Tessedik Sámuel életéről és munkásságáról, a nagyüzemi mezőgazdaság fejlesztéséről, a tudományos eredmények mielőbbi alkalmazásának kérdéseiről.

1986. aug. 19-én, Hajdúdorogon Kálmán Béla leleplezte Görög Demeter (1760—1833) mellszobrát, Tóth Sándor szobrászművész alkotását. — 27-én, Tiszadobon emlékünnepeket rendeztek a Tisza szabályozása megkezdésének 100. évfordulója alkalmából.

1986. szept. 12-én, Hódmezővásárhelyen, emlékünnepeket rendeztek Tornyai János halálának 50. évfordulója alkalmából. A Tornyai János utcában leleplezték a festő portréjával díszített utcanévtáblát, Meszlényi János szobrászművész alkotását.

1986. okt. 2-án, Szombathelyen, a Forradalmi Múzeumban emlékülést rendeztek a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége és az Ifjúsági Brigádmozgalom megalakulása 40. évfordulója alkalmából. Közreműködtek: Huszár István, Szabó Kálmán, Somodi István, Sütő Kálmán, Hajdú Lajos. — 14-én, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Finnugor Tanszéke, Budapest, Budenz József születésének 150. évfordulójára tudományos emlékülést rendezett. Közreműködtek: Benkő Loránd, Korhonen Mikko, Hajdú Péter, Tervonen Viljo, Bereczki Gábor, Honti László. — 16-án, Gyulán, az Erkel Ferenc Múzeum és a Városi Művelődési Ház rendezésében Dankó Imre Gyula tudományos szervező szerepe az utóbbi száz évben címmel előadást tartott. — 30-án, a Debreceni Irodalmi Múzeum Nyitott műhely sorozatában Tamás Attila egyetemi tanár beszélt életéről, munkásságáról. — okt. 20.—nov. 2. között rendezte meg az Alföldi Nyomda a Kölcsény Művelődési Központban a debreceni nyomdászat 425 éves jubileuma tiszteletére a debreceni nyomdász napokat. Ennek keretében tartott Dankó Imre előadást A nyomdászat fejlődése, a nyomdászletmód alakulása Debrecenben címmel. — 22-én, a múzeumi hónap keretében, a Déri Múzeumban, Gazdag István tartott előadást Debrecen város 625 évének levéltári forrásai címmel. — 27-én, a Déri Múzeum és a Medgyessy Ferenc Múzeum Györgyi Dénes emlékünnepeket rendezett. Közreműködtek: Rácz Zoltán, Sz. Kúrti Katalin. — 28-án tartotta Múzeumbaráti Körünk 1986. évi közgyűlését. Ennek keretében hangzott el Nagy János előadása: Tóth Árpád — a Tóth Árpád dokumentumok címmel. — 30-án, a Hajdú-Bihar Megyei Honismereti- és Helytörténeti Munkabizottság Hajdúszoboszlón kihelyezett ülést tartott. Közreműködtek: Bársony István, Dankó Imre, Juhász Imre, Zsupos Zoltán, Radics Kálmán, Erdei Gyula, Molnár Ambrus. — 31-én Nyiregyházán, a sóstói Falumúzeumban ünnepség keretében adták át a barabási (Bereg m., XIX. sz. közepe) iskolaépületet.

1986. nov. 11-én, Mátészalkán alakuló ülést tartott a Városvédő Egyesület. — 12-én, a Debreceni Akadémiai Bizottság több szervezet és intézmény bevonásával tudományos vitailést rendezett a Debrecen története 4. kötetéről. Közreműködtek: Onosi László, Bényei Miklós, Fehér András és sokan mások. — 24—25-én tartotta Kecskeméten a Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága az immár hagyományos Múzeumi Kutatások '86 című tudományos beszámoló tanácskozását. Közreműködtek: Bánszky Pál, Sztrínkö István, Szabó Zoltán, Pálmai Rita, Mészáros Ágnes, Simon Magdolna, Kálmár Ágnes, Szojka Emese, Nagy Mária, Váczai Mária, Báth János, Nagy Angéla, Fazekas István, Farkas József, Kőhegyi Mihály, Tóth Ágnes, Kelemen né Merk Zsuzsa, Horváth Attila, Somogyvári Ágnes, H. Tóth Elvira, Wicker Er. Kulcsár Valéria, Biczó Piroska, Pálóczi Horváth András, Székely György, Áplis Faragó Mária, Laczkó János.

1986. dec. 13-án tartotta meg a Siklósi Vár- és Múzeumbaráti Kör jubileumi közgyűlését, fennállása 25. évfordulója alkalmából. Gazdag műsorral, előadásokkal, kiállításokkal. — 19-én, a Magyar Történelmi Társulat Dél-dunántúli Csoportja és a Pécsi Akadémiai Bizottság Helytörténeti Munkabizottsága Baranyai helytörténetírás 1968—1986 címmel regionális vitailést rendezett, Pécsen. Közreműködtek: Szita László, Tilkovszky Loránd, Dénes Béla, Vonyó József.

TARTALOMJEGYZÉK

52. szám

VI. kötet, 2. szám

1986. december

DANKÓ IMRE: Hármás változás az utóbbi százötven év folyamán a Bihari Síkság népének találkozásában	3—11
LUKÁCS LÁSZLO: Egy régi céhszokás — a borral keresztelés	12—13
DANKÓ IMRE: Bán Imre professzor köszöntése	13—15
SZÜCS ERNŐ: Az István Gőzmalom jelentősége Debrecen életében	15—17
DANKÓ IMRE: A hatvanéves Módy György köszöntése	17—19
UJVÁRY ZOLTÁN: Az állattartás hiedelmei és gyógyítási eljárások a Turóc völgyében	19—24
DANKÓ IMRE: A múzeumi vezetők, kalauzok metodikája II.	25—38
NAGYBÁKAY ANTAL: Egy debreceni céhen kívüli kalmár önéletrajza a XIX. század első negyedéből. Nagybakay Antal Zelmós	39—41
BECK ZOLTÁN: A tatársánci ősgyep	41—43
GÁSPÁR ISTVÁN: Árucsera Kéménden	43—50
LISZKA JÓZSEF: Magyar Mátyás-mondák Szlovákiából	50—54
VARGA GÁBOR: Egy ételtartóítási recept 1810-ből	54—55
SZILÁGYI MIKLÓS: Ecsedi István levelei Viski Károlyhoz (1929—1930) V. ZS.: Régi babonás gyógyítások Kórodszentmártonban	55—62
CSÓSZ SZABÓ ISTVÁN: Adatok a gyomai halászatról és halárusításról	63—64
MOLNÁR AMBRUS: Hajdúszoboszló a Szejdi-dűlás idején	64—67
VILLANGO ISTVÁN: A 100 éves Luby Margit és a 10 éves Szatmári Múzeum	67—72
DANKÓ IMRE: Megemlékezés Némethi Béláról, Szigetvár történetírójáról	72—75
FARKAS JÓZSEF: Emlékező szavak Luby Margitról	76—77
Halottainkra emlékezünk	78—79
Kiállítási hírek 1985. negyedik negyedéből	79
Kiállítási napló 1986-ból	80
Elhunyt Henry Moore	80—81
Felavatták Tárkány Szűcs Ernő síremlékét	81
Szűcs Jenő könyvének francia kiadása	81
Gerevich László köszöntése	81
Domokos Pál Péter köszöntése	82
Múzeumbartói körünket közelebbről érintő kandidátusi védések	82
Múzeumbartói körünket közelebbről érintő doktori védések	82
Akadémiai székfoglalók	82
Konferenciák, tudományos ülések, előadások, előadássorozatok	82—84

Ára: 17,— Ft

MÚZEUMI KURÍR



1987. MÁRCIUS

53. SZÁM (VI. KÖTET, 3. SZÁM)